

TARTU RIIGLIK ÜLIKOOL

Soniga Soel

TARTU 1980

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
EESTI KEELE KATEEDER

Sõnasõel

Uurimusi ja materjale
eesti keele sõnavara
alalt

5

TARTU 1980

Toimetuskolleegium: V. Kingisepp, J. Peegel,
H. Rätsep (vastutav toimetaja)

"KALEVIPOJA" SÕNASTIK II

Jaak Peebo

Järgnevalt viiakse lõpule Fr. R. Kreutzwaldi eepose "Kalevipoeg" sõnastik, mille publitseerimist alustati kogumikus "Sõnasõel". Juhiseid sõnastiku kasutamiseks, lühendite seletused ja kirjandusviited leiab lugeja "Sõnasõel" 4 (Tartu 1980) lk. 15 - 20.

T

taaralaine 'Taara perekonna liige, jumal' (Kp. 1961¹, Si, 167: "Taevas, vana taadi talus,/ Taaralaiste targas seltsis/ Istusivad kanged mehed,". Kr. laine-liitelse tuletise aluseks on nimi Taara, mis esineb ühendis Tarapita juba Läti Henriku kroonikas (Annist 1961:428). W. taaralane pt. 'Himmelsbewohner'.

taevaline 'jumal'; III, 370: "Varjuandejate vägi,/ Taevaliste kindel tugi/ Peastsid Kalevide lese,/ Kulli küüsis linnukese.". Täpsemalt piiritlematu levilaga murdesõna, esineb Vai tähenduses 'ingel', KJn 'taevaelanik' ja Kse ekspressiivse sõnana. Hup. taevane, taevalinne, taevalik 'himmlisch'. Tuleb tähelepanu juhtida sellele, et sõna taevaline neljast esinemisjuhtumist Kp-s on tegemist ilmse substantiiviga ainult siin vaa-deldud üksikjuhul. Ulejäänud kolmel korral on ta ad-jektiiv nagu varasemas kirjakeeleski, tähenduses 'taevasse kuuluv, taevalik', näit. XX, 972: "Taara taevalised targad/ Istusivad isekeskis/ Salakambri seinaga" (samam tähenduses ka XX,981 ja XV,560). W. taevaline 'himmlisch; Himmelsbewohner; geringste'.

tagumine 'tagumik'; XI, 927: "Pahemal pool seinä ääres/ Põenutaja metsapoega/ Seadnud silmad vasta seinä/ Nii

kui teine venda teinud;/ Tagumine minu tappeks/ Välja-
 poole venitatud.". eP sõna, esineb selles tähenduses
 Jäm, Ans, Hag. Üldisemalt on sõna tagumine tuntud kui
 adjektiiv tähenduses 'tagapool olev' (Hup. tagumenne,
tagguminne, taggominne 'der hinterste, hintere, äusser-
 ste, lezte'). Ainult selle tähenduse märgib ka W. Kp-s
 kohtame sõna tagumine kahel ülejäänud esinemisjuhtumil
 selles üldises adjektiivses tähenduses, nagu IX, 335:
 "Esimesed heidetakse,/ Tagumised tapetakse,/ Sõrvapeal-
 sed surmatakse,/ Keskmised koeu tulevad."

taltsataja 'taltsutaja' (Kp. 1961); XIII, 694: "Tugevuse
 taltsataja,/ Kange väe kustutaja:". Hupelil esinevad
 sellest tüvest talts, tals, taltsemaks, taltseks. Rah-
 valaulus EV 24 B, v. 18 esineb verb taltsudlema: "Mer-
 ri musta melitleda,/ Taevas laia taltsudlema!" Tõenäö-
 liselt kasutab Kr. a-d u asemel rahvakeeles tuntud ad-
 jektiiv taltsas mõjul (Peegel 1963: 87). W. taltsima,
taltsitama, taltsutelema pt., puuduvad taltsatama,
taltsataja.

talune 'taluke'; I, 127: "Läänes elas noori leske,/ Naine
 üksina talunes.". Kp. värsid on võetud osalt ebarahva-
 pärasest, tõenäoliselt Kr. enese värsistatud (Pino
 1963: 164) laulust Lt. 29, v. 1-2: "Laanes elas noori
 leske,/ Naine üksina talunes...". talunes on vigane
 inessiiv ne-deminutiivist talune (peaks olema taluses).
 W-s on talune ainult adjektiivina tähenduses 'zu einem
 Bauerhof gehörig oder ihn enthaltend'.

tantsitus 'tantsitamine, tantsima panemine'; XIV, 791: "Kui
 se meri marusunnil,/ Tuuletiiva tantsitusel/ Laeneid
 tuiskab lendamaie, ". Murdesõnana on tantsitus regist-
 reeritud JMd märkusega juhuslik ja Kuu märkusega vana.
 Hup. tantsima, tansma, tantsja, tantsiminne. Verb tant-
sitama on murretes üldlevinud ning ka varasemas kirja-
 keeles kasutusel (MRNL, 21, lk. 23). W. tantsitus
 'Tanzenlassen'.

tarbelik 'kõlblik, tarvilik'; VI, 193: "Kas sest sünnib mõõ-
ka hüva,/ Tarbeliku terariista?". Rahvakeeles ja vara-
semas kirjakeeles on kasutusel line-liiteline adjek-
tiiv samast tüvest, näit. Hup. tarbilinne 'nõthig,
nothdürftig; brauchbar', tarvilinne 'nothwendig, nõ-
thig'. lik-liitelisest adjektiivist samast tugevaastmeli-
sest tüvest ei ole registreeritud ei varasemast kirja-
keelest ega murretest, nii et tegemist näib olevat Kr.
tuletisega. (XII, 542 kasutab Kr. samast tüvest tule-
tatud adjektiiv tarbeline). W. tarbelik, tarbeline,
tarblik. tarblik esineb Kreutzwaldil veel 1857: 170.

targalt: XII, 210: "Veike siili vastanessa,/ Kostis targalt
kutsujale: "Või ei tulla põõsa varjult/ Soeast sambla
sängiasta/ Kastekülma muru peale". Tuletis adjektiiv-
ist tark. Varasem kirjakeel tunneb sellest tüvest
ste-liitelisest tuletist, näit. Hup. targaste, tarkaste,
aga ka targalikkult 'weislich, klüglich', mida ka Kp-s
kohtame palju sagedamini kui vaadeldavat vormi tar-
galt. Viimast ei ole registreeritud ka ühestki eesti
murrakust. Seda võib seletada ehk sellega, et targalt
ei esine ka W-s, mille alusel küsitledes murdesõnade
kartoteek on põhiliselt koostatud. Adverbi targalt ole-
tatavale murdepäritolule on viidanud ka P. Alvre (1970:
346).

tasaselt 'vaikselt'; VII, 174: "Tahtis tasaselta sõudes/
Saare rannast mõõda sõita,". eP sõna, märgitud Amb. Hup.
tassa, tassakeste, tassane, tassaste. W-s tasaselt
puudub. Sama sõna kasutab Kr. veel kujul tasatselt -
IX, 318: "Sõida tasa üle silla,/ Tasatselt läbi täna-
va,".

tasatselt vt. tasaselt

tasudelema 'masseerima, silitama'; XI, 109: "Nikasdusi nõr-
gendada,/ Tõukamisi taaudella,". See on moonutatud ku-
ju verbist tasuma, mida tähenduses 'masseerima' kasu-
tatakse eL alal Har, Rõu, Plv, Vas, Se. W. tasudelama
pt.

tasudus 'tasu'; VI, 515: "Lase kanda Arju laevad,/ Veereta-
da Viru paadid/ Mõõga hinda meie maale,/ Tasudust meie
talusse.". eP sõna, esineb Rei tähenduses 'asi, mille-
ga teisele midagi tasutakse'. Kreutzwaldil esineb ta-
sudur 'tasu' ka 1885: 108. Hup. tassuma, tassoma. ta-
sudur esineb Kp-s ainult üksikjuhtumil, selle kõrval
kaks korda üldlevinud substantiiv tasu. W. tasudus
'Zahlung, Ersatz, Vergeltung, Aequivalent'.

tasutama 'siledaks tegama' (Kp. 1961); VI, 401: "Sepp oli
mõõka seitse aastat/ Poegi abil paenutanud,/ Tagunud
ja tasutanud,/ Siledamaks silitanud,; VIII, 686: "Mis
said tuulest tasutellud,/ Vihma veesta veeretellud,/ Sula
lumest silitellud,/ Rahe terista triigitud.". eR
ja eP sõna, märgitud Kuu, VNg, Lüg, Jõh, KJn. Üldise-
malt on nii rahvakeeles (Rei, Mär, Mih, Trm, Kod, Plt,
Trv, Krk, Plv, Röp, Se, Lei) kui ka varasemas kirjakee-
les (Schwarz 1854: 13; Stahl 1637) selles tähenduses
tuntud verb tasuma, mida kohtame ka Kp-s kolm korda
(tasutama 2, tasutelema 1 kord). W. tasutama, tasute-
lema pt. 'ebenen, glatt machen, beschneiden'. Kreutz-
waldil 1854: 19 esineb lause "Triigiti ja tasutati,".

tasutaval 'tasudes' (Kp. 1961); VI, 686: "Külap jumalate
käsi/ Tasutaval rõõvli tabab,/ Mõrtsukale palka mõõ-
dab,.". Kr. tuletis, mis on tekkinud mitmete eri vald-
kondade elementide kombineerimisel. Tuletise tüve on
andnud verb tasuma 'maksma' (Hup. tassuma). Mõju näib
olevat avaldanud ka verb tasutama (vt. eri sõnaartik-
lit) oma ta-sufiksiga. va võib olla oleviku partit-
siibi tunnus ja l adessiivilõpp või adverbisufiks. W-s
puudub.

tasutelema vt. tasutama

Tauts 'taud, taudihaldjas' (Kp. 1961); Si, 213: "Neljas sän-
gi nälja piinas,/ Vies sāngi vilets põlves,/ Kues sän-
gi katku surmas,/ Seitsmes Tautsi tappe sāngi.". Sõna
on esinenud rahvalaulus F 63, M 4:2, lk. 4, v. 12:

"Vii siis sõsar surma kätte,/ Anna Tautsi tapajalla,". Murdeis esinevaist foneetilisest erikujudest on eeposes esinevale lähemad Kse taut, Lüg, Vai taut, Krk, Plv taut². W. tauts = taud.

teisitele 'teisiti' (Kp. 1961); X, 548: Katsume nüüd tehtud kaupa/ Teisitele toimetada!/ Kas ehk rammu katsumaie,/ Voi ehk võidu jooksemaie,". Kr. on värsimõõdu täiteks lisanud liite -le varasemas kirjakeeles (Hup. teisiti) ja rahvakeeles tuntud sõnale. Samas tähenduses on kasutatud adverbi teiste (vt. eri sõnaartiklit). W-s puudub.

teiste 'teisiti'; IV, 271: "Hakkas vasta hõikamaie,/ Lauulu teiste loomamaie". eL sõna (foneetiliselt veidi lähen-datud eP-le: õ asendatud e-ga), märgitud Kod, Rääp tga^{te}, Vön, San, Krl, Rõu, Vas, Rääp, Se tga^{te}. Hup. teisiti, teisitao, tõisite. W. teiste = teisiti.

tembutus 'nõidumine, vigurdamine'; XIII, 821: "Sortsilaste sünnitused,/ Tühja-taadi tembutused/ Saa ei meesta eksitama,". Täpsemalt piiritlematu levilaga murdesõna, märgitud VNg, Iis, Rei, Trv, Hls, Puh, Pvl. Hup. tembud 'Angewohnheiten'. W. tembutus pt. = temp.

tipsama 'lühikest hüpet tegema, lühikese sammuga astuma'; XVII, 433: "Härjapõlvelase poega/ Tipsas tule ligemale,/ Seadis sõnad sõudevale". Varasem kirjakeel niisugust tüve ei tunne. Murdes (Vll, Mär, Hää) tuntakse verbi tipsima tähenduses 'lühikeste sammudega hüplevalt käima (lapse kohta)'. Kr. on sellest korduvat tegevust väljendavast verbist täiesti reeglipäraselt tuletanud ühekordset tegevust väljendava verbi. On isegi raske uskuda, et niisugune deskriptiivverb rahvakeelele tundmatu oli. Ilma lisamärkusteta esitabki selle W. tähenduses '1) trippeln, unsicher gehen (wie kleine Kinder); 2) fallen, sich niederlassen'. tipsama ja tipsima vahekorda on käsitletud ka J. Peegel (1963: 86).

tohine 'kasetohu värvi' (Kp. 1961); I, 605, 610: "Too mulle tohine särki/ Peale se keha kenama;/ Too mulle ruka roomekirja/ Peale se uduse särgi;/ Too mulle teine tähteline/ Üle tohise undruku;". VNg ja JMd esineb tohine tähenduses 'kasetohust tehtud'. Näiteks esitatud Kp. värsside loomisel on ilmselt eeskujuks olnud rahvalaulu EV 30, v. 73 - 77: "To minno uddune särki/ Peäle se ihho illusa,/ Toge mo tohhine särgi,/ To mo rukka rome kirja/ Peäle se udduse särgi;". Siin võib tohine tähendada ikka mingit värvi, mitte aga materjali nagu murdes. Nii on tohine käesoleval juhul rahvalaulusõna. W. tohine 'aus Birkenrinde gemacht'.

tondilane 'tont'; XIII, 187: "Pahandusel paeatama;/ "T o - h o! tondilaste loiku,/ Musta vähi mudalompi!" Hupel märgib sõna tont, mis võibki olla vaadeldava lane-liitelise tuletise aluseks. Sõna tondilane on kirja pandud VNg tähenduses 'must inimene'. Kp-s kasutatud sõna tähendus on sellest ilmselt erinev, sest teda kasutatakse siin sõimusõnana, nagu rahvakeeles esineb ka sõna tont. Veidi selgemalt tähenduses 'tont' kohtame sõna tondilane veel XIII, 414 ja XVI, 906. W. tondilane pt. 'Geist, Kobold'.

tonkidelema vt. tonkima

tonkima(ie) 'peksma'; V, 448: "Tõttab tung'jaid tonkimaie,/ Vaenlasi vemmeldama;"; VIII, 828: "Nuias maha nurjatu- maid./ Esijalgul tormas teeda,/ Tagajalgul tonkidelles/ Sugus suuri susisida;". tonkima on eR ja eP sõna, märgitud Hlj, VNg, Lüg, Jõh, Iis, Mär, Kse, Tõs, Tor, Ris, Juu, JMd, Koe, VJg, Sim, Trm, Kod, Äks, Plt, KJn. tonkidelema on Kr. ebaõnnestunud moodustis verbi tonkima tüvest. W. tonkidelema pt. = tonkima 'stossen, stampfen, hauen, schlagen'.

tugilane 'toetaja, abimees' (Kp. 1961); V, 427: "Sortsi sõalaiste parved,/ Õhul sünnitatud loomad,/ Tuuletarga tugilased/ Veeresivad vainuele;". Kr. lane-liiteline

tuletis substantiivist tugi (Hup. tuggi). W-s tugilane 'Unterstützer' ilma piiravate määrgenditeta, nii et võib tegemist olla ka rahvakeelesõnaga.

tuhandala vt. tuhandella

tuhandela vt. tuhandella

tuhandella 'tuhandete kaup' (Kp. 1961); XVIII, 519: "Silda vankus väe alla,/ Kõikus raske koorma alla:/ Sest et sammud sadandala,/ Jalatallad tuhandala/ Raudasilda raskendamas,"; IX, 190: "Salasaadikute sammul/ Sõuab väge sadandala,/ Tuiskab teisi tuhandela/ Vaeste Virulaste kaela,"; V, 423: "Tuiskasivad tuuletiivad/ Hahepilve pillutusel/ Hobuse- ja jalaväge/ Sadandella sõudemaie,/ Tuhandella tuikumaie/ Abilaisteks tuuslariile.". Rahvalaulusõna, esineb näit. F 63, M 4:2, lk. 4, v. 4: "Lasin laulu laksatile,/ Trallikesi traksatille/ Sadandella, tuhandella!" samuti EV 59, v. 22: "Oh, te saksad, nored herrad,/ Tule-püksid tuhandel-la,/ Valle-kele villistajad,.". tuhandala ja tuhandela on selle rahvalaulusõna foneetilised variandid. Neljas variant tuhandelle esineb Kreutzwaldil 1854: 15. W-s ei ole ühtki neist sõnadest.

tuigutus 'tuikuma panemine'; II, 425: "Kui üks väli varjuta/ Iga tuule tuigutusel,/ Vette laente veeretaval/ Üksi ilmas peab elama,.". Kr. tuletise aluseks on verb tuikuma (Hup. tuikma 'sanft bewegen', tuikuma 'taumeln'). Tuletamise käik on tõenäoliselt järgmine: verbist tuikuma saadi ta-sufiksi abil kausatiivne tuigutama 'tuikuma panema' ning sellest omakorda us-liiteline substantiiv tuigutus. Murdes esineb verb tuigutama, mis üldiselt tähendab 'nõrgalt valutama', kuid VNg ja Kod kannab tähendust 'tuikuma'. Vaadeldava tuletise tuigutus puhul on muidugi täiesti võimalik, et tegemist on tus-tuletisega otse verbi tuikuma tüvest, kuivõrd verb tuigutama ei tarvitsenud Kr-le üldse tuntud olla. W. tuigutus 'Bewegung, Schütteln'.

tuikama(ie) 'kudrutama' (Kp. 1961); III, 517: "Hõiskas puie
ladvadesse/ Kägusida kukkumaie,/ Tuikesi tuikamaie;/
Laulis räästad rägästiku,". Verbi tuikama võib pidada
rahvalaulusõnaks, sest teonimi sellest esineb MLL 7,
v. 11: "Pesilinno pajatusta,/ Tuvikese tuikamista,/ Lese linno leina laulo.". Varasem kirjakeel tunneb
seda verbi teistes tähendustes, nagu Hup. tuika-
ma 'schlagen, klopfen; taumeln'. Samad tähendused mār-
gib rahvakeelsetena ka W., sellele lisaks tuikama pt.
'girren'.

tuikel 'tuikudes' (Kp. 1961); VI, 736: "Kalevide kange poe-
ga/ Tallas tuikel teeda mööda,/ Rändas rasket rada möö-
da,/ Kunni jõgi jõudis vasta". Tuletise aluseks on verb
tuikuma (Hup. tuikuma), millest vaadeldav adverb on
saadud oletatava substantiivi tuige kaudu. Vormilt on-
gi sõna tuikel adessiiv nimisõnast tuige, mis W-s on
esitatud kui tavaline rahvakeelesõna tuige, gen. tuike
'Taumeln, Schwanken'. Selle sõna adessiivivormi tuikel
aga leiame samast sõnaartiklist märgendiga pt. P. Alvre
(1970: 349) juhib tähelepanu sõna tuikel oletatava-
le rahvalauletaustale, märkides, et siin pole tegemist
substantiiviga tuige, vaid verbi da-tegevusnime alal-
ütlevaga.

tuimaselt 'uimaselt, tuimana' (Kp. 1961); VI, 720: "Kalevi-
de kange poega,/ Pool veel hullu humalasta,/ Pool veel
pääda viha vimmas,/ Tormas tuimaselt toasta,/ Astus
umbelt õue peale;". Vaadeldava adverb'i tüveks on ilm-
selt adjektiiv tuim (Hup. tuim). Sellest adjektiivist
adverb'i tuimaselt tuletamisel on nagu vaheastmena ka-
sutatud omadussõna tuimane (niisugune on küll Vai re-
gistreeritud, kuid sel puhul on tegemist hoopis teise
sõnaga tähenduses 'tollisuurune, tollipikkune'). Adjek-
tiivist tuim tuletatud sõna tuimane ei tunne kirjakeel
ega murded. On võimalik, et häälikuühendit -selt on Kr.
siin käsitanud omaette sufiksina. Sel juhul oleks ad-

verb tuimaselt selt-sufiksi abil otse tuletatud adjektiivist tuim. W-s tuimaselt puudub.

tuisalt 'huupi' (Kp. 1961); XVII, 302: "Pääva veeru palis-
tusel/ Jõudsid kangelaste poead/ Laia laane ligidale,/ Kus ei olnud enne käidud,/ Radasida raeatatud./ Kale-
vide kange poega/ Tuisalt teeda tegemaie,/ Rada teis-
tel raeatama.". Sõna tüvi võib olla pärit substantiiv-
ist tuisk või verbist tuiskama. Vaadeldavale adverbi-
le siiski veel lähemaid sõnu leiame murdekartoteegist.
Kahest murrakust on registreeritud instruktiiv tuisa.
Rei on sellele lisatud näitelause vesiGar loks tuisa
ja torma üle merä, kus vaadeldava adverbi tähendus on
ilmselt seotud sõnaga tuisk. Juu kirjapandud lauses
kis jõzēB nī tōēzā pāēzā, nihukke lāBemāttā inime on
seos sõnaga tuisk palju nõrgem (kui seda seost üldse
on). Murdes on veel tuntud adjektiiv tuisakas. näit.
Kse tuisakkas o sē kes ikka tormāB. Sõna on samas või
sellele lähedases tähenduses registreeritud veel VNg,
Vai, Khk, JMd, Plt, Trm, Rõu. Kr-le on see tüvi nähta-
vasti väga meeldinud: sellest on kasutatud tervet rida
mitmesuguseid tuletisi. W. tuisa pt. 'heftig, stürmisch',
puudub tuisalt.

tuisatus 'tuiskamine'; III, 238: "Tuba jäetud toeta,/ Hoone
seinad katukseta/ Iga tuule tuisatusel,/ Vette voode
veeretusel.". Kr. us-liitega tuletatud substantiiv,
mille aluseks on verb tuiskama (Hup. tuiskama), juur-
demõeldavaks vaheastmeks ta-liiteline tuisatama. W.
tuisatus pt. 'Ungestüm'.

tukk 'tukastus, uinak'; V, 99: Puhkas puhu väsind keha,/ Laskisuku laugudele". eP sõna, märgitud Khk, Muh, Mär, Kse, Var, Tor, Hää, Ris, Juu, JMd, Plt. Hup. tuk-
kuma, tukma. W. tukk 'Schlummer'.

tuks 'tuksumine'; XX, 926: "Vaikus verevoolamine,/ Süda tuk-
sul seisanessa,.". Täpsemalt piiritlematu levilaga mur-
desõna, märgitud VNg, Jäm, Khk, Rei, Kse, Plt, Trv,
Puh. Hup. tuksuma. W. tuks 'Klopfen, Pochen'.

tukutelema 'tukkuma'; IV, 162: "Püüdis puhku pisukesta/
Laugusida kokku lasta,/ Tunni poole tukutelles/ Vee-
rand tundi suikul viita.". Kr. tele-liiteline tuletis
samatahenduslikust verbist tukkuma (Hup. tukkuma). Su-
fiks on lisatud värsimöödu täiteks. W. esitab tukutama
'schlāfrig machen, einschlāfern' ilma määrgenditeta,
frekventatiivi tukutelema määrgendiga pt.

tuldane 'helendama' (Kp. 1961); XX, 94: "Tõuseb tähte Jaa-
ni talda:/ Tuldaneu naudikene!" Värsid koos vaadelda-
va sõnaga veidi muudetud kujul on võetud laulust RV
20, v. 22 - 23: "Tõuseb tähte Jani talda:/ Tuldaneu,
naudikene!" W. tuldane pt. 'feurig werden, Feuer
sprühen'.

tulik 'tulek' (Kp. 1961); XIV, 358: "Meie näeme minikuda,/ Teame tema tulikuda,/ Teekäik ala tundemata.". Rahva-
laulusõna, esineb MML 15, v. 5: "Kinni so südame soo-
ned,/ Kinni so tulik ja minik!", samuti F 63, M 4: 14,
8, v. 8: "Kuul on ööla kange kiirus,/ Pääval pakki päi-
kesele/ Tüli on neil minikula,/ Tuska teista tuliku-
la:". On täiesti võimalik, et sõnakuju tulik on ka rah-
vakeeles kasutusel olnud. Seda arvamust võiks kinnita-
da kas või asjaolu, et murdekeeles on käibel minik
'minek' (Khk, Kir, Koe; Kuu menik). Ilma piiravate mää-
rgenditeta leiame sõna tulik ka W-st. (vt. ka Peegel
1963: 89). Kreutzwaldil esineb tulik veel 1853: 35.

tulilane 'tule-elanik, tulega tegeleja' (Kp. 1961); XVI,
247: "Sest et ilma otsa ligi/ Põhjaneela piirusela/
Viirmaliste vehklemine,/ Tulilaste tuiskamine/Rauda ei
saa rikkumaie". Kr. lane-liiteline tuletis sõnast tuli
(Hup. tulli). W. tulilane pt. = tuline.

tulisaste 'suure kiirusega'; XVIII, 442: "Ambuküttid kalda
ääres/ Seadvad vibud vinnaskille,/ Laskvad noolid len-
damaie,/ Tulisaste tuiskamaie!". Kr. ste-liitega tule-
tatud adverbi juure on andnud substantiiv tuli (Hup.
tulli), kuid tuletise otseseks läntevormiks on nähta-

vasti olnud adjektiiv tulina (Hup. tulline). Mike sta-liite ees leiame e asemel a-hääliku, ei ole õnnestunud selgitada. W-a puudub.

tumendama 'tumedaks tegema'; VI, 805: "Tamme taevast tumendamas/ Peidab ära pääva paiste,/ Varjab kinni tähe valge,/ Kustutab kuu kumeduse.". Kr. nda-liiteline tulletis adjektiivist tume (Hup. tumme). Sõna on märgitud ka Khk, kuid ilma tähenduse ja näiteta. W. tumendama, tumestama, tumetama 'trüben, verdunkeln'.

tundsad 'tuntavad, märgatavad'; VII, 149: "Mis siin lugu tõendasid,/ Olid tundsad veretähed,/ Verejäljed mõõga külles,/ Veremärgid vammuksessa.". Sõna võib tingimisi lugeda pärinevaks sl-ist, sest tähenduses 'tuttav' esinevad murrakutes järgmised vaadeldavale adjektiivile lähedased sõnad: Trv tunttuš, Har tuntse-tuntsa. Sama sõna komparatiiviga näib olevat tegemist Beitr. IX, lk. 121 - tundsam 'fühlbarer, merklicher'. Seega jääb küsitavaks, kas seda sõna võib üldse lugeda Kr. poolt kirjakeelde tooduks, või pidada teda juba varasemas kirjakeeles esinevaks.

tung 'ahistus, vaev, häda' (Kp. 1961); VIII, 592: "Tugeval ei tõuse tungi,/ Vägeval ei pigistusta.". Hup. esitab selle sõna järgmiselt: tung 'das Gedränge; Lumpen womit man Löcher in Wänden zustopft'. Rahvalaulus EV 28, v. 29 esineb sama sõna, kuid mitte samas tähenduses: "Tussad tullid ennese tungi,/ Vallud kase valgusteti, ". Neid rahvalauluvärsse on Kr. kasutanud Kp-s II, 541-542: "Tusad tulid eide tungi,/ Valud vaese lese peale, ". Siin annab Kp. 1961 seletuse 'tusad tulid eite suruma'. Sõna esineb Kp-s veel kolmel korral, kuid neil puhkudel juba sellistes tähendustes, mis rahva-keeles tavalised. W. annab tähendused 'Gedränge, Angriff, Dringen, Eindringen, Drang, Eingestopftes, Lappen zum Verstopfen des Rauchloches', seega puudub ka siin Kp-s vaadeldaval juhul esinev tähendus.

tusalik 'vaevlev, valudes või hädas olev'; II, 506: "Tuule-
jumel, astu tuppa,/ Vigalista vihtlemaie,/ Hädalista
arstimaie,/ Tusaliku toetamaie!". Kr. lik-liiteline tu-
letis substantiivist tusk (Hup. tusk). Rahvalaulukee-
les tuntakse samas tähenduses line-liitelist adjektiiv-
i samast tüvest, nimelt EV 28, v. 46 - 47: "Siin tui-
gub naene tussalinne,/ Vagub naene vaevalinne." W. tu-
salik = tusaline.

tuulama 'tuules lendlema' (Kp. 1961); X, 450: "Mehike kui
kassimärssi,/ Tuulav takutopikene/ Lendis seinast sei-
nasse,/ Nurgast teise nurgasse.". Kr. poolt siin eba-
tavalises tähenduses kasutatud sõna. Varasemas kirja-
keeles ja murdes tuntakse verbi tuulama tähenduses
'tuule abil puhastama' (Hup. tulama 'windigen') nagu
Kp-ski XVII, 153: "Mitu tuhat tunnissuuda/ Sööluksivad
sõnumida,/ Tuulaksivad teadusida/ Kalevide poea käi-
gist,". W-st leiame mõlemad tähendused - niihästi
'windigen' kui ka 'im Winde fliegen' ilma mingi märku-
seta; märgend pt. on aga väljendil teadusid tuulama
'Nachricht geben'.

tuuseldaja 'nõiduja' (Kp. 1961); XV, 741: "Põhjast tulid po-
bisejad,/ Läänemetsast lausunaised,/ Tuulis-saarest
tuuseldajad,/ Soomest soolapuhujad."; XI, 96: "Mõnes
tükis Mana tarka,/ Laususõna lobistaja,/ Abisõna aru-
taja,/ Tuulevile tuuseltaja,". Kr. tuletis, mille tä-
henduslik alus on verb tuusima, vorm aga pärit rahva-
keeles hoopis teises tähenduses tuntud verbist tuusel-
dama. Värsid XV, 739 - 741 on võetud Kr. enese luule-
tusest (Annist 1961: 484; Pino 1963: 223) EV 27, v.
29 - 31: "Põhjast tullid pobbisejad,/ Lane metsast
lausunaised,/ Tulis-sarest tuseltajad,". Kuu ja Hlj on
märgitud sõna tuusija 'nõiduja' esinemist. Kreutzwaldi
(1956^d: 39) seletuse tuuseldaja tähenduse kohta leiame
kirjast Neusile: "Tuuseldajad on ühed iseäralised
nõiad, kes manipulatsioonidega, keha magnetilise sili-
tamisega terveks teevad." Verbi tuuseldama kasutab Kr.

murretes üldlevinud tähenduses 'peksma, tutistama, raputama'. (Vt. ka sõnaartiklit tuuseldus). W-s on verbi tuuseldama tähendustena märgitud niihästi 'zausen' kui ka 'zaubern, hexen'.

tuuseldus 'nõiatemp' (Kp. 1961); XI, 318: "Soolasortsi sõnatarka/ Kavalusi katsumaie,/ Salakombeid sünnitama,/ Tuuseldusi tembutama.". Kr. tuletis, mis tähenduslikult toetub murdeverbile tuusima, esineb aga hoopis teises tähenduses tuntud verbi tuuseldama tuletisena. Murdes esineb tuusima 'nõidusega arstima' Jür ja Hel. Vt. ka sõnaartiklit tuuseldaja. W-s tuuseldus puudub.

tuuseltaja vt. tuuseldaja

tõrjutama 'tõrjuma'; XII, 64: "Mõõga kombel pidi malka/ Kiuseliku metsakoeri,/ Kiskehambil kutsikaida/ Teelta ära tõrjutama.". Kr. on ta-liite abil ühe silbi võrra pikemaks muutnud varasemas kirjakeeles tuntud verbi tõrjuma (Hup. torjuma 'wehren wenn Vieh verlaufen will etc'). Verbi tõrjuma ei ole Kp-s kasutatud. W. tõrjutama = tõrjuma. tõrjutama esineb Kreutzwaldil ka 1848: 41.

tõsidus 'tõsiasi, fakt' (Kp. 1961); XII, 422: "Rutageme radele/ Tõsidusi tunnistama,/ Juhtumiste jälgedelta/ Asjasündi aseamaie,.". Sellekujuline sõna on kasutusel juba varasemas kirjakeeles, kuid mitte niisuguses tähenduses, nagu ta esineb Kp-s: Hup. tossidus 'Wahrhaftigkeit', Beitr. I, lk. 73 'die Wahrheit', Beitr. XX, lk. 96 'Aufrichtigkeit'. Seda varasemas kirjakeeles ja ka rahvakeeles esinevat tähendust ei ole Kr. arvestanud. Tähenduses 'tõde, tõsi, tõsisus' kasutab Kreutzwald seda sõna ka 1875: 31. W. tõsidus 'Wahrhaftigkeit, Aufrichtigkeit, Ernst, Wirklichkeit'.

tõtendama 'tõendama' (Kp. 1961); VII, 148: "Mis siin lugu tõtendasid,/ Olid tundsad veretähed,/ Verejäljed mõõga külles,.". Kr. nda-liitega tuletatud verb, mille aluseks on substantiiv tõde, mis varasemas kirjakeeles esineb

ka kujul töte (Hup. todde, totte). Verb tõendama ei esine Kp-s, küll aga kohtame siin substantiivi tõendus - VIII, 875. Tugevaastmelise tüvega on kasutatud veel adjektiive tõtelik ~ tõttelik ning adverb tõttelikult. W. tõtendama 'bewahrheiten, beweisen, bezeugen'.

tõus 'ilmakaar, kust päike tõuseb; päikese tõusmine; tõusmine'; II, 757: "Vasta pääva veeremaie,/ Tõusu poole tuikumaie,/ Koidu poole kõikumaie,"; IX, 700: "Pääva tõusul pääda tõstes,/ Unepaelust peasanessa/ Katsus Kalevide poega/ Mõnda meele tuletada,"; X, 107: "Tunnistage tūli tõusu,/ Riidlemise raetatusta!" / Tuisku tõuseb tuuleesta,". eR ja eP sõna, esineb Kuu, VNg, Lüg, Jõh, Iis, Vai, Mar, Kul, Kse, Tor, Jun, HJn, Amb, JMd, Rak, VJg tähenduses 'päikese tõus'. Hup. on sama sõna esitanud teises üldiselt tuntud tähenduses: tõus 'Wasserfluth'. Kreutzwald 1848: 3 "... päikese tõuso vasta ...". W. tõus 'Aufsteigen, Aufgang, Steigen des Wassers, Wasserfluth'.

tõuseng 'tõus'; I, 199; "Kuul on kolmi ammetida,/ Kuus veel ise toimetusi;/ Korra tõuseb koidikul,/ Vahel pääva veerangul,/ Korra pääva tõusengul,". eL sõna, märgitud Hel, Rõn, Urv, Plv, Vas, Se. Näitena esitatud värsid on väikeste muudatustega üle võetud rahvalaulust EV 3 A, v. 16 - 19, kusjuures on muudetud ka vaadeldava sõna foneetilist kuju: "Kuul on kolmi ammetida,/ Korra tõuseb koidikul,/ Vahhel päva verangul,/ Korra päva tõusangul.". Rahvalaulus esineval kujul tunneme seda sõna ka varasemas kirjakeeles - Beitr. IX, 71: päva tõusangul 'bey Sonnenaufgang'. W. tõusang = tõuseng.

tõusik 'tõus'; VI, 64: "Teise pääva tõusikula/ Kalevi poeg kõndimaie,". Kr. ik-liiteline tuletis samatähenduslikust substantiivist tõus (vt. eri sõnaartiklit). W. tõusik pt. = tõuseng.

tähteline 'tähemustriline'; I, 609: "Too mulle ruka roomekirja/ Peale se uduse särgi;/ Too mulle teine tähte-

line/ Üle tohise undruku;". Rahvalaulusõna, esineb MML 2 B, v. 18: "Sealta tehti tähtelista,/ Vikkerkaare vikkelieta,/ Kooti mulle kulla kuube;". W. tähteline = tähneline.

tähtima 'tähele panema'; X, 901: "Mis ta metsas märkines-
sa,/ Mis ta teelta tähtinessa?/ Kaev oli sügav kaeva-
tud,/ Urgas põhjatu uuritud.". Oletatavasti on siin
tegemist tuletisega murdelisest, murdesõnavarekogude
põhjal ainult Lüg registreeritud sõnast tähtama. Sõna
kohta on kogus kolm sedelit, igaühel neist on tähendus
märgitud erinevalt: 'oskama, mõistma', 'tähele panema'
ja 'märkama'. Kaks viimast tähendust on teineteisele
lähedased ja väga lähedased või täiesti kattuvad Kp-s
kasutatud sõna tähendusega. Varasemas kirjakeeles seda
sõna ei tunta. Kp-s esineva vormi järgi on raske ot-
sustada, kas Kr. kujutles selle sõna algvormina tähti-
ma või tähtinema. Esimesel juhul tuleks -ne lugeda po-
tentsiaali tunnuseks. Lähtudes W-st tuleb algvormiks
lugeda kuju tähtinema pt. 'bemerken, gewahr werden'.

tähtinema vt. tähtima

tänudus 'tänulikkus, tänu' (Kp. 1961); XII, 244: "Tänuduse
tunnistuseks/ Tahan sulle tükikese/ Kasukasta kinkine-
da;". Kr. dus-liiteline tuletis substantiivist tänu.
Hup. tänno, tännolik. W-s puudub. Kreutzwaldi esineb
tänudus ka 1871^a: 68.

tühendus 'tühjus, tühisus' (Kp. 1961); IX, 749: "Kõht mul
hakkab kutistelles/ Tühenduste tunnistama;". Kr. us-lii-
teline tuletis verbist tühendama (Hup. tühendama, tüh-
jendama). (Sõna on vaadelnud ka J. Peegel (1963: 88),
kuid nähtavasti mingi eksituse või trükivea tõttu ku-
jul tühedus. Märgitakse järgmist: "Sõna tühedus on
tõenäoliselt Kreutzwaldi tuletismoodustis, mille mõ-
ningat rahvakeelset pidet pakuvad VJg tühüdus ja Kod
tühidus 'vaesus, puudus'.). W. tühendus 'Ausleeren,
Leerheit', kuul läks tühendusest läbi 'die Kugel ging
durch die Weichen'.

tükaltie 'tükati' (Kp. 1961); II, 51: "Ehk kül poead perekaupa/ Isa suuruseks sirgusid,/ Tükaltie tugevusel/ Võtnud osa taadi võimust;". Kr. ltie-liiteline tule-
tis, mille juureks on substantiiv tükk (Hup. tük). Liide on lisatud selle substantiivi a-tunnuselisele mitmuse tüvele. Varasem kirjakeel tunneb selletüvelist ti-liitelist adverb tükati (Beitr. IX, lk. 119 tük-kati), mis esineb ka Kp-s XII, 758. tükaltie esineb peale märgitu veel XI, 92. Adverb tükaltie kui tükati luulekeelde kuuluv erikuju on märgitud ka W-s.

tülidus 'tüli, tülin' (Kp. 1961); X, 59: "Paharäti poegadele/ Tõusnud tuulest tülidusi,/ Tühjast rahu rikkumisi;". Kr. äus-liiteline tuletis substantiivist tüli (Hup. tüll). W-s puudub.

tülitus 'tülitsus' (Kp. 1961); XVIII, 839: "Tuli meestel tülitusel/ Kõverusi kohendada,/ Seal ei olnud sõnasolki,/ Lõualuie lõksutusi;". Kr. us-liiteline tuletis verbist tülitama (Hup. tüllitama 'lärmen, Unruhe machen, viel zu schaffen haben'). W. tülitus 'Lärm, Unruhe, Störung, Tumult'.

tüvikas 'tugevatüveline'; V, 362: "Kalevi poeg astub kopli,/ Kisub tüvikama tamme,/ Kisub tamme juurte tükis/ Maasta ülesse malgaksa;". eR ja eP sõna, märgitud Kuu, VNg, Lüg, Vai, Khk, Trm, Hls. Hup. tüvvi, tüvvik 'dikke Ende; Stamm vom Baume'. W. tüvikas pt. 'stämmig, stark'.

U

uimustus 'uimastus' (Kp. 1961); XIII, 144: "Unerohu uimustusel,/ Kaetisrohu kammitsusel/ Viibisid sa, vennikene,/ Pikalistõ puhkamaie,/ Magasid seitse nädalat;". Hupelilt leiame adjektiivi uimane. Murdes kohtame sõna uimastus VNg, Lüg, Vai, Jäm, Khk, Muh, Rei, Mar, Mär, Var, Tõs, Tor, Hää, Juu, JMä, VJg, Trm, Kod, KJn, Puh,

Urv. Ei ole selge, millisel kaalutlusel asendas Kr. a u-ga, sest verbi kasutab ta üldlevinud kujul uimastama (XIX, 331). Oletatavasti võis selleks mõju avaldada verb uinuma. J. Peegli (1963: 90) andmetel on uimustus registreeritud ka VNg, nii et tegemist võib olla eR sõnaga. Ka W-s on uimustus mingite märgenditeta nagu rahvakeelesõna.

uin 'uinumine' (Kp. 1961); XV, 337: "Kuda uinu alustusel/ Unenäude ilmutusel/ Tõekirjad tumendavad.". uin esineb liitsõna osana kahtlase algupäraga laulus F 63, M 3:1, 46, v. 11: "Suigutajad sāngi sambas,/ Uinu-vahid vibbo-vinnas - ". Tõenäoliselt on uin Kr. tuletis verbist uinuma. W. uin pt. = uinus 'Schlaf'. Kreutzwaldil esineb liitsõna uino-rüppe sees 1840: 63.

uinus 'uni' (Kp. 1961); III, 648: "Õhk jäi vaikseks, tuuled tukku,/ Uinusesse kõik se ilma.". Tegemist võib olla murdesõnaga, mille kohta andmeid on küll väga piiratud. VII on selline sõna märgitud tähenduses 'uinak', Rõu on registreeritud adverb uinusile. Hup. uinoma. W. uinus 'Schlaf'.

ulatus; V, 90: "Aga silma ulatusel/ Midagi ei tähte tunda,". eP sõna, märgitud Jām, Khk, Mar, Hää, JMd, KJn. Hup. ullatama. W. ulatus 'Reichen, Bereich, Tragweite, silma ulatusel 'so weit das Auge reicht'.

umbus 'purjusolek, uimasus, pohmelus'; VI, 749: "Heitis maha magamaie,/ Liigu umbust lahutama,/ Paksu pääda parandama,". Kp-s ebatavalises tähenduses kasutatud sõna. Hup. märgib sõna umbussen 'im trüben od. Dunkeln'. See lõunaeestiline sõna on praegu ka murdes küllalt tuntud ja tähendab umbset olekut, näit. mingi asi, toit vm. võib halvaks minna umbses ruumis - seistes umbuses. Selles põhitähenduses kasutab Kreutzwald seda sõna 1885: 113. Beitr. VII, lk. 140 annab tähenduse 'im Trüben'. Eeposes esinevat ülekantud tähendust ei ole mujal täheldatud, ei esita seda ka W.

umista 'umis' (Kp. 1961); IX, 914: "Saagu sõnum sügavas-
se/ Mere marusse magama,/ Kala kudusse kaduma!/ Uinugu
umista urkanessa,/ Enne kui heliseb edasi,". Kp. vär-
sid on võetud Kr. loodud rahvalauluimitatsioonist EV
91, v. 142 - 147: "Saago, saago, ma sajatan,/Saago sõ-
num sügavusse,/ Mere marussa magama,/ Kala kudussa ka-
duma!/ Uinogo umista urkanessa,/ Enne kui eliseb eda-
si,". umista on mingi seletamatul viisil moonutatud
vorm, õieti on siin ilma mingi arusaadava põhjuseta
lietatud sõnale umis silp ta. W-s puudub.

undama 'magama' (Kp. 1961); XIV, 418: "Siruteles väsind sel-
ga/ Künka äärde kuivikule,/ Heitis nest' undamaie,/Kus
ei enam kinsajaida/ Rahu tulnud rikumaie,". Samas tä-
henduses esineb undama veel V, 151. Tuletise aluseks
on substantiiv uni. Foneetiliselt samakujuline sõna
esineb ka murretes, kuid hoopis erinevas tähenduses,
võrreldes eeposes kasutatuga. Ka Kp-s esineb (h)undama
kahel juhul oma üldlevinud rahvapärases tähenduses -
XIV, 692 ja VI, 626 (viimasel juhul on tähendus sõne-
võrra ebaselge). W-s on märgitud tähendused 'träumen,
auf's Ungewisse glauben, vermuthen', kuid puudub tä-
hendus 'magama'.

urang 'koobas, urgas, maa-alune pelgupaik' (Kp. 1961); IX,
194: "Eit aga peret peitemaie,/ Pisukesi pillutama/
Uranguie, varanguie,/ Pae paksa murranguie;". Värsid
on loodud laulu EV 5, v. 18 - 22 eeskujul: "Eit võttis
pillata perreta,/ Lahhutada lapsokessi/ Uranguie, va-
ranguie/ Kivvi kildude seggaje,/ Pae pakso murran-
guie,". Kreutzwald (1956⁸: 25) ise selgitab sõna urang
tähendust kirjas Neusile, märkides, et see on maa-alu-
ne käik ja tuleneb sõnast urgas, urka. W. urang pt.
'zerklüftetes Ufer'.

urgasti 'urgas, urgastee' (Kp. 1961); XIII, 471: "Kummarde-
le selga küüru,/ Lase alla libamiste/ Pugesd urgasti
põhja,". Kr. ti-liiteline tuletis rahvakeeles tuntud
sõnast urgas, mis esineb näit. rahvalaulus MML 2 C, v.

19: "Urgastesse uinomaie,/ Pääva paiste paisomaie." Üldlevinud on urgas eP-s. Üldisemalt kasutab Kr. selles tähenduses liitsõna urgastes, seda ka Kp-s, näit. XIII, 495: "Urgastee läks laiemaksa,/ Kasvis aegult kõrgemaksa,/ Kunni Kalevide poega/ Püsti peasis kõndimaie.". urgasti esineb ainult üksikjuhtumil. Kp. 1961 märgib seda kui võimalikku trükiviga. W. on sõna siiski esitanud: urgasti pt. = urgas.

uurima 'uuristama'; X, 270: "Kaval Alevide poega,/ Uuris öösel urkakese/ Sõbra abil muru alla". Nähtavasti on verbi uurima kasutamisel niisuguses tähenduses mõningane alus eP-s, sest nii on ta märgitud Juu. Ka W. on uurima ühe tähendusena märkinud 'einen Falz einschneiden, falzen, gergeln'. Samal viisil kasutab Kreutzwald teda ka 1840: 15. (Muidugi on uurima niihästi varasemas kirjakeeles, murretes kui ka eeposes üldisemalt tuntud hoopis teises tähenduses, nagu näit. V, 638: "Tuhni tuuslaride talu/ Pikite ja põigitie,/ Iga kohta isepäinis,/ Uurib läbi röövli urkad,/ Nuusib läbi varga nurgad,". Selles tähenduses esineb verb uurima Kp-s neli korda, tähenduses 'uuristama' kolm korda.).

V

vagaline 'vaga' (Kp. 1961); VII, 212: "Oh, sa venda vereahne,/ Armul eksind poisikene!/ Miks sa vagalista verda/ Vihal läksid valamaie?". Kr. tuletis adjektiivist vaga (Hup. vagga). Murded ja ka varasem kirjakeel tunnevad adjektiivset ne-tuletist sellest samast tüvest (Hup. vaggane). Kr. aga on loonud line-liitelise uue adjektiivi tõenäoliselt ainult värsimöödu täiteks. Enamikul juhtudest kasutatakse ka Kp-s adjektiivi vaga. W-s vagaline puudub.

vahendus 'vahejuhtum' (Kp. 1961), 'tüli, vaidlus'; XV, 531: "Et ei hiljem tõuseks tüli,/ Vaenuliku vahendusi.".

Kr. ug-liiteline tuletis verbist vahendama, mida varasem kirjakeel kasutab teonime vormis, näit. Hup. vahendamine 'Streit, Proces', samuti mujal. Nagu järeldada võime, on selletüvelised sõnad varasemas kirjakeeles seostatud tähendusega 'tüli'. Kp-s kohtame küll verbi vahendama hoopis tähenduses 'lahendama, selgitama' XVIII, 844: "Seal ei olnud sõnasolki,/ Lõualuie lõksutusi:/ Kangus pidi rammukatsel/ Vaidlemista vahendama.". XX, 747 esineb verb vahendelema, mille tähenduseks on kas 'vaidlema' või ka 'tülitsema': "Kostis Kalevide poega:/ "Miks me' aega, mehikene,/ Vahendelles peame viitma?". W-s on verbile vahendama antud tähendused 'verkehren, Geschäftsverkehr haben, procesiren, streiten', seega samuti kui varasemas kirjakeeles, kuid substantiivi vahendus tähendus on 'Spitze, spitzen Ende', viimane muidugi juba tuletisena adjektiivist vahe 'terav'. Kp-s esinev tähendus puudub W-s.

vahterane 'vahtrapuust valmistatud'; VII, 78: "Õlanukud õunapuusta,/ Käevarred vahterased,.". vahterane on sisekaota vorm murdeti hajuvalt registreeritud sõnast, mis kujul vahtrane esineb VNg, Lüg, Vai, Jäm, Muh, Kse, San, Rõu. Kr. kasutab seda adjektiivil ilmselt rahvalaulude eeskujul, kus see küllalt sageli esineb just kujul vahterane, näit. F 63, M 4: 1, lk. 22/3, v. 8: "Mul on õllad õigakused,/ Käevarred vahterised,/ Sõrmed sõsterelised,."; F 63, M 4: 1, lk. 33, v. 6: "Käevarred vahterased,."; EV 69, v. 19: "Kus on rangid vahterused,/ Kus on loka künnapuine,.". Hup. vahher, vahter. W. vahterane pt. ~ vahterune pt. = vahtrane.

vaiama 'vaiadega sulgema'; X, 234: "Jäta vetta võrkumata,/ Käikisida küttemata,/ Teesi takistamata,/ Sissekäigid sidumata,/ Väljakäigid vaiamata,.". Tõenäoliselt on siin tegemist Kr. tuletisega substantiivist vai (Hup. vai). Sama verb on küll registreeritud VII, kuid nähtavasti teises tähenduses, nagu osutavad näited vaijaB kanDu luñki; tüling suäB üles vaijattuB. W. vaiama 'keilen'.

vaikuma 'vaikima, vaibuma' (Kp. 1961); XX, 925: "Kaha juba külm ja kange,/ Vaikus verevoolamine,/ Süda tuksul seisanesa:". u-tüvelisena ei ole seda verbi mardskartoteegis ega varasemas kirjakeeles. Ka Kp-s on seda kasutatud ainult üksikjuhtumil, millega paralleelselt kohtame verbe vaikima ja vaikunema (vt. eri sõnaartiklit). W. märgib vaikuma võrdsena verbiga vaiknema. Ilma mingi viiteta kirjanduslikule algupärale leiame verbi vaikuma ka Wiedemanni (1875: 235) grammatikast näitena u-sufiksiliste verbide kohta.

vaikunema 'vaikseks jääma'; XX, 494: "Päikese peitev palge/ Videviku viludusel/ Saatis sõda suikumaie./ Veriet tööda vaikunema.". Kr. on ühe vokaali võrra pikendanud murdes esinevat verbi vaiknema, mis on kirja pandud Kuu, VNg, Tor, Ris, Koe, Trm, Kod. Samas tähenduses kasutatakse Kp-s ka verbe vaikima ja vaikuma (vt. eri sõnaartiklit). W. vaikunema pt. = vaiknema. J. Peegel (1963: 91) märgib verbide vaikuma ja vaikunema kohta järgmist: "vaikunema - vormi võiks vaadata kui enesekohase u-sufiksi rakendamise juhtu, kuivõrd Kreutzwaldi puhul selle sufiksi teadlikust kasutamisest kõnelda saab. Murdesõnastikust vaikunema ja vaikuma kohta materjali ei leidnud, kuigi vähemasti viimati nimetatud verb Wiedemannist lähtudes peaks rahvapärane olema."

valatama 'valama, voolata laskma'; XVIII, 390: "Jõgi voolas sula tõrva,/ Oja vaiku valatelles;/ Põlevalta laeneltel/ Lehiteltes tulist lõhna". Kr. on lisanud ta-tele-liite verbile valama, ilma et see sõna tähendust oleks märgatavalt muutnud. Varasemas kirjakeeles kannab samakujuline verb tähendust 'vaatama', nagu Beitr. V, lk. 65 vallatama ja rahvalaulus F 63, M 4:8, v. 2: "Katso Heina Karo-pealta,/ Rehha Varsilta vallata./ Kas on niuges nitemaie/ Laddos Logo vottemaje.". valatelema esineb Kp-s ainult üks kord, üldiselt on selles tähenduses kasutatud rahvapärast verbi valama. W. valatelema pt. = valama.

valatelema vt. valatama

valgutama 'valguda laskma, valguma panema' (Kp. 1961); XI, 53: "Kuhu mees võiks kuivikule/ Kanda jälle kinnitada,/ Varbilt vetta valgutada.". Kr. rahvakeelepäraselt ta-liitega tuletatud kausatiiv verbiet valguma (Beitr. IX, lk. 130). On isegi usutavam, et tõeliselt on see murdesõna, mis kogudest juhuslikult puudub. Seda kinnitab ka W., kus valgutama 'fliessen machen' on määrgenditeta, pealegi on lisatud sõnaühend vaati valgutama 'ein Fass an dem einen Ende lüpfen, um die letzte Flüssigkeit auslaufen zu lassen'.

valjustama 'valjuks, tugevaks tegema' (Kp. 1961); XII, 179: "Kui ei sortsilaste kelmid/ Poleks olnud päävapaistel/ Vihmasaul vihtlemisel,/ Mõiakolla suitsendusel/ Vasta hoopid valjustatud,/ Siisap oleks toonud surma/ Kange-mehe kolkimine.". Kr. sta-liitega tuletatud verb adjektiivist vali, valju, mida Kp-s korduvalt kasutatakse tähenduses 'karm, kuri' ja ka 'tugev'. Tuletise aluseks võib olla ka substantiiv valjus (Hup. valjus 'Strenge, Schärfe'). Murdes on verb valjustama kirja pandud Tor, kuid tähenduses 'käratsema'. W. valjustama 'streng sein, hart behandeln; kräftigen, stärken, abhärten'.

vallandama 'lahti päästma' (Kp. 1961); XV, 856: "Läksid piiga peastemaie,/ Kana kullilt kiskumaie,/ Varga küüsisist vallandama.". Kr. nda-liitega tuletatud verb tüvest valla (Hup. vallale, vallal 'los, offen, aufgethan; frey, ledig, ungebunden'). vallandama on kirja pandud ka Juu, kuid ilma tähenduse ja näiteta. Khk on sama verb registreeritud tähenduses 'ametist lahti tegema'. Need on hilised kirjapanekud ja sõna on tõenäoliselt alles kirjakeele kaudu murretes levinud. Igatahes on see üks neist sõnadest, mille Kr. Kp. kaudu kirjakeelde on toonud ning mis hiljem, kuigi mitte just algses, siis veidi muutunud tähenduses on leidnud laialdast kasutamist. W. vallandama pt. 'befreien'.

valli 'valge härg' (Kp. 1961); XIX, 662: "Kiuda künnab, selga nõtkub,/ Valli veab, pää väriseb.". Tegemist on rahvalaulusõnaga, sest ka Kp. värsid on loodud rahvalaulu eeskujul - F 63, M 3: 1, 118, v. 20: "Kindu künnab, selga nõtkub,/ Val veab, pea vabbiseb." W-st leiame sõna vall 'weisser Ochs' märgenditega pt. ja d. See- ga ei ole selge, kas Wiedemann pidas seda luulekeelse algupäraga või eL sõnaks või koguni eL rahvalaulude sõnaks.

valvus 'valvas' (Kp. 1961); IX, 670: "Ole valvus, vahva meesi,/ Et sull' mõõgast mõrtsukada,/ Sõasahast surmajada,/ Kättetasujat ei kasva.". Kr. us-liiteline tuletis verbist valvama või ka substantiivist valv (W. valv 'Wachen, Wachsamkeit'). Nii varasemas kirjakeeles kui ka murretes esineb üldiselt valvas (Hup. valvas), Kp-s esineval kujul ei ole teda kusagil kasutatud. Tuleb märkida, et valvus esineb ainult sel ühel korral, üldiselt kasutab ka Kr. adjektiivi valvas. Selle sõna tüvevokaalis ei ole Kr. üldse kindel olnud. Näiteks kasutab ta samas tähenduses 'valvsatel, valvsail' ja täpselt samas sõnaühendis, milles esineb valvus, veel valval silmil, valvel silmil ja valvul silmil. Ka W. annab sõna valv kahe eri tüvevokaaliga valvu ja valve. Sõna valvus leiame W-st ainult substantiivina tähenduses 'Aufmerksamkeit, Wachen'. valvus murdevasteid or tulemusteta otsinud ka J. Peegel (1963: 90). Ta lisab siiski, et "murdeti on vastavast verbist ka u-lisi vorme (< "valvo-): Muh, Lai, Ksi, Puh valuma; Hel valume, mis vaatlusalusel sõna kohta midagi kindlamat ei paku."

vannetus 'vanne, vandumine' (Kp. 1961); XX, 850: "Kuda mõõgal' antud käsku/ Soomesepa sajatusel,/ Valmistaja vannetusel/ Sulle surma sigitama, ". Kr. tus-liiteline tuletis substantiivist vanne (Hup. vanne). W-s puudub.

varang 'varik, paks mets, padrik; vare'; IX, 194: "Eit aga peret peitemaie,/ Pisuke si pillutama/ Uranguie, varan-

guie,/ Pae paksu murranguie;". Kp. värsid on loodud laulu EV 5, v. 18 - 22 eeskujul: "Eit võttis pillata perreta,/ Lahhutada lapsokessi/ Uranguie, varanguie,/ Kivvi kildude seggaje,/ Pae pakso murranguie." Sõna va(a)rang tähendus on olnud mitmel korral arutlusobjektiks Kr. ja Neusi kirjavahetuses. Esiialgu väidab Kreutzwald (1956⁸: 25), et varang tuleb sõnast vaarik, vaariku 'tihe mets'. Neusile on niisugune seletus kahtlasena tundunud, mille mõjul ka Kr. ise kahtlema on hakanud. Hiljem kirjutab Kreutzwald (1956⁷: 56 - 57): "Omas seletusviisis aga olen ma Teie teravmeelse asjaarutuse tõttu kõikuma hakanud ja usun peaaegu, et tuleb Teie arvamisega nõus olla, et varanguie tuleb sõnast vare, ein Steinhaufen; kuid parajal puhul tahan ma enam-haritud eestlastelt selle kohta teadust muretseda." W. vaarang pt. 'Höhle'.

varasilta 'varaselt, vara' (Kp. 1961); XIII, 620: "Läksin lustil kõndimaie,/ Varasilta vaatamaie;". Värsid on loodud Lt. 12, v. 14 - 15 eeskujul: "Läksin metsa kõndimaie,/ Varrasilt vatamaie." Murdes esineb varaselt Jõe, Lüg, Jõh, Vai, Iis, Khk, Var, Hää, Ris, Juu, VMr, Lai, Kod, Ksi, Krk, Krl, Har. Hup. varratselt 'früh'. W-s puuduvad nii varaselt kui ka varasilt(a).

vargel 'varga viisil, vargana' (Kp. 1961); IV, 61: "Soovis Soome tuuslarida,/ Tuuletarka tuuseldama,/ Vargaküünist vemmeldama,/ Röövelida rookimaie,/ Et ei enam naiste röövi,/ Neitsi vargel võrgutusi/ Seie ilma si-ginekse.". Kr. 1-liiteline tuletis substantiivi varas (Hup. varras) genitiivist. Tuletise aluseks võiks olla ka substantiiv varg, gen. vara, mis W-s on võrdsustatud sõnaga varas ja kuulub usulise kirjanduse keelde ning pärineb saarte murdest. Murdesõnade kartoteegis niisugust sõna ei esine. Vaadeldav vorm vargel võiks olla nimisõna varg e-mitmuse adessiiv. On võimalik veel kolmaski seletus: vargel võib olla da-infinitiivi ades-siiv verbist vargama. Arvestades vargel tähendust, on

viimane seletus ehk kõige usutavamgi. W-st leiame sõnad vargal, vargil, vargale, vargile, kuid puudub vargel.

varin 'müra'; IX, 924: "Nõnda vaikis vaenu varin/ Nõnda kadus sõa kärin.". Murdesõna, mida on registreeritud saarte, lääne- ja lõunamurdest: VII, Muh, Mar, Kse, Tor, Hää, Plt, Trv, Hls, Krk, Puh. Kp. värsid on pärit Kr. regivärsilisest luuletusest (Kp. 1961: 206) EV 91, v. 156 - 157: "Nõnda vaikis vaeno varin,/ Nõnda kadus sõa kärin." W. varin 'Sausen'.

varistama 'poetama, variseda laskma, varisema panema'; I, 231: "Kui on ruuge ruki leikus,/ Siis ta kasteta kahistab,/ Udu vihmada varistab."; XVIII, 202: "Kesse ime ilmumista/ Naljakamat enne näinud!/ Kulda kellakese kõlin/ Varistelles võrgukesed,/ Lõhkus nõia nõõrike-sed/ Silmapilgul silma eesta.". varistama on eR ja eP sõna, registreeritud Kuu, VNg, Lüg, Jõh, Vai, Jäm, Khk, VII, Muh, Amb, JMd, Koe, Kad. Hup. märgib selle sõna tähenduseks 'stark schütteln'. W. varistama 'fallen machen, schütteln', varistelema pt. Freq. von varistama. Kreutzwaldil esineb varistama ka 1854: 15: "Varistavad Vene odad/ Turgilaste päida maha."

varistelema vt. varistama

varjulik 'varjuline, varjatud'; XII, 524: "Mõõka tehti salamahti/ Vaikses varjulikus koeas,/ Peitelikus kalju põues.". Kr. lik-liiteline tuletis substantiivist vari, gen. varju. Hup. varjone, varjolinne, varjuldane, varjulinne. Sellest tüvest lik-tuletise esinemise kohta varasemas kirjakeeles või murretes puuduvad andmed. Ka eeposes esineb see sõna ainult vaadeldaval üksikuhtumil, rohkem kohtame selles tähenduses adjektiivi varjuline. W. esitab selles tähenduses mitmeid foneetilisi variante ja erinevaid tuletisi, kuid lik-liitega tuletatud adjektiiv puudub.

variundus 'varjustus,vari' (Kp. 1961); XII, 102: "Videviku

varjundusel,/ Õhtu katva õlma alla/ Tormab muidu vana Tühi, ". Kr. ndus-liiteline tuletis substantiivi vari (Hup. varri) genitiivist. W. varjundus pt. 'Beschattung, Decke'.

varreline 'vartega kaetud'; XVI, 298: "Sõidan teeda triibulista,/ Veeren võõrast vesirada;/ Mis ei marja varrelista,/ Hõbelõnga loogelista,/ Kulda lõnga keerulista.". eR ja eP sõna, märgitud Jäm, Khk, Tor, Hää, JMd, VHg. Näitena esitatud värsside aluseks on ilmselt rahvalaul Lt. 39, v. 3 - 5: "Sõidan teda tribelista/ Maa-da marja varrelista/ Õbe lõnga loogelist". W. varreline = varrene; - pt. = vars.

vastastik 'takistus' (Kp. 1961); IV, 191: "Kaugela on minu kaasa,/ Vette taga armukene,/ Kaugel on, kaugel nähikse;/ Vahel palju vastastikku:/ Üks oli suur ja laia merda, ". Kr. on stik-liitelise tuletise saanud murdelisest adverbist vasta. Arvesse tuleb ka adverbil vastastikku (Hup. vastastikko 'entgegen, gegen einander, gegenüber') mõju. Tänapäevases tähenduses kohtame sõna vastastikku ka rahvalaulus EV 68 B, v. 3: "Raisin ridad rinnustikko,/ Vannad hallud vastastikko, ". W. vastastik 'entgegengesetzt, entgegenstehend, gegenseitig, Subst. Hinderniss', Wiedemanni (1875) grammatikas stik-liite näidete hulgas on vastastik ainult tähenduses 'gegenüber stehend', puudub substantiiv vastastik. On tõenäoline, et tähenduse 'takistus' on sellele sõnale omistanud siiski Kr., kuigi W-s mingeid lisamärkusi ei ole.

veerandila 'veerandi võrra, s. o. umbkaudu' (Kp.1961); XII, 23: "Siisap võib ehk, vennikene,/ Mõttes meeletuleta-da,/ Võid ehk lugu veerandila,/ Asja poolilt arvadel-la: ". Kr. la-liiteline tuletis numeraalist veerand (tuntud murdes üle-eestiliselt; Hup. verandik). W-s veerandila puudub.

veerang 'loojumine'; I, 198: "Kuul on kolmi ammetida,/ Kuus

veel ise toimetusi;/ Korra tõuseb koidikul,/ Vahel päa-
va veerangul,/ Korra pääva tõusengul;". Rahvalaulusõ-
na, võetud koos värssidega laulust EV 3 A, v. 16 - 19:
"Kuul on kolmi ammetida;/ Korra tõuseb koidikul,/ Wah-
hel päva verangul,/ Korra päva tousangul." Murdes esi-
nevaist on vaadeldavale sõnale lähim MMg näeva veerak.
W. veerang 'Neigung, Senkung', päeva veerang 'Sonnen-
untergang, Westen'.

veeretille 'veeretada' (Kp. 1961); IV, 156: "Jättis rippas-
külle jalad,/ Varbad vette veeretille,/ Labad laente
langudele,/ Kedred voode kiikevale;". Tuletis verbi
veeretama (Hup. veretama, veratama, veritama) tüvest.
Sõna on loodud rahvalaulukeele eeskujul (vt. sõnaar-
tikleid kõpsatille, laksatille, raksatille) ja oma
olemuselt on niisugused sõnad J. Peegli (1961^c: 52)
arvates da-infinitiivi instruktiivid adverbis funktsi-
oonis. W-s puudub.

veeretus 'veeretamine, viimine, tõukamine'; XX, 623: "Kuhu
vihma veeretusel,/ Palavuse pakkitusel,/ Marutuule mõl-
lamisel/ Vintsund keha külletile/ Puhuks pani puhka-
maie.". Hajuva murdelevilaga sõna, märgitud Khk, Tor,
Hää, Koe, San, Plv, Se. Hup. veretama. W. veeretus
'Neigen, Wenden, Drehen, Rollen, Wälzen'.

veerik vt. Kp. 1961 lk. 440 - 441.

vehid 'vehklemised' (Kp. 1961); XVI, 891: "Laske viirmalis-
te vehid,/ Hõbe oda välgutused,/ Kulda kilbi kõigutu-
sed". Tuletise tüve kohtame verbis vehkima ka varase-
mas kirjasõnas, näit. Hup. vehhima, vehklema, vehtlema.
W. vehk, gen. vehi 'Fechten; Flimmern, Blinken'.

vehklel 'vehklemisega' (Kp. 1961); IX, 211: "Kesse võõraid
mere kaudu/ Viru randa veeretavad,/ Kangeid kaelalei-
kajaida,/ Rohke käega röövijaida;/ Kuida tähte tun-
nistanud,/ Taevas vehklel teada annud.". Tuletis ver-
bist vehkima või vehklema (Hup. vehhima, vehklema). Tä-
henduse järgi otsustades võiks siin tegemist olla subs-

tantiiviga vehkel, gen. vehkle, mis ongi märgitud W-s tähendustes 'Fechten, Fechter' (gen. vehkli). Murdest registreeritud sõnadel vehkel ~ vehkal aga ei ole tähenduslikult palju ühist eeposes esinevaga: Põi, Muh, Rid, Han kannab see sõna tähendust 'tooder, meremärk'. Kp-s tundub vehklel olevat siiski muutumatu sõna või da-infinitiivi adessiiv adverbi tähenduses.

veikelane 'väikelane, väike inimene' (Kp. 1961); 'kääbus'; XIV, 707: "Kalevide kange poega,/ Kes veel veikelase kuele/ Soovikübar käessa/ Taga seina seisanessa:". Kr. lane-liiteline tuletis adjektiivist väike, murdeti ja varasemas kirjakeeles veike (Hup. veike, veikenne). W. veikelane, väikelane 'kleinlich, etwas klein', see-ga peamiselt adjektiivina, millel on kindlasti rahva-keelne alus, sest ka Beitr. IX, lk. 134 on märgitud veikelane 'kleinlich'.

vesiline 'vesine' (Kp. 1961); XII, 279: "Virtsus raba, vesiline,/ Piiras ümberringi paika,/ Kus ei olnud kuivikuda/ Tahedamat sāngi tarbeks.". Kr. line -liiteline tuletis substantiivist vesi. Varasem kirjakeel ja rahvakeel tunnevad substantiivist vesi loodud ne-sufiksist adjektiivi vesine (Hup. vessine). Kr. loodud line-liiteline sõna on tarbetult pikk. W-s puudub.

vettima 'vetitama, vettida laskma' (Kp. 1961); XI, 478: "Karastanud seitsmel kaevul,/ Vettind mõõka seitsmel vee-la,/ Seitsmel märjal mõõga tera.". Samas tähenduses esineb see sõna rahvalaulus MML 3, v. 24: "Tuule tõstis tammekese,/ Vihma vettis väätikese," (saksakeelne vaste 'wässerte'). (Teisel juhul esineb vettima Kp-s oma tavalises tähenduses 'vees ligunema': IV, 150: "Kalevide kange poega/ Siruteles väsind selga,/ Vesil vettind külgesida/ Vasta kalju rüngastiku,"). W-s on vettima tähendustes 'nass werden, im Wasser liegen oder quellen, vom Wasser durchzogen werden'; siin on ka verb vetitama 'durchwässern, vom Wasser durchziehen lassen'.

vihadus 'vihasus, vihastus' (Kp. 1961); XVI, 965: "Kalevi poeg kahetsema/ Vihaduse vandumista,/ Misga surmand sigidused/ Põhja põllu peenderalta.". Hajuva murdele-vilaga sõna, tähenduses 'vaenulikkus, kibedus' märgitud VNg, Khk, JMä, Kod, KJn, Trv. Hup. viuha. W. vihadus 'Zorn, Bosheit, Bitterkeit, Schärfe'.

viibiline 'viibija, viivitaja'; XIV, 407: "Raudakepi nuhtleb rampa,/ Vaskne vitsa viibilista.". eR sõna, kirja pandud VNg ilma tähendust märkimata, kuid lisatud on näide, mille järgi võib otsustada, et ta esineb seal samas või väga lähedases tähenduses: viipilliste tso on viletsamB. (Samast tüvest on Kr. tuletanud sama tähendusega sõna viiblane, mis esineb 1860: 165 - "viimaks ronis ta vihaga sängist ja läks laisku viiblasti otsima."). Hup. vibima. W. viibiline pt. 'säumig'.

viigul 'viimisel, tõukel' (Kp. 1961); IV, 504: "Vahutaval laente veerul,/ Laente kiigul, tuule viigul/ Kadus kangelase poega/ Saare taadi silma otsast.". Kr. tuletis verbist viima (Hup. viima). g ilmumist sellesse sõnasse võis mõjustada samas värsis esinev sõna kiigul. On võimalik ka teistsugune seletus. Sõna viigul võib olla adessiiv substantiivist viik, mille W. esitabki märgendiga pt. tähenduses 'Bringen, Tragen'. Kui lugeda viik substantiiviks, siis on siin tegemist päris rahvakeelepärase tuletisega ühesilbilistest pika vokaaliga lõppevatest verbitüvedest, nagu söök, jook, saak, lөөk jne., kuigi need kõik on i-tüvelised sõnad.

viirastama 'vääratama, libisema'; II, 406: "Komistades künka vasta/ Väsind jalga viirastie:". eR sõna, märgitud Lüg. W. viirastama 'verderben, einen Unfall haben, betroffen werden von einem Spuk, plötzlichen Schaden, spuken'.

viiruma 'joont tõmbama' (Kp. 1961); IX, 482: "Kui oli Harju algamata,/ Järva piired raeamata,/ Viru piired viirumata?". Tuletis substantiivist viir (Hup. viir

'Strich, Abriss, Zeichnung'). tud-partitsiip sellest verbist esineb juba Hup-s: virotud ette 'abgezeichnet', mistõttu siin ei saa juttu olla Kr. tuletisest. W. viiruma '(gekrümmte) Linien ziehen, zeichnen, bezeichnen'.

viisakaste 'viisakalt'; XV, 515: "Pikemalta paeatelles,/ Viisakaste jutu vestes/ Tutvustasid mehed targad,/ Sõbrustasid sellikesed.". Hajuva murdelevilaga sõna, märgitud kujul viisakasti Hää, Ksi, KJn. Ka Kr. käsutuses olnud rahvalauludes kohtame seda sõna kahel juhul, nimelt F 63, M 3: 1, 57, v. 2: "Ikka teenin rikkast meesta,/ Rikkast meesta, viisakaeta!" (siin võib küll tegemist olla adjektiiviga viisakas partitiiviga); F 63, M 3: 1, 244, v. 2: "Lass' agga laulud laddusahhe,/ Lau-lo-visid visakaste/ Lau-lo-luggud lustilista/Kandle kelli keeritada:". Hup. visakas. W-s viisakaste puudub.

viisiliste 'viisipäraselt, korralikult'; XV, 590: "Tehti kenad elutoad,/ Kallid kaubakamberid,/ Vikitie viisiliste,/ Tasutie targaliste.". Kr. liste-liiteline tuletis substantiivist viis (või ste-liiteline tuletis adjektiivist viisiline, mille esinemise kohta iseseisva sõnana ja niisuguses tähenduses puuduvad andmed). Murdekeelest on märgitud adjektiiviga viisilik Ris tähenduses 'viisakas' ja Trm 'korralik'. W-s viisiliste puudub.

viitekene 'ajaviide, lõbustus'; XV, 27: "Videviku viitekesed.". eL sõna, märgitud Trv, Plv, Vas. Õigupoolest on käesoleval juhul tegemist deminutiiviga substantiivist viide, mida aga Kp-s ei esine. Küll kohtame siin samast tüvest ja samas tähenduses sõna viit:viidu, näit. I, 783: "Minu hella eidekene,/ Eks sa tea noore viitu,/ Vaeselapse lustisida?" viit esineb ka varasemas kirjakeeles, nimelt Müll, lk. 117, ja rahvalaulus EV 3 D, v. 41: "Minno ella tadikenne,/ Eks sa tea nore viito?". Hup. viitma. W. viitekene dimin. von viide 'Verweilen'.

viival '(ära)viimisel' (Kp. 1961); V. 580: "Tühi teab, kas tuule tiival,/ Õhukese õlmadela,/ Sala saadikute viival/ Leske Linda lennanud?". Tuletis verbi viima (Hup. vima) y-partitsiibist. On võimalik, et sõna tulekski pidada y-partitsiibi adessiiviks, mida siin kasutatakse substantiivi tähenduses. W-s viival puudub.

vikeldama 'vikkelkirja kuduma, vikkkelkirjaga kaunistama'; VIII, 191: "Siidi sukke vikeldanud,/ Heitnud heledad lõngad,/ Kaunistanud kallid kangad;". eP sõna, märgitud Khk, Muh, Mar, Mär, Vig, Ris, Sim, KJn. Hup. vikkel. W. vikeldama pt. 'Zwickel stricken'.

vikeline 'vikkkelkirjaline'; I, 309: "Too mulle kued,kalevised,/ Särgid udu siidilised,/ Käiksed kulla kirjajalised,/ Vikelised villasukad,/ Literissa linikud,". Hajuva murdelevilaga sõna, märgitud kujul vikkeline KJn ja Rõu. Näitena esitatud värsside loomisel on nähtavasti eeskujuks olnud rahvalaul EV 3 C, kuid selles ei esine sõna vikeline. Kr. on laulu tublisti ümber sõnastanud. Teisel juhul - XV, 717 - esineb vikeline Kp-s pseudorahvalaulust (Annist 1961: 484) ülevõetud värssides: "Nõgismustad nõianõõrid/ Tegid nurgad nurgeliseks,/ Tegid viilud vikeliseks,/ Paenutasid seinapalgid/ Parajaste paarimaie." (vastavad värssid pseudorahvalaulus EV 27, v. 5 - 9: "Nõggismustad nõija nõõrid/ Teggid nurgad nurgeliseks,/ Teggid vilud vikkeli-seks,/ Painutasid seinapalka/ Parrajaste parimaie.>"). Oma kirjas Reinthalile selgitab Kreutzwald (1956^f:550) sõnaühendi vikelised viilud tähendust, märkides, et need on kirjuks nikerdatud lauast kaunistused, mis paigutatakse õlgkatuse otstesse nagu hakid. Samasisulise seletuse on Kreutzwald (1956^d:38) andnud Neusile: "Vikeliseks lõigatud - sõnasõnalt gezwinkt,vikeliseks tegema - nad tegid nikerdusi." Nii näib olevat tõenäoline, et see murdes juhuslikult registreeritud sõna on Kr-le tuttavaks saanud rahvalaulude kaudu. Hup. vikkkel 'Zwickel (im Stricken)'. W. vikeline 'Zwickel enthaltend, bunt'.

vikterlane vt. Annist 1961: 432-433.

vikkeline vt. vikeline

vikkima 'tahuma, välja raiuma' (Kp. 1961); XV, 590, 592:

"Vikitle viisiliste,/ Tasutle targaliste./ Viis oli kervest vikkimas,/ Sada saagi saagimas,". Hajuva murdelevilaga sõna, märgitud tähenduses 'lupjama, libedaks tegema' Tor, Ris, JMd, Kad, KJn ning tähenduses 'laudu servaga tihedasti üksteise vastu asetama' Ran. Need murdelised tähendused sobivad ka Kp-s kasutatud sõnale. Rahvalauludes kohtame verbi vikkima samasugustes värssides, nagu ta esineb eeposeski, näit. F 63, M 3: 1, 50, v. 9 - 11: "Vikkiti ja vina lauad./ Viis olli kervest vikkimas/ Sada sagi sagimas,"; EV 70, v. 7 - 10: "Tehti kallist kaubakirsto,/ Vikitle vinalaeva./ Viis olli kervest vikkimassa,/ Sada sagi sagimassa!" On selge, et Kr. kasutab seda verbi just tema kasutuses olnud rahvalaulude eeskujul. Ta annab seletuse vikkima tähenduse kohta oma kirjas Reinthalile 17. X 1859 järgmiselt: "Viis oli kirvest vikkimas. 'Fünf der Beile waren glättend', s. o. nad tahusid palke, et need näeksid välja nagu vikitud sein." (Kreutzwald 1956^f: 550). Hupeli sõnaraamatust leiame selle verbi murdes laiemalt tuntud tähenduses 'tünchen'. W. vikkima '1) tünchen, wissen, mit Kalk bestreichen oder bewerfen; 2) behauen, beschneiden, zwicken'.

vilak 'viilakas' (Kp. 1961); XVII, 138: "Me'e söödaks ta sealihala,/ Kasvataks kana munala,/ Võiaks või vilakila,/ Paneks padjula magama,". Seda üldtuntud sõna on Kr. siin kasutanud foneetiliselt moonutatud kujul. Hupel on sõna esitanud pika i-ga tüves: vilak 'ein Stück Brod'. Lüg on märgitud viilakas ja vilakas, kusjuures viimane on väga tõenäoliselt üleskirjutamise viga. Teistes murrakutes esineb üldiselt viilakas. Näitena toodud Kp. värsid on pärit rahvalaulust MML 9 B, v. 63: "Ma söödaks ta sea lihala,/ Kasvataks kana munala,/ Võiaks või viilakille,/ Paneks padjula magama,". Ka W.

esitab sõnad vilak ja vilakas hoopis teistes tähendus-
tes: 'schlank, lang aufgeschossen; Prügel, Knüttel';
tähenduses 'Brotscheibe' aga viilak, viilakas.

viludus 'vilu olek, jahedus'; VII, 11: "Hüüdis õhtu viludu-
sel". Khk ja KJn registreeritud murdesõna. Hup. villo.
W. viludus 'Kühle'.

vindsuma 'roiduma'; XIII, 89: "Kastevilu karastusel/ Puhkas
kangelase poega/ Vindsund keha väsimusta."; V, 48:
"Istus väsind vennikene/ Kõrge kalju rünka peale,/ Vetteveerul vintsund liikmeid/ Natukene puhkamaie;".
eL sõna, märgitud Krk, Hel, Puh, Krl. Teistes murraku-
tes esineb tavaliselt vinduma. (vintsuma on kasutu-
sel juba varasemas kirjasõnas, kuid esineb seal teis-
tes tähendustes: Hup. vintsuma 'schmauchen, nicht
recht brennen', Beitr. IX, lk. 138 vintsuma 'sich hin
und her bewegen'). W. vintsuma (vinsuma) '1) sich hin
und her bewegen oder geschleudert werden; 2) ermüden,
matt werden, schmauchen, nicht recht brennen'.

vingel 'vingumisega, vingudes' (Kp. 1961); XIX, 1040: "Aga
haua ei avaldust,/ Kalmu künkal ei kuulutust./ Vin-
gel laened veeresivad,/ Ohkel tõusis tuule hoogu,".
Kr. 1-liiteline tuletis verbist vinguma (Hup. vingu-
ma, vingma). Juba varasemas kirjakeeles esineb sel-
lest tüvest adverbiaalne tuletis vingul (Hup. vingul
kõnnelema 'fein od. weibisch reden'). Kp-s esineb ka
substantiiv ving, gen. vingu 'vingumine' (VI, 725),
mis samuti on tuntud varasemas kirjakeeles - Hup.
ving 'das Klatschen', piitsa ving 'das Klatschen mit
der Peitsche'. Tor on ving registreeritud tähenduses
'vile'. Substantiivi ving tähendust selgitab Kreutz-
wald (1956¹: 415) kirjas Sjögrenile järgmiselt: "Vin-
gule juures, salm 12, rida 4, ei tohi Teie karmu ega
vingumist taga pärida, vaid "rõõmukära"; viimases tä-
henduses tarvitatakse sõna Virumaal väga sagedasti,
näit. meil peeti suurel vingul pulmad, s.t. meil pee-
ti pulmad suure rõõmukäraga." Vormi vingul võiksime

lugada selle substantiivi adessiiviks, vingel aga kuulub tõenäoliselt adverbide hulka. W-s vingel puudub. Kreutzwaldil (1885: 63) esineb sõnaühend tuule vingel.

vinnaskille 'vinna' (Kp. 1961); XVIII, 440: "Ambuküttid kalda ääres/ Seadvad vibud vinnaskille,/ Laskvad noolid lendamaie,/ Tulisaste tuiskamaie;". Kr. skille-liitega tuletatud adverb kas substantiivist vinna (Hup. vin) või verbist vinnama (Hup. vinnama). Adverbi vinnaskil, vinnaskile kohtame nii W-s kui ka Wiedemanni (1875) grammatikas, mõlemas viitega luulekeelsele päritolule.

vintsuma vt. vindsuma

virgult 'virgasti'; III, 272: "Kargas lipsti! kanna peale,/ Virgult jala varvastele,/ Sammus julgest' üle õue;". Rahvalaulusõna, esineb F 63, M 3: 1, 253, v. 12: "Tulge virgult verre velled!/ Tulge nõvo nõudemaie;". Hup. virgaste. W-s on registreeritud virguste, puudub virgult. J. Peegel (1963: 90) on osutanud selle üldiselt a-tüvelisena kasutatava sõna u-tüve murdelisele päritolule (Mar, Mär, VNg, Vai).

vise; III, 38: "Paiskas kotist kurjalaisi/ Võimsal viskel kalda peale". eP sõna, märgitud Jäm, Khk, Trm. Eeposes esinevate vormide viskel ja viskedela põhjal on raske otsustada, missugusena kujutles Kr. selle sõna algvormi. W-s näiteks puudub nominatiivivorm vise, selle asemel märgib ta visk, gen. visu ja viske, gen. viske, mõlemad tähenduses 'Wurf'. Kui lugeda algvormiks visk, siis oleks meil tegemist juba varasemas kirjakeeles esinenud sõnaga, sest Hupeli sõnaraamatust leiame verbi viskama kõrval ka sõnaühendid-liitsõnad visk-labidas, visk- või viske lapjo 'Wurfschaukel' (ka siin võiks olla tegemist genitiiviga substantiivist vise).

volilik 'võimas' (Kp. 1961), 'täievoliline, piiramatu võimuga'; XIV, 372: "Voliliku kange käega/ Valitseb Sarvik valdasi;". Kr. lik-liitega loodud adjektiiv rahvakeeles üle-eestiliselt tuntud substantiivi voli alu-

sel, mida kasutab ka varasem kirjakeel (Beitr. IX, lk. 141). voli esineb mitmetes tähenduslikes varjundites, millest põhilised on 'õigus' (näit. Puh. mul on naid sūr voli käen tetta meš ma taha) ja 'võim' (näit. Khk jō tā sīs omā pere-mēhē voli piāB näittomp; Pha mōisa ārral oli sūr voli). Viimasele neist toetub Kr. tule-
tis tähenduslikult. (VN_g on kirja pandud voli-tūvest tuletatud adjektiiv voliline. Kahjuks ei võimalda li-
satud näitelause sie laṣs on volilīline öelda midagi täpsemat sõna tähenduse kohta. Teistes murrakutes esi-
neb voliline ainult liitsõnas omavoliline). Nähtavasti tuleb W-le toetudes täpsemaks pidada adjektiivi voli-
lik teisena märgitud tähendust 'täievoliline, piirama-
tu võimuga', sest W. annab volilik 'befugt, uneinge-
schränkt'. Küsitavaks jääb, kas siin on tegemist rah-
vakeelesõnaga, nagu näib arvavat Wiedemann.

voolas 'mõjus' (Kp. 1961); VI, 411: "Seitameid sugu sõ-
nasida,/ Sündsamaida rammu sõnu,/ Voolisamaida võimu
sõnu/ Kuulsa mõõga kuningale.". Sama sõna esineb VI,
388 veel teistsuguses tähenduses: "Kuulsat mõõga ku-
ningada/ Oli mõni aasta teeda/ Vana Kalevide taati/En-
da tarbeks käskind teha,/ Voolsal hoolet valmistada,/ Targal kombel toimetada.". Viimasel puhul märgitakse
Kp. 1961-s sõna tähenduseks W. järgi 'innukas'. voolas
ei ole Kr. loodud sõna, see esineb varasemas kirjakee-
les ja murretes, kuid eeposes, vähemalt esimese näite
puhul, on seda kasutatud tavalisest erinevas tähendu-
ses. Lüg, Rei ja Trm on tähenduseks märgitud 'osav',
San ja Plv 'agar', Urv 'virk', Krl ja Se 'hakkaja, tra-
gi, kõrme'. Hup. annab järgmise sõnaartikli: volas, la
'schnell; streng; Fluth'. Kr. käsutuses olnud rahva-
laulust F 63, M 4: 9, 1 leiame selle sõna eelmistest
hoopis erinevas tähenduses: "mõeta mulle veike tük/
kivist kõvast krusist maad/ se polle kerke küntijalle/
volas ei värsitel vettata'. W-s on adjektiiv voolas

tähendustes 'fliessend, strömend' ja märgendiga fig. 'schnell, glatt, streng, eifrig'. Rohkesti on esitatud ka sõnaühendeid ning väljendeid, näit. voolas tööle 'flink bei der Arbeit', voolas õppimise peale 'lernbegierig', märgendiga pt. voolsal hoolet 'mit eifriger Sorgfalt' (teistes väljendites esineb voolas vaadeldavast kaugemas tähenduses). Ükski W-s märgitud tähendustest ei ole täiesti kokkulangev käesoleval juhul vaadeldavaga (VI, 411).

võidulane 'võitlane, s. o. see, kes alati võidab' (Kp. 1961); VI, 465: "Kalevide kange poega,/ Võidulaste võsukene,/ Kanget käppa kukkutelles/ Rabas mõõka raksatelles/ Vasta rasket alasida!" I, 67: "Muiste leiti Kalevalas/ Kangemeeste kasusida/ Mitmes külas kasvamaies,/ Mitmes talus tõusemaies,/ Mis kui Taaralaiste taimed,/ Võidulaiste võsukesed/ Sureliku eide sülest/ Siia ilma siginenud.". Nähtavasti on tegemist eR sõnaga, märgitud VNg koos näitega voitulaiseks sãB tüli jürës. Hup. voitma. W. võidulane (võidulaine) 'Kämpfer; Sieger'. võidulane esineb Kreutzwaldil veel 1885: 17.

võidulaine vt. võidulane

võidumatikku 'võidu, võistu' (Kp. 1961); XIV, 739: "Lähme välja lagedale/ Võidustiku võitlemaie:/ Kumb meist kumba kangusela/ Võidumängil võitanessa?". Käesoleval juhul võib tegemist olla väga kitsal alal tuntud eP sõnaga, registreeritud ainult Ris. W-s on adverb võidustiku 'um die Wette' J. Hurda poolt noolekesega märgitud. Järelikult avaldab Hurt kahtlust selle sõna foneetilises kujus või tähenduses, võib-olla aga niisuguse sõna olemasolus rahvakeelesõnana üldse. Ometi on Wiedemann (1875: 309) selles sõnas nähtavasti päris kindel olnud, sest me kohtame teda ka grammatikas stiku-liiteliste adverbide ühe näitena. Ka siin ei ole mingit lisamärkust sõna kuulumise kohta luulekeelde. Hup. voitma. voido märk.

võimas vt. võimna

võimaa vt. võimus

võimul 'abil' (Kp. 1961); IX, 9: "Lehe võimul vilistelles/
Hakkas hobu hüüdemaie,/ Künni ruuna kutsumaie.". See
postpositsioon on esinenud rahvalaulus EV 40 A, v. 36:
"Tuhkro turjal Turja-male,/ Võigu võimul Võido-male."
Hup. voim 'Kraft, Vermögen', minno voimal 'nach meinem
Vermögen'. W-s puudub.

võimus 'võimas, suurejõuline'; XIV, 581: "Võimus käsi või-
dab vää;/ Tugev võitis juba Tühja,/ Surmas Soomes suu-
red hulga,d". Kr. s-liiteline tuletis substantiivi
võim (Hup. voim) genitiivist. Niisuguses tähenduses ei
ole sõna võimus esinenud ei varasemas kirjakeeles ega
murretes. Teda tuntakse küll nimisõnana, nagu selle
esitab Hup.: voimus 'Gewalt, Macht, Sieg, Oberhand'. Ka
Kr. kasutab seda sõna mitmel korral tema tavalises
substantiivses tähenduses, näit. III, 293: "Siiski vaus
vaese võimus,/ Rauges lese närtsind rammu/ Varga vää
volila,/ Sortsi sõnade sidela,". Mitmel puhul kohtame
eeposes veel adjektiivi genitiivivormi võimsa, näit.
VI, 346: "Külap leian mõõga kirstust,/ Sõasaha sala-
kambrist/ Suure rammu sarnaliseks,/ Võimsa vää väära-
liseks,". Niisugustel juhtudel ei ole võimalik otsus-
tada, millisena kujutles Kr. sõna nominatiivi: See
võib olla võimus, võimas või koguni võimsa. Ka võimas,
mis tänapäeva kirjakeeles on üldtuntud, ei esine ei
varasemas kirjakeeles ega murretes. Erandina leiame
murdesõnade kartoteegist siiski üksiku sedeli selle
märksõnaga. See on kirja pandud KJn, kusjuures tähen-
dust ei ole märgitud. On siiski lisatud näide, mille
järgi tähenduse täpne määramine ei ole võimalik: mi-
nu lapsed ollid kgiik võimsad. W. võimus, gen. võimsa
pt. 'kräftig, stark'. Sõna võimus on käsitletud ka
J. Peegel (1963: 87). Kreutzwaldil esineb gen. võimsa
ka 1854: 8.

võimustama 'võimu andma, võimsaks tegema'; XI, 354: "Jaani õõse õnnelilled,/ Võimustatud nõia vihtel/ Värvitud vārdja verela,/ Veristas nimeta sõrme/ Mõõga hoidja meelehääksa,". Kr. sta-liiteline tuletis substantiivi võim (Hup. voim) genitiivist või ta-liiteline tuletis substantiivi võimus (Hup. voimus) nominatiivist. W-s en verb võimustama antud kui tavaline rahvakeelesõna tähenduses 'kräftigen, stärken, bevollmächtigen, ermächtigen'. Ka Wiedemanni (1875: 255) grammatikast leiame selle verbi näitena sta-liitelistest tuletistest. Seejuures juhib Wiedemann tähelepanu asjaolule, et selles tuletustüübis on raske kindlaks teha, kas on tegemist sta- või ta-liitega, sest s võib kuuluda ka tüve koosseisu (võimus).

võimustus 'võim; võimu- või jõuandmine' (Kp. 1961); III, 311: "Sala sõnu rammu raueks,/ Võimustuse väsinduseks,/ Tugevuse tulpimiseks:". Tuletise aluseks on substantiiv võim või võimus (Hup. voim, voimus). Kr. on siit tuletanud verbi võimustama (vt. eri sõnaartiklit). Verbist on saadud us-liiteline substantiiv, mis eespool vaadeldud värssides tähendab 'võim', seega sedasama, mida tuletise aluseks olev lihttüveline sõna. XVII, 889 leiame aga sama sõna tähenduses 'võimu-, jõuandmine', nagu see sufiksile tähendusfunktsioonidest lähtudes on ootuspärane: "Vägev võimustuse märga,/ Keha rammu karastaja/ Lehvitas kui tule leeki/ Elu laened lõkendama.". Esimeses märgitud tähendustest loeb W. seda sõna nimisõna võimus kirjanduslikuks sünonüümiks, teises tähenduses rahvakeelele omaseks sõnaks.

võltsilik 'valelik'; XX, 692: "Sahkes sedamaida sasis/ Võltsiliku võõrakese/ Käsipidi kübarasta,". Tuletise tüvisõna on kasutusel küllalt laial alal peamiselt eL-s kujul võlts, võits, võis, vaits. Hup. esitab ka samatüvelise ja sama sufiksiga adjektiivi võltslik, mis erineb vaadeldavast sõnast võltsilik ainult seaduspärase foneetilise iseärasuse ja sisekao poolest. Nähta-

vasti võibki Hupeli poolt registreeritud sõna pidada Kp-s esineva tuletuslikuks aluseks või koguni foneetiliseks variandiks. W. võltsilik pt. = võlslik.

võrgutus 'meelitus, lõksupüüdmine'; IV, 61: "Et ei enam naiste rõõvi,/ Neitsi vargel võrgutusi/ Seie ilma siginekse." Hajuva murdelevilaga sõna, märgitud Jäm, Hää, JMd, VJg, Puh. Hup. võrgutama 'verstricken', võrkutamine 'Verstrickung', W. võrgutus 'Fang, Verstrickung, Klemme'.

võrkuma 'võrguga sulgema'; X, 230: "Jäta jõge paelumata,/ Jäta vetta võrkumata,/ Käikisida küttemata,/ Teesi takistamata,". Kr. tuletatud verb substantiivist võrk (Hup. vork). W-s esineb võrkima 'Netze stricken', puudub võrkuma.

võsandik 'võsastik'; IX, 734: "Võidumehed lagediku,/ Nende varjud võsandiku,/ Metsa salku salamahti,". Hajuva murdelevilaga sõna, märgitud VNg, Tor, Hää, Ris, Koe, Kad, VJg, Trv, Vön, Rõu. Esitatud värsside loomisel on eeskujuks olnud pseudorahvalaul (Pino 1963: 213) EV 40 B, v. 7 - 9: "Võido-mehhed laggedikko,/ Nende varjud võssandikko,/ Metsa salko salla-mehhed,". (võsandik esineb Kp-s kaks korda ka teistsuguses kontekstis). Hup. võssodik 'kleines Gebüsch, Gesträuch'. Beitr. IX, lk. 140 võssadik, võssedik, võsserik 'Gesträuch, Strauchgebüsch'. W. esitab sõnaartikli märksõnana võsandik, selle kõrval rea foneetilisi variante samast tüvest.

võõralik 'võõras, võõrastav' (Kp. 1961); XII, 764: "Seni kui ta teeda sammub,/ Kus ei ole kiusatusi,/ Võõraliku viirastusi,/ Läki teise luhadele/ Kuulutusi kuulamaie." Kr. lik-liiteline tuletis adjektiivist võõras (Hup. võras). Sellele omadussõnale on tähelepanu juhitud J. Aavik (1933, p. 48), märkides selle lik-tuletise sobimatust rahvakeelde. W. võõralik pt. 'befremdlich'. Kreutzwaldil esineb võõralik ka 1860: 69.

võõralikult 'võõralt, võõrastavalt' (Kp. 1961); XVIII, 158:

"Võõralikult paistis valgus,/ Mis ei olnud pääva pais-
te/ Ega loodud kuude kuma,".Adjektiivist võõras (Hup.
võras) on Kr. tuletanud uue adjektiivivi võõralik (vt.
eri sõnaartiklit) ning sellest omakorda lt-liitelise
adverbi võõralikult. W-s puudub.

võõrastik 'võõras, võõrad (?)'; võõrastav' (Kp. 1961); XVI,
515: "Tütre pillil tõttas taati/ Võõrastiku vaata-
maie,/ Mis siin kisa kasvatanud?". See on Kr. tuletis
substantiivist võõras (Hup. võras). Kui arvestada tä-
hendust, mille esitab Kp. 1961, tuleks sõna võõrastik
käsitada adjektiivina, stik-liide aga ei tuleta hari-
likult adjektiive. Kontekst võimaldab sõna tõlgendada
substantiivina kas sõnaartikli algul märgitud tähendu-
ses või siis tähenduses 'võõrastama panevad asjaolud'.
Sellepärast on tõenäolisem, et Kr. käsitas sõna võõ-
rastik nimisõnana. W-s leiame sõna võõrastiku pt.
'fremd, befremdend', mille Hurt on varustanud oma noo-
lekesega, avaldades kahtlust kas sõnas eneses või tema
tähenduses. võõrastiku kohtame ka Wiedemanni (1875:
309) grammatikas esitatud näidete seas, nimelt stiku-
liiteliste adverbide käsitlemisel. Siin on tähenduseks
märgitud 'fremd, befremdlich' ja lisatud ka märgend
sõna kuulumisest luulekeelde. Oma ehituselt ongi võõ-
rastiku ka eepose tekstis kõige lähemal stikku-liite-
listele adverbidele, kuid adverbi tähendust tal siin
ei ole.

võõrik 'võõrapärane, imelik'; XI, 71: "Se kül oleks omal
silmil/ Võinud näha võõrikuida/ Sala asju sündimaie,/ Imeliku ilmumaie.". Adjektiiv võõrik esineb Kr. laulu-
kogus F 63, M 4: 19, v. 100 (mis on ilmselt küll pseu-
dorahvalaul ja loodud tõenäoliselt pärast Kp. ilmu-
mist): "Kesse kogemata käigil/ Suve õõ ilu süles/ Jaa-
ni õhtul sinna juhtub:/ Võib veel rohkem võõrikuida/
Silma otsa näha saada." Sama sõna kasutab Kreutz-

wald veel mujalgi, näit. 1856^a: 32, W. vöörik pt.
'Fremder, fremdartig, befremdend, auffallend'.

vöörlit 'vööriti (?)' (Kp. 1961); XII, 94: "Muidu kui ma
metsaassa/ Mõõga seltsis käidanessa,/ Saand ei silma
teie seltsi/ Vöörlit mitte vaatamaie!". Sõna tähendus
Kp-s on ebaselge. Võrdluseks esitatagu samatüvelisi
sõnu varasemast kirjakeelest: Hup. võrilde 'verkehrt,
unrecht', võriti vaatma 'scheel sehen', Beitr. VII,
lk. 164 võrilde. Ka murdekogud ei suuda sõna selgita-
miseks midagi lisada - on registreeritud vormid
võrihte - võri Kod, võrilde Plv, Har, Rõu, Vas, Se tä-
henduses 'valesti, teisiti' (näit. Plv sa sait võrilde
arvo). W-s vöörlit puudub.

vöörsil; XIV, 390: "Peavad vöörsil käinud poead/ Tulist ta-
gasi tulema". Murdesõna, esineb järgmiselt: VNg, Lüg,
Jõh, Iis, Vai, JMd, VJg, Sim, Trm, Kod vöörsi, -s,
-st; Khk, Kse, Hää, Juu, VJg, Kod, KJn, Plt, Trv vöörsi.
MRNL 21, 13 vöörsis. W. esitab mitmeid variante,
nende seas ka vöörsile, vöörsil.

välk 'välkumine'; IV, 652: "Nägin kulda mõõga välki,/ Hõbe
oda varre läiki,/ Vaskse ambu hiilgamista;". eL sõna,
märgitud tähenduses 'hoop, lõök' Krk ja Ote. See sõna
on eeposessis võetud koos vastavate värssidega Kr.
poolt mõnevõrra ümbertöötatud (Annist 1961: 453; Pino
1963: 192) rahvalaulust lt. 49, v. 30 - 31: "Nägin
kulda mõõga välki,/ Hõbe oda varre läiki;". W. välk
'Blitz, Blitzstrahl, Strahl, Leuchten'.

värbima vt. värvima

väruke(ne) 'värvukene' (Kp. 1961); XV, 99: "Kuda kullikene
küüsis/ Värukese poea viinud;". Rahvalaulusõna, esineb
Beitr. XVIII, lk. 95: "Ärra karda, ärra kurda,/ Ärra
lõo löddise,/ Ärra värroke värrise!" (sõnale värroke
on antud saksakeelne vaste 'Sperling'). Substantiivi
väruke(ne) võiks lugeda ka murdesõnaks, kuigi otseselt
niisugust murdesõnade kartoteegis ei ole. Ometi oleks

see reeglipärase deminutiiv nendes murrakutes, kus värb genitiiv esineb kujul väru, nimelt Kuu, Khk, Mus, VMr, Rak, VJg. W. värukene = varblane.

värvima 'värbama' (Kp. 1961); VIII, 279: "Seda pidi seadust mõõda/ Valitsejaks värvitama.". Rahvalaulusõna, esineb F 63, M 4: 1, lk. 69, v. 3: "Nüüd on södda sõlmimine,/ Ussarate otsimine,/ Väemeeste värvimine.". Beitr. X, lk. 147 värmima 'werben; zum Soldaten annehmen'. On võimalik, et Kr. pidas selle verbi algvormiks kuju värbima. (Verb värvima esineb Kp-s ka tema tavalises, tänapäevases tähenduses 'värviga katma'). W. värvima 'werben, anwerben'.

väsindus 'väsitamine' (Kp. 1961); III, 311: "Teadis tuhat teisi sõnu,/ Sala sõnu rammu raugeks,/ Võimustuse väsinduseks,/ Tugevuse tülpimiseks:". Kr. ndus-liiteline tuletis verbi väsima (Hup. vässima) tüvest. W. väsindus 'Ermüdung, Anstrengung, Abmattung'.

vääraral (ühel vääraral) 'ühenväärselt, ühte moodi' (Kp. 1961); XVIII, 26b: "Kas siin koitu kasvamaies/ Ehk kas eha helendamas./ Petteliko paistekene,/ Valeliko valgekene/ Ühel vääraral vältanessa.". Murdes esinevad vaadeldavale lähedased sõnad. Sellised on JMd seisab täiesti ühe viari peal '(ilm) ei muutu'; VJg ühè veari peäl olema 'ühesugused olema'; Aks kahe väri päl 'kahtemoodi'. Tõenäoliselt nende murdesõnade mõjul on Kr. kasutusele võtnud vaadeldava adverbi. Seda võis soodustada varasemas kirjakeeles tuntud adjektiiv vääriline, mille Hup. on esitanud järgmiselt: värilinne 'gleich,ähnlich, von gleichem Werthe'. W-s on väär, gen. väära või vääri või vääre tähenduses 'Werth, Betrag' kui tavaline rahvakeelesõna ning selle juures ka väljendid ühe vääri peal, ühel vääraral 'gleich,gleich viel werth, einander gewachsen', seda väärt 'von diesem Schlage'.

vääraline 'vääriline, suurune, pikkune'; VI, 346: "Küllap leian mõõga kirstust,/ Sõasaha sala kambrist/ Suure

rammu sarnaliseks,/ Võimsa väe vääraliseks,"; V, 260: Mehikese kõrgus kandis/ Kahe vaksa vääraliseks.". eR sõna, märgitud VNg naine oli miehe vääriline. Selle näite põhjal on raske kindlaks määrata adjektiiv vääriline täpset tähendust, kuid ta on ilmselt lähedane ühele kahest võrdlemisi erinevast tähendusest, mis esinevad Kp-s. (Samast sõnast tulenev vääralisel esineb eeposes adverbina tähenduses 'taoliselt, sarnaselt' - vt. eri sõnaartiklit). Käsitledes i asendumist a-ga selle sõna teises silbis, on siin esitatud VNg murdenäitele viidanud ka J. Peegel (1963: 86). Hup. väri linne. W. vääraline 'werth, würdig, entsprechend, angemessen'.

vääralisel 'viisil, kombel' (Kp. 1961); 'väärselt'; IX, 630: "Sealap võõrdund vaatje silmist/ Elas Kalevide poega/ Vaese mehe vääralisel,/ Elas päävad piinatusel,". Kr. kasutab korduvalt adjektiiv vääraline (vt. eri sõnaartiklit). Vaadeldav sõna vääralisel on selle adjektiiv adessiiv adverb i tähenduses. W-s puudub.

väärati 'vääreti e. mõõdu poolest' (Kp. 1961); XII, 696: "Kalevide viskekivi,/ Sugulta ei kõige suurem,/ Väärati ei kõige vähem,/ Seisab praegu sünnitäheks.". Ei varasemast kirjakeelest ega murretest ole õnnestunud leida samatüvelist sõna, mis ka tähenduselt oleks ühendatav Kp-s kasutatuga. Et aga Kr. on selle tüvega seostanud suuruse või mõõdu mõiste, leiab kinnitust veel mitmel puhul. Nii esineb Kp-s adjektiiv vääraline 'suurune, mõõdu poolest ühesugune' (vt. eri sõnaartiklit). Mõõduga on samatüveline sõna väärane seostatud ka XX, 432: "Koolja kehad katvad maada/ Kolme küünra kõrguseni,/ Veri veereb virna alta/ Vie vaksa väärane.". Tähenduses 'väärtus, hind' on Tõs kirja pandud substantiiv väär. Tor on sama sõna tähenduseks märgitud 'aste', Häa on kirja pandud lause oleme ühe väri pääl 'oleme ühesugused'. Tähenduses "Werth, Betrag" on sõna väär esitanud ka W. Adverb väärati leiame W-st tähend-

duses 'falsch, unrichtig', Wiedemanni (1875:312) grammatikast väärati = vääreti 'fälschlich'; adverbile vääreti on Wiedemann märkinud veel teise tähenduse 'der Art nach' selle märgendiga pt. Kr. ti-liitelist tuletist substantiivist väär 'mõõt, väärtus' tuleks pidada kõigiti reeglipäraseks. Et aga samakujulisest sõnast väär tähenduses 'vale, ebaõige' on ilmselt rahvakeeles olnud kasutusel tuletis väärati 'valesti, ebaõigesti', siis ei ole uus samakujuline sõna sobivaks osutunud.

vööde 'vöö'; IV, 636: "Vaski särki seljassa,/ Vaski vööde niude ümber, ". Nähtavasti väga kitsal alal levinud murdesõna - ainult Trm on kirja pandud sõnaühend sedelga vööde. Nagu rahvakeeles üldiselt, on ka Kp-s kasutusel sõna vöö (Hup. võ), vööde esineb ainult üksikjuhtumil. W-s puudub.

vööt: VIII, 684: "Kündis maada kerkivale,/ Kerkivale, kohundela,/ Väljad vaude vöötidale/ Vägeva adra valula, ". eR ja eP sõna, märgitud Kuu, VNg, Vai, Emm, Muh, Mar, Mär, Kse, Hää, Ris, Hag, Juu, JMd, Koe, VJg, Trm, Kod, Plt, KJn, Vil, San. Sõna lugemine Kr. poolt kirjakeelde tooduks on seotud võrdlemisi suurte kahtlustega, sest tuletised sellest tüvest on kasutusel juba varasemas kirjakeeles, näit. Hup. vöödilinne 'streifig, gestreift', vöödlinne 'gestreift, schwarz und weiss gestreift'. W. vööt 'Streifen, vorspringende Leiste'.

õ

õigama(ie) 'hõikama' (Kp. 1961); XIII, 535: "Läinud küla kiige peale/ Õhtulusti õigamaie?". Niisugune verb on registreeritud Jaa tähenduses 'valju häälega karjuma'. Hup. õigama 'girren, ächzen, stehen', seega eeposes kasutatud sõnast erinevas tähenduses. W. võrdsustab sõna õigama tähenduslikult sõnadega oigama ja äigama, seega puudub see verb Kp-s esinevas tähenduses ka W-st.

Raske on otsustada, missugusele algvormile oleksid tagasi viidavad rahvalauludes esinevad vormid, nagu EV 12, v. 44 õigatija ("Arva vasta õigatija:/ "Kudda võin minna avvita?"), samuti MM 9 B, v. 6. õigatava ("Se on sakste tallitava,/ Isandate õigatava,/ Kuningate kutsutava."). Neil mõlemal juhtumil võib algvormiks olla (h)õikama, kuid ka õigama.

õigelta 'õieti' (Kp. 1961); III, 583: "Noorem poega paatama:/ "Jõgi jookseb kõvera,/ Teede käigid lähvad metsa,/ Ei ole lugu õigelta.". Varasemas kirjakeeles tuntud õige-tüveliste määrsõnade (Hup. õigede, õiete, õigeste) kõrvale on Kr. loonud veel lta-liitelise. W-s puudub.

õilmekeged; Si, 243: "Maeti meie mälestused,/ Muiste põlve pärandused,/ Muiste õnne õilmekeged,.". Põhiliselt eR ja eP alal kasutatav sõna, märgitud Hlj, VNg, Lüg, Jõh, Iis, Vai, Saa, Amb, Koe, Kad, Rak, VJg, Sim, Avi, Trm, Kod, MMg, Lai, Trv, Rõu. Sõna õilmed kohtame ka varasemates lauludes, näit. F 63, M 3: 1, 297, v. 36-37: "Hõiska õilme urvakesed/ Õilme puida ilukse,/ Pääva paistel paisumaie/ Kuude valgel kasvamaie," (võimalt on esitatul midagi ühist ehtsa rahvalauluga). Sama sõna on Kreutzwald kasutanud veel 1861^a: 11. Beitr. IX, lk. 67 esineb verb õilitsema. W. õilme 'Blüthe'.

õilmeldama 'õilmitsema'; VII, 229: "Pani laened lõkendama,/ Neiu palged punetama,/ Närtsind lille õilmeldama.". Kr. lda-liiteline tuletis substantiivist õilmed (vt. eri sõnaartiklit). W. õilmeldama pt. = õilitsema.

õnnelt 'õnnekombel, õnneks' (Kp. 1961); XII, 159: "Õnnelt hüüdis õigel aeal/ Paksemasta põdsastikust/ Peenikene piripilli,/ Õrnal helil healekene:.". Kr. tuletis sõnast õnn, millest rahvakeeles tuntakse ka-sufiksilist adverbi õnneks (niihästi õnneks kui ka õnnelt on oma sõnaliigiliselt kuuluvuselt substantiivi ja adverbi piirimail, mõlemat võiks lugeda ka substantiivi vastavaks käändevormiks). W-s õnnelt puudub.

ägev 'äge'; VII, 702: "Päikese ägev palav/ Kurnas kallist ruunakesta,/ Vaevas adravedajada,". See on tuletis omadussõnast äge, mis murretes ja rahvalaulukeeles on üldtuntud ning esineb ka varasemas kirjakeeles (Beitr. XX, lk. 50 ägge). Sõna ägev kasutab Kr. täpselt samas tähenduses omadussõnaga äge. Wiedemann (1875: 193) oma grammatikas osutab niisugusele y-sufiksi liitumisele adjektiividele, tuues näiteid ägev ~ äge, kirjuv pt. ~ kirju, pudev ~ pude, pühav ~ püha, sirev pt. ~ sirgev pt. ~ sirge jne. Mitmeid niisugustest y-sufiksiliistest adjektiividest vaatleb Wiedemann kui poeesia valdkonda kuuluvaid tuletisi, kuid näide ägev on esitatud ilma mingi lisamärkuseta. Ka W-s ägev = äge. Seega peaks sõna ägev rahvakeeles tuntud olema.

äimama 'lööma, äigama'; XVIII, 425: "Tõtke koeu, kollilased,/ Pögenege, põrgu-koerad!/ Enne kui teid äiman korra,/ Murran maha mättastele". eR sõna, märgitud VJg, Hlj, VNg, Lüg, Iis. äimama leiame raskelt määratletavas tähenduses ka rahvalaulust F 63, M 3: 1, 253, v. 56: "Kumard maasta võttemaie/ Sõrmuksida sõmerilta,/ Alta äimas ameda äri/ Pillu silma pallistatut". Sama sõna esineb Kreutzwaldi teisteski teostes, näit. 1848: 130. W-s on äimama võrdsustatud verbidega aimama või ahmama, seega puudub ta siin vaadeldavas tähenduses.

äkiliste 'järsku, äkki'; III, 356: "Äike astus äkiliste/ Ähvardelles röövli teele,/ Pikker põrutas pilvesta!". Kr. on adverbi tuletanud adjektiivist äkiline (Hup. äkilinne). (Paralleelselt vaadeldavaga kasutab Kr. samas tähenduses ka varasemale kirjakeelele tuntud sõna äkitselt(a) (Hup. äkkist, äkkitselt)). W. adverbide sellest tüvest ei esita.

ärgastama 'äratama' (Kp. 1961); XV, 152: "Lukutasin hiire lõksu/ Leivakastile lebama,/ Ummuksesse undamaie,/ Kus,

kui kirp ei ärgastanud,/ Memmekene praegu magab.". Tuletise aluseks on verbi ärkama (Hup. ärkama üles) või adjektiiv ärgas (Hup. ärk, ärkas; Beitr. XVII, lk. 155 ärgas) tüvi, millest Kr. on loonud mitmeid tuletisi rahvakeelse äratama (Hup. ärratama, ärrätämä) kõrvale. Sõna esineb Kp-s üks kord, üldkasutatav äratama aga kolm ja selle frekventatiiv äratелеma neli korda. W. ärgastama pt. 'aufwecken'.

ärgatama 'äratama, ergutama, põhjustama' (Kp. 1961); Si, 132: "Mis ta kisa kihutanud,/ Nuttu healta ärgatanud,/ Kaebamista kasvatanud,/ Ohkamista oimutanud?". Aluseks on verbi ärkama tüvi. ärgatama esineb ka murdekeeles, kuid mitte päris samasuguses tähenduses: KJn järsku ärGättäB mīle, Hls ma niGu ärGättasi kgrrä. Nii nagu Kp-s esineb sõna ka rahvalaulus F 63, M 4: 14, 4, v. 29: "Muist ma kuulin eide suusta,/ Muist mul ämmä ärgat' meele,/ Muist mul käli kuulutie;". W. ärgatama 'aufmuntern, ermuntern: munter werden, sich ermuntern'.

ärgutama 'ärkama (?)' (Kp. 1961); Si, 37: "Kuhu vaimu äbarikud/ Ämarasse ärgutanud,/ Sagarasse seltsitanud.". Sõna tähendus on ebaselge. Murdes tuntakse verbi ärgutama tähenduses 'üles äratama' ja 'meelde tuletama' (Krk). W. ärgutama 'munter machen, aufscheuchen, aufregen, aufreizen, necken, Angst machen, antreiben (Pferde)'.

ärksal 'ärkvel'; XVII, 543: "Sulevi poeg üksipäini/ Istus ärksal tule ääres/ Valvsal silmal vahiksa,.". Kr. 1-liiteline tuletis adjektiivist ärgas (Hup. ärk, ärkas). W-s on adjektiiv ärgas ~ ärkas ~ ärk ~ ärke ~ ärke 'munter, aufgeweckt; wachsam; leicht fassend, leicht od. fein fühlend' ja adverb ärkvel; ärksal puudub.

äärdane 'äärde' (Kp. 1961); I, 704: "Part lähän parve äärdane,/ Luige kelgel lunda mööda,."; III, 523: "Lõukesed lagedale,/ Pääsukesed päāvapaiste;/ Laulis luiked

laenetessa,/ Pardid parve äärdane,/ Aned aga allika-
le,". Sõna koos esimese näitena esitatud värssidega
on üle võetud rahvalaulust F 63, M 3: 1, 1, v. 15:
"Part lähhen parve äärdane/ Luige kelgel lunda möda,".
Siin on tegemist küll ehtsa rahvalauluga, kuid mõned
sõnad, nende seas ka äärdane, on tõenäoliselt moonuta-
tud, võib-olla juba laulu üleskirjutaja poolt (Annist
1961: 441). W. esitab äärdane adjektiivina tähenduses
'am Rande befindlich' märgendiga pt., seega teises tä-
henduses, kui see esineb Kp-s.

Ü

üba 'suur, hüva (?) või ka kiirevooluline' (Kp. 1961); IV,
197: "Kaheksa karja aruda,/ Üheksa üba jõgeda,/ Kümme
külma allikada,". Niisugune sõna üba on kirja pandud
Juu, kuid Kp-sse on ta sattunud käsikirjalise rahva-
laulu F 63, M 3: 1, 258, v. 10-12 kaudu: "Kahheksa kar-
ja arruda,/ Üheksa übba jõggeda,/ Kümme külma alli-
kasta,". W. üba pt. 'reissend, stark fliessend, strö-
mend'.

ühel vääral vt. vääral

üksina 'üksinda' (Kp. 1961); I, 127: "Läänes elas noori
leske,/ Naine üksina talunes,". eR alalt Kuu regist-
reeritud sõna, seal kujul üksinä. Hlj on märgitud ad-
jektiiv üksinane 'üksik, üksildane'. Eeposesse on ad-
verb üksina tulnud tugevasti ümbertöötatud (Pino 1963:
164) rahvalaulu Lt. 29 kaudu koos selle värssidega
1-2: "Laanes elas noori leske,/ Naine üksina talunes
...". Sama sõna kohtame veel teiseski mõnel määral üm-
bertöötatud (Pino 1963: 206) laulus MML 1, v. 26: "Kan-
naks Kaalevi obuda/ Üksina mo laulu ulgad!"; Hup. esi-
tab ükaj (mida Kp-s kohtame 29 korda). Wiedemann on
esitanud niihästi üksinda kui ka üksina. Viimase mär-
gendiga pt. Et adverb üksina on kasutusel ka hilisemas

kirjakeeles, näit. E. Videl, siis on tõenäoline, et meil on tegemist murdesõnaga, mitte luulekeelde kuuluva tuletisega, nagu on arvanud Wiedemann.

üksinessa 'üksinda' (Kp. 1961); III, 45: "Eit oli jäänud üksinessa/ Koeu kirstu kaitsejaks,/ Varakambri varjajaks,". Sama sõna esineb rahvalaulus EV 45, v. 68: "Seal ma tullin üksinessa,/ Tuhmis silmis tuskanessa:". W-s esitatuist on vaadeldavale kõige lähem üksines 'nur, allein'.

ültsalt 'üleüldiselt' (Kp. 1961); XIX, 239: "Palav punetelles palgeid,/ Aeas hiuksid higistama,/ Ihu ültsalt auramaie;". Kr. on lt-liitelisena kasutanud adverbi, mis juba varasemas kirjakeeles on tuntud paljudes foneetilisest ja tuletuslikes erikujudes, näit. Hup. ülde, üldes, üldest, üldse, ültsa, ültse, üldsel 'überhaupt über und über', kuid Kp-s kasutatud varianti ei tunne varasem kirjakeel ega ole registreeritud ka murretest. W-s puudub.

MURJAN

Paul Ariste

Keele ja Kirjanduse Instituudi murdekogudes esineb murjan kahes tähenduses: 'neeger' ja 'must, määrdunud inimene'. Sõna on registreeritud järgmistest endistest kihelkonnadest. Vaivara väljama suuris laivos oli murjan ätuurtist (= stjuuard), must mies ja valged ambad ja säkärä pää; musta iustku murjan 'väga must'. Jõhvi Tõine õhta tuleb. ei ole viga, tõine õhta tuleb, siis on nägu must kui murjan; ku laps on tehnt entast mustast, siis saab üelda, et sa olet ninta musta naku murjan. Viru-Nigula murjan 'neeger, must inimene'; murjanid on ninda koledad. Torma must nägu murjan 'pesemata'. Laiuse must kui murjan 'väga määrdunud (eriti nägu)'; rööbiti on öeldud ka must kui neeger. Koda-

vere murjand 'määrdund, must inimene'; murjand one muss ja ropp, nõega koon ehk rest (= reht) peksab. Häädemeeste must ku murjan 'hästi määrdund näoga inimene'. Samast on registreeritud sõna teinegi tähendus, mis võib viidata neegri-le: Tal on nagu must ku murjanil, murjanid oleva seuksed musta oluga inimesed. Ristil on murjan olnud koeranimi. Kõrvuti murjaniga esineb mõnes murdes või murrakus ka muri-jaan. Viru-Jaagupi ta on must kui murijuañ. Torma (rahvalaulus) Oh te, mulgid muri jaanid vargapoiste verekaanid. Need värsid on selles uuemas rahvalaulus olnud tuntud mujalgi: Oh te peris murijaani / eesti rahva verekaani. / Maa ja mõtsa mõisass teeava. / eesti rahva vaiva sööva (Laugaste 1948: 383). Kuusalu must jüstku murijaan. Juuru oled must nagu murijuañ. Murijaan võib olla rahvaetümoloogia: murjan on analüüsitud kaheks sõnaks, koeranimeks Muri ja mehenimeks Jaani. On aga ka võimalik, et murjan ja muri-jaan on laenatud paralleelselt, nagu seda selgitatakse allpool.

Murdeainestikust kõneldes mainitagu siinkohal murimus-ta, mis häälikuliselt ja semantilisel on lähedane murjani-le. Kuusalu Omal nasa murimust ja veel toppib sen omale selge; Kasi oma silmi, nia on muri mustad. Leivu ame ^uom muri must 'särg on üsna must'; õudrass elass uran, ^uom muri must un šüü kallu 'saarmas elab jões, on süsimust ja sööb kalu'. Põhja-Eestis ja isoleeritud lõunaestis keelesaarel on murimust reduplikatiivsõna (Niilus 1938: 226), ega pole vajadust seda ühendada murjani ja muri-jaaniga. Juba Wiedemanni "Eesti-saksa sõnaraamatus" on öeldud, et muri on 'schwarzer Hund und Eigennamen für einen solchen'. Kuidas määrdund inimest on võrreldud musta koeraga, sellestki on murdeandmeid. Türi saa oled oma nii mustaks muriks teind (lapsel öeldud). Rannust on kirja pandud lause: õlli must kui muri, nagu ja käed mustad, ärä määritu. Sellele lausele on lisatud, et Muri-nimeline peni om must. Ka Märjamaal on musta ja muriga mõeldud musta koera: laste silmad mustad peas (= nagu on must), vahivad kõik kui vaad murid. Must kui muri pole ebatavaline ühiskeeleski. Selgi võrdlusel pole ühendust murjaniga.

Enne kui hakata vaatlema murjani päritolu ja tema siirdumisteed eesti keelde, on otstarbekas esitada lühikäsitlust sellestki, kuidas see sõna on esinenud eesti kirjakeeles. "Pühapäeva Wahhe=lugemistes" esineb O.W. Masingul murjan mitmes kohas: Ahwrika ma. Need maad, mis ütse kõhhe päwa alla heidawad, on need sammad, kus keige tullisemad pallawad, meie innimest süssi mustaks põlletawad; agga nisugused mustad innimesed nimmetatakse Moriks ehk Murjaniks; Ahwrika ma on Mori- ehk Murjani-rahwa pärris ma; agga polle ka keik sealatsed innimesed murjanid, wait agga need, kelle maad ütse kõhhe päwa alla heidawad jne. (Masing 1818: 2, 3, 11). Murjan on Masingul muidugi neeger. Selles tähenduses on ta sõna kasutanud mujalgi oma teostes ja kirjutistest. Tema kaudu on murjan võinud levida mitmele poole eesti keelealale. Ta ise on aga selle sõna võinud omandada Virumaal ja Põhja-Tartumaal, kus ta elas ja liikus ja kus sõna on rahvakeeles levinud, nagu seda osutavad murdeandmed. Masingul on ikka murjan. Tema "Kirjades", mis on redigeerinud ja avaldanud M.J. Eisen, esineb aga murijan. Toodagu sellest vaid üks näide: ... agga oli Keisril ka üks murijani poisikene, kes tedda passis (Masing 1885: 70). Sellest võib teha järelduse, et J.M. Eiseni keeletarvituses oli murijan, mida ta pidas õigemaks. Murjani levikuks rahva hulgas on võinud kaasa aidata ka vanad maateaduseõpikud, nagu aastakümneid kasutusel olnud "Keograhwi" (Koli-ramat V, 1868: 79), kus on öeldud: Ahwrikama rahwa-arro on Ma surusse järrele wägga weike. Lõune pool ellawad mustad Neegrid ehk Murjanid, kes mitme tõugu heidawad. kel iggaühhel omma kele-murre; ta on üks rop ja kassimatta rahwas. Neegrite õpikus ropuks nimetamine on omaltki poolt mõjunud, et murjan on eesti keeles hakanud tähistama kasimatut inimest. F.J. Wiedemanni "Eesti-saksa sõnaraamatus" on murjan 'Mohr, Neger'. Selles teoses on neologismide ette lisatud erimärk. Asjaomasel sõnal seda pole, mis osutab, et sõnaraamatu autor on seda pidanud tavaliseks. F.J. Wiedemanni sõnaraamatule eelnenud A.W. Hupeli "Ehstnische Sprachlehre" sõnaraamatus on mori e. mora mees 'Mohr'. Keele ja Kirjanduse Instituudi

kirjakeele sõnavara kartoteegi andmeil on murjanit neegri
 tähenduses kasutanud mitmed autorid. Alljärgnevalt maini-
 takse üksnes autorite nimed, kellel sõna esineb, sest as-
 jaomaseid lähemaid andmeid võidakse leida kartoteegist, kui
 neid vajatakse. E. Bornhöhe: Kesk-Aafrika murjan kärutab
jalgrattaga kõigist mööda. E. Vilde: Mõtleb ta: "Murjan on
oma töö teinud - murjan võib minna?" (tõlge saksa keelest:
 der Mohr hat seine Arbeit getan, der Mohr kann gehen).
 Haava: Kuhu murjan praegu kadus. / Näe, tal leekiv tungal
käes. A. Sinkel: Mis seal poolakast, isegi türklane on
platsis. Tuleb Murjanitega. E. Nirk ("Estonia" 1895. aas-
 ta etendusest kirjutades): Selles suurejoonelises näidendis
pole küll haldjaid, jumalaid ega isamaalikku paatost, sel-
le eest aga paruneid, murjaneid, mustlasi ... P. Soosaar
 (kirjeldades ekvaatorit ületanud maskeeritud sportlasi):
Edgar Puusepal, keda teiste murjanite hulgas võis suure
vaevaga ära tunda, rippus ehtena kaelas ümmargune plekist
kompvetikarp. Tugevasti päevitanud inimesest öeldakse, et
 ta on nagu neeger ehk murjan. See võrdlus esineb ka kirjan-
 duses. A. Jakobson: Oh, kuidas me võiksim sel suvel päevi-
tada ja oma nahka kõrvetada: Muutume sügiseks mustaks nagu
murjanid. P. Hinnov: Ma olin päevitanud nagu murjan. Mur-
jan võib olla üldse mustavereline inimene. B. Alver: oli
teine mustaverd sakslaste soost, see on säärane murjanite
moodi rahvake. Kõige tavalisemalt on kirjanduses murjanike
 nimetatud määrduvad, tolmust inimest. E. Vilde: Mees hakkas
niiske rätikuga pikkamisi oma murjaninägu nühkima. Tahma-
kord oli paks. J. Parijõgi: Pagana moodi tolmas all. Kui
välja tulin, olin must nagu murjan. K. Raja: Tööpäeva lõpul
on masinamehed mustad nagu murjanid. J. Semper: Ja kuidas
me ennast (mulla alt) välja kaapisime, mustad kui murjanid.
 V. Beekmann: "... kas sul endal piinlik ei olegi nagu mur-
jan inimeste ette ilmuda?" J. Smuul: Ja meenub murjaninäo-
ga, usumatuult määrduvad näoga plika. E. Rängel: (ema last
 pestes): "Aga ma ei või ometi külalisele murjani näidata".
 H. Väli (tõrvaga määrduvad poistele): "Noh, teie, murjanid.
Lähme ulualla ja vaatame, mis sorti meresõitjad te mul ole-

te." E. Männik (ennast tindiga määrinud mehest): ... võõras isand ise nägi välja nagu murjan. H. Luik: Määrin silmnäo tee peal söetolmuga mustaks nagu murjan. Samasuguseid näiteid on veel mitmelt-setmelt teiselt autorilt. ÕS-ski on murjan 'must, kasimatu laps' ja üksnes vananenult ka 'neeger'. Tänapäevases kõnekeeles võib murjan olla ka üldiseks humoristlikuks või pejoratiivseks sõnaks inimese, eriti lapse kohta. Sellekohaseid näiteid on leida kirjandusestki. V. Gross: Ametnike lapsed käisid kõik teistes linnades ja tööliste lapsed, minusugused murjanid. läksid pärast algkooli kergematele töödele.

Peale eesti keele tunneb käsitletavat sõna soome keel. Kaasaegses soome kirjakeeles on murjaani 'neeger (halvendavalt või naljatlevalt); tumedanahaline; halva iseloomuga inimene': ... mukana oli kaikkiaan 43 kilpailijaa aina senegalilaisia murjaaneja myöten 'koos oli ühtekokku 43 võistlejat otse senegali neegriteni'; lämmittäjä oli nokinen ja musta kuin murjaani 'kütja oli nõgine ja must nagu murjan'; monikin voi olla hilpeä seurassa ja ystävällinen vieraille, mutta kotiväkensä keskuudessa mitä ilkeim murjaani 'mõnigi võib olla lõbus seltskonnas ja sõbralik võõraile, aga kodurahva hulgas kõige tigemad murjan' (HS 1954: 552). Sõna on tavaline soome varasemas kirjakeeleski. Renvall 1826: Murjaani 'Aetiops, homo nigri coloris; Mohr' (sulgudes on viidatud rootsi vastele morian); Lönnrot 1874: Murjaani 'morian, neger (svart menniska)', musta kuin Murjaani 'svart som en Morian'. Slängis on murjaanil muidki tähendusi, nagu näiteks 'Morane-Saulnier-tüüpi lennuk' (Hämäläinen 1963: 137). Soome murjaani 'musta ihminen, neegeri' on rootsi laensõna < rootsi morian (hääldatud muriaan) (SKES 1958). Rootsi keeles esines morian esmakordselt 16. sajandi lõpus, sai tuntumaks 17. sajandil ja on keskalamsaksa laensõna (Hellquist 1922). Keskalamsaksas oli mōrian 'Mohr, ethiops' (Schiller, Lübben 1887). Eesti keeles on oht-rasti keskalamsaksa laenusid, ent foneetilistel põhjustel ei saa meie murjan ja murijaan olla keskalamsaksast. Neile on olnud lähtesõnaks niisugune eeskuju, kus esimeses silbis

on olnud u. Et murjan ja murijaan on eesti murretes tuntud peamiselt Soome lahe läheduses, kus eestlastel on olnud ti-
hedaid sidemeid Soome soomlaste ja rootslastega, siis võib
arvata, et asjaomased laensõnad on sealtpoolt tulnud meile.
Murijaan on häälikuliselt lähedasem rootsi sõnale morian
(= muriaan), murjan aga soome sõnale murjaani. Samade keel-
te kaudu on laensõnad võinud eesti keelde tulla juba Rootsi
ajal 17. sajandil, kui eriti Tallinnas oli ohtrasti rootsi
ja soome meremehi ja kaupmehi, kes olid võinud neegritega
kokku puutuda.

Lõpuks mainitagu veel seda, et eesti mooramees, murde-
ti moorimees ja Mooramaa neegrite ja nende kodumaa tähendu-
ses on pärit ülemsaksast, kus vanemas kirjakeeles Mohr oli
ja on 'loodeaafriklane' või 'neeger'.

Kirjandus.

- H e l l q u i s t, E. 1922, Svensk etymologisk ordbok. Lund.
H ä m ä l ä i n e n, S. 1963, Suomalainen sotilasslangi.
Ensimmäinen osa, Helsinki.
Koli-ramat V, 1868, Koli-ramat. Wies jagger. Keograhwi, ehk
õppetud Maa-ilma suurusest ja Ma-ilma madest. Kolmas
trük, Tartu.
L a u g a s t e, E. 1948, Valimik eesti rahvalaule, Tallinn.
L ö n n r o t, E. 1874, Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja.
Finskt-Svenskt Lexikon I, Helsinki.
M a s i n g, O. W. 1818, Pühhapäwa Wahheluggemissed. Essi-
menne jaggu, Tartu.
M a s i n g, O. W. 1825, Marahwa Näddala-leht, mis Otto
Willem Masing 1825 wäljaandnud, Perno.
M a s i n g, O. W. 1885, O.W. Masingi kirjad. Kolmas anne,
Tartu.
N i i l u s, V. 1938, Reduplikatiivsõnadest. - Eesti keel
XVII, Tartu, lk. 224-232.
NS 1954, Nykysuomen sanakirja. Kolmas osa, Porvoo, Helsinki.
R e n v a l l, G. 1826, Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon
Linguae Finnicae, Cum interpretatione duplici, copiosio-
re Latina, brevior Germanica, Aboae.

Schiller, K., Lübben, A. 1874, Mittelniederdeutsches Wörterbuch III, Bremen.

SKES 1958, Suomen kielen etymologinen sanakirja II, Helsinki.

VÖÖRSÖNAD "MARAHWA NÄDDALA-LEHHES"

Valve-Liivi Kingisepp

Keeleteaduses on kasutusel mõisted vöörsõna, laensõna, rahvusvaheline sõna. Nende mõistete vahetõrõ eesti lingvistikas on selgitanud E. Raet¹. Laensõna mõiste on nimetatud kolmest kõige avaram. Laensõnadena tuleb vaadelda oma keele suhtes uudiskeelendeid, olgu nad laenatud sugulasvõi mittesugulaskeeltest, suulisest kõnõst või kirjakeelest, olgu nad säilitanud lähtekeele kuju või selle kaotanud, mugandunud laenaja keele häälikulisele struktuurile või mitte. Vöörsõnad moodustavad selle osa laensõnadest, mille häälikulises struktuuris ja grammatilistes omadustes on säilinud meie keelele vöörõd elemendid. Need võivad olla meie keeles häälduspõõraselt määritud teise keele sõnad, nagu näiteks blindaaž, džemper jt. Termin rahvusvaheline sõna ei ole täpselt piiritõletav, kuid tegelikult on olemas kreeka, ladina või teistest keeltest pärit tüvesid, mida laenudena kasutavad paljud keeled. Niisuguse kasutussfääriõa laensõnad õngi rahvusvahelised sõnad.

Vöörsõna mõistet on täpsemalt piiritõlenud H. Saari, kes juhib tähelepanu keelõdite põhimõttõliselt kahesugusele vöörõsele: päritõluvöörõsele, mida keeleteadlane harilikult esile tõstab, ja struktuurivöörõsele, mida inimene sõnade päritõlu tundmata tajub.² Ta lisab: "On küsitav, kas õn

¹ E. Raet, Vöörsõnade kuju sõltõvus lähte- ja vahendajakeelest tänapõeva eesti kirjakeeles. Kandidaadidõssertatsioon, Tallinn 1966, lk. 26 jj.

² H. Saari, Tehiskeelõditeooriat. - Üheksa aastakõõmet, Tallinn 1971, lk. 101.

võimalik leida mingit mõtet olevat muusugusel eesti keele võõrsõnade definitsioonil kui sellisel, mis arvestab nende kirja- ja häälduskuju ja grammatiliste omaduste võõrust, s. o. struktuurivõõrust".³ H. Saari leiab, et ei ole otstarbekas seada võõrsõna ja laensõna paarilismõisteiks, sest et kumbki mõiste lähtub eri liigitusaluselt. Struktuurivõõruse ja -omasuse seisukohalt on otstarbekas rääkida v õ õ r - ja o m a k e e l e n d i t e s t, päritoluvõõruse seisukohalt - p õ l l i s - ja mitmesugustest u u - d i s k e e l e n d e i s t. Viimaste hulka kuuluvad arvuliselt valdava liigina l a e n k e e l e n d i d.⁴ Sellega tuleb nõustuda.

Võõrsõnade ortograafilisi ja häälikulisi erijooni on loetlenud S. Topro⁵, seda on tehtud ka TRÜ rotaprintväljaandes "Eesti keele grammatika I"⁶, viimasena täpsustab neid H. Saari.⁷ Võõrsõnade sissetungi meie ajakirjanduskeelde selle algusperioodil on jälgitud E. Ahven⁸. Kuidas on toimunud võõrsõnade häälikuline mugandumine, missugune on olnud selles vahendajakeele osa, sellest leiame andmeid E. Raieti mainitud väitekirjast, A. Jõe, H. Liini jt. töödest⁹.

³ H. Saari, seals. lk. 102.

⁴ H. Saari, seals. lk. 103 jj.

⁵ S. Topro, Võõrsõnade päritolust eesti keeles. Diplomitöö. TRÜ eesti keele kateeder, Tartu 1958.

⁶ Eesti keele grammatika I, 2. vihik, Tartu 1964, lk. 113.

⁷ H. Saari, Oma ja võõra piiridel. - Nõukogude Õpetaja nr. 28 15. juulist 1978.

⁸ E. Ahven, Võõrsõnade sissetung eesti ajakirjanduse keelde. Diplomitöö. TRÜ eesti keele kateeder, Tartu 1949.

⁹ A. Jõgi. Inglise laenude häälik- ja kirjakuju muga-
nemine. "Keel ja Kirjandus" 1971, nr. 2, lk. 80 - 84.
H. Liini, Alamsaksa laensõnadest 16. ja 17. sajandi eesti kirjakeeles. - Emakeele Seltsi Aastaraamat 13, Tallinn 1967, lk. 47-70.

Käesolevaga võetakse vaatluse alla O.W. Masingu poolt "Marahwa Näddala-Lehhes" kasutatud võõrsõnad. Paljudel neist on mitmes teises keeles, eeskätt prantsuse, inglise, saksa ja vene keeles kuju ja tähenduse poolest sarnased vasted. Enamasti on need kreeka või ladina tüved, mis on edasi laenunud prantsuse, saksa või vene keele vahendusel. O.W. Masing kasutab neid eeskätt saksa keele eeskujul. Vaadeldakse neid sõnu, millel on tänapäeva keeles võõrsõnadele iseloomulikud struktuuritunnused: 1) nad sisaldavad võõrhäälikuid või võõrtähti, 2) pearõhk on järgsilbil, 3) järgsilpides esinevad vokaalid o, õ, ä, ö, ü või pikk vokaal, 4) b, d, g on sõna algul, 5) nad sisaldavad meie keeles mitteesinevaid häälik- ja tähtühendeid ja 6) käänduvad seminar- või kompe-tüübis. Vaatluse alla on võetud ka need sõnad, mida Masing kasutab võõrapäraste struktuuritunnustega, kuigi tänapäeva eesti keeles on need elemendid kadunud, nagu näiteks Masingu bank 'pank', sitron 'sidrun', matroos 'madrus', gard 'kaardivägi, kaart', kajüt 'kajut' jt.

Analüüsimisele ei kuulu meie keele häälikulise struktuuriga kodunenud saksa ja vene päritoluga laensõnad.¹⁰ Saksa laensõnad Masingu nädalalehe sõnavaras moodustavad olulise osa ja vajavad omaette käsitlust. Käesolevas töös on kõrvale jäetud ka puhtalt saksa keelest pärinevad sõnad, mis pole meie kirjakeelde püsima jäänud, nagu näiteks ung-riswasser 'lõhnavesi', haaderlump 'kaltsukaupmees' jt.

Silmas on peetud seda, kas nädalalehes kasutatud võõrsõnad esinevad Masingu-eelses eesti kirjakeeles. Selleks on neid võrreldud A.W. Hupeli sõnaraamatuga¹¹, "Beiträge'des"¹²

¹⁰ V.-L. Kingisepp, Vene päritoluga sõnad O.W. Masingu "Marahwa Näddala-Lehhe" sõnavaras. - Emakeele Seltsi Aastaraamat 10, Tallinn 1972, lk. 78-106.

¹¹ A.W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche, Mitau 1818.

¹² Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, Pernau 1813 - 1832.

avaldatud sõnavarakogudega, TRÜ eesti keele kateedri kirja-keele sõnavara sedelkoguga. Mainitud allikais leiduvaid võõrsõnu ei ole käesolevas vaatlusele võetud, kuigi mõned neist Masingu keelepruugis leiduvad. Samuti on kõrvale jäetud varasemas eesti kirjakeeles esinenud prantsuse keelest pärit võõrsõnad, mida on välja selgitanud Linda Treiman.¹³

Niisiis tulevad järgnevas käsitlusele "Marahwa Näddala-Lehhes" leiduvad võõrsõnad, millest enamik on rahvusvaheliselt kasutatavad ja mis varasemas eesti kirjakeeles ei esine, mille kohta võime olemasolevate andmete põhjal väita, et meie trükisõnas kasutas O.W. Masing neid esmakordselt. Enamik neist on ka tänapäeval kasutusel võõrsõnana, üksikud ka häälikuliselt mугanenud laensõnana.

Sõnad esitatakse alfabeetilises järjekorras. Märksõnana antakse nädalalehes esinev sõna tänapäeva kujul, järgneb tähenduse selgitus, näitelause, viide kasutuskoha kohta, päritoluselgitus, siinjuures toetutakse R. Kleisi, J. Silveti ja E. Vääri koostatud "Võõrsõnade leksikonile"¹⁴ andmetele. Kui sõna sealt puudub, antakse päritoluselgitus vastavate võõrsõnastikkude varal. Lõpuks lisatakse andmed sõna esinemise või puudumise kohta Wiedemanni sõnaraamatus¹⁵, mis heidab valgust nende hilisemale käekäigule meie kirja-keeles.

¹³ L. Treiman, Päritolult prantsuse keelega seotud sõnad eesti kirjakeeles 16. - 17. sajandil. - Centum, Tallinn 1974, lk. 197 - 217; Prantsuse päritolu sõnu eesti 18. sajandi ilmalikus kirjanduses. - Emakeele Seltsi Aastaraamat 21, Tallinn 1976, lk. 51 - 69.

¹⁴ R. Kleis, J. Silvet, E. Vääri, Võõrsõnade leksikon, Tallinn 1978.

¹⁵ F.J. Wiedemann, Eesti-saksa sõnaraamat, Tallinn 1973.

adjutant 'saate- ja käsundusohvitser' "lääkkitas Kindral Michelson omma adjutanti ... tõise kindralile sõnnmid wima" MN 22, 331. (VL-s < ld. adjütans 'abistav'), Wiedemannil *adjutant (agutant, akutant) 'Adjutant'.

aeronaut 'õhusõitja' "ja mehed, kes selle peäle on õpind, nendega tule peäl sõitma, nende nimmi on aeronaut" MN 22, 177. (VL-s aero- < kr. aēr 'õhk'; -naut < kr. nautēs 'meresõitja'), Wiedemannil ei leidu.

aerostaat 'õhust kergem õhusõiduk' "need pallid, mis omma alrippuwa korwikestega ülleslähnewad, nende nimmi on arostat" MN 22, 177; "Saksa kele kutsutakse nisuggune tulesõidu nõu (Luftballon)" MN 22, 178. (VL-s aero- staat ...kr. statos 'seisev'), Wiedemannil ei esine.

akadeemia 'kõrgem õppeasutus' "Saiwad siis Akademi prohwessorid käsku, järrele kulata ja katsuda, kuidas need kahjud issiennesest olleksid sanud sündima ja tullemä" MN 25, 325. (VL-s < kr. p.-n. Akadēmeia), Wiedemannil *akadēm, akadēmia 'Akademie'.

apelsin 'lõunamaine puuvili' "Seält tullesid Sitronid, Appelsinid, wigid, mandlid, rosinad ja kallid plumid" MN 23, 228. (sks. Apfelsine, vene апельсин), Wiedemannil *apelsin (apwelsin) 'Apfelsine'.

armee 'riigi relvajõud' "kallewit ni palju peab tehtama, kuidas kõige arme pealikutele tarwis nähtakse ollesid" MN 23, 147. (VL-s pr. armée), Wiedemannil ei leidu.

assessor 'kaasistuja' "J. v. Rogge, kubber. kohto assessor" MN 21, 395. (VL-s ld. 'kaasistuja, abiline'), Wiedemannil *assesser, assessor 'Assessor'.

bankonoot 'pangatäht' "kaks Bankonoti, mis mõllemad wiekümne rubla surused" MN 22, 397; "Üks tensik olli omma kapteni taggant 15 rubla hõbberahha, ja 7 sinnist Bankonoti warrastand" MN 21, 54. (VL-s it. banco 'pank'; ld. nota 'märk, märke'), Wiedemannil pangu-nõdid, pangi-n., panku-n. 'Banknoten, Assignate, Papiergeld'.

batist 'õhuke linane riie' "Mis kangast neist tewad? Sedda, mis Batistiks kutsutakse, ja mis kõigepenenem ja kallim linane rie on' MN 25, 268. (VL-s < pr. batiste), Wiedemannil ³patist 'Batist'.

bernstein 'merevaik' "Agga Bernstein on üks kõllane, wägga selge ja kõwwa merre waik' MN 22, 86. (VL-s sks. Bernstein), Wiedemannil perlenstīn, (pernstein, pernstēn, pernstīn) 'Bernstein' ja bernstein 'Bernstein'.

boa 'hiiglamadu' "ning ka se suur maddu, mis Boaks kutsuwad" MN 25, 278. (VL-s pr. boa < ld. boa), Wiedemannil boa 'Boa'.

brigadir 'brigadiülem' "ellas seäl kihhelkonnas üks tõine praua, kes Brigader v. Schlatterni lesk olli" MN 21, 210. (VL-s sks. Brigadier < pr. brigader), Wiedemannil ei esine, on brigāde, brigād 'Brigade'.

brošeerima 'raamatupoognaid kergelt kōitma' "Walmis brossuritud, lahtiaetud serwadega 83 lehhekülge, maksab 75 kp. waske" MN 23, 193. (VL-s pr. brocher, brochure). Wiedemannil ei ole antud.

departemang 'ametiasutuse osakond Tsaari-Venemaal' "Essimene Departement" MN 22, 316. (VL-s pr. département), Wiedemannil on departemaṅg 'Departement'.

drell 'lihtsa mustriga tugev linane või puuvillane riie' "ja õstawad ka aastati mitto kümmetuhhat kõigepenenemat lõuendit ja trelli Hollandi-, Saksa- ja Inglis-maa rahwa käest" MN 25, 254. (VL-s sks. Drell), Wiedemannil ³trell 'Drell, Drillich'.

ekspediitor 'posti laialisaatja' "Ekspediter Aleksander Tischtschenko" MN 22, 316. (VL-s < ld. expedire 'valmis tegema, ära õiendama'), Wiedemanni sõnaraamatus ei esine.

gard 'keisri ihukaitsevägi, kaart' "Keisri wahhiwäggi, ehk Gardid, mis minnewal aastal Pohla läksid, on nüüd tag-

gasi tullemas" MN 22, 237. (VL-s pr. garde 'kaardivägi'), Wiedemannil garde (garde) 'Garde'.

geiser 'kuumaveeallikas' "Kõigesuremat immet näitab üks suur kewa-wee hallikas, kel nimmi Geiser, ja mis Skalholti linna liggidal on" MN 22, 181. (VL-s islandi k. geysir, sks. Geiser), Wiedemannil ei ole antud.

gild 'tsaariaegsel Venemaal kaupmeeste seisuslik ühing' "Kaupmehhi essimest kildi on: 187; tõist kildi 151; kolmat kildi: 980" MN 23, 16. gildituba 'gildihoone' "ja kaupmehhed Moskwa Kildituppa, nõu piddama, mis tehha ja kuida aidata" MN 22, 307. (VL-s sks. Gilde), Wiedemannil gilds-tuba 'Gildstube', *kild, kilde, kildi 'Gilde'.

gümnaasium 'keskkool' "et sedda selgeste saaksid mõista, mis Kreis-kolides ja Gümnasiumides õppetakse" MN 25, 103. (VL-s kr. gymnasion), Wiedemannil gimnāz, gimnāzium; gümñāz, gümñāzium 'Gymnasium'.

husaar 'ratsaväelane' "Husarid, Ullanid, ja Traggunid läksid meilt läbbi" MN 21, 229. (VL-s ung. huszár, sks. Husar), Wiedemannil *huzar; huzār 'Husar'.

hüdra 'meremadu' "agga temma olli üks neist merremaddudest, mis jo wannastki hiidra nimme al tuntud" MN 23, 29. (VL-s kr. mütoloogias esineva üheksa peaga veemao Hydra järgi), Wiedemanni sõnaraamatus ei leidu.

imperiaal 'Vene kuldmünt' "ja pakkus innimesele kümme imperiali, mis on sadda rubla kuldrahha" MN 21, 223. (VL-s < Id. imperiālis 'imperaatorlik, keiserlik'), Wiedemannil * imperiāl, imperiāl 'Imperial (Goldmünze)'.

intress 'hoiuselt saadav kasuprotsent' "kauniste rahha, mis seisorabhaks pantud, mis rendi peäl käib; ja mõnni kümnekond rublad aastas intressi annab" MN 22, 319. (VL-s < interess, vrd. ka ld. interesse 'tähtis olema'), Wiedemannil intres 'Zins'.

invalidid 'vigastatu, töövõime kaotanu' "üks inwalid kes läti suggu, surri wina" MN 22, 73. (VL-s pr. invalidide / ld. invalidus 'jõuetu'), Wiedemannil *inwalid 'invalidide'.

kajut 'elamisruum laevas' "siis heitis Keiser peäle lõunat, kajüti lae peäle polest tunnist puhkama" MN 25, 285. (VL-s holl. kajuit, sks. Kajüte), Wiedemannil kajut, kajüt = kaiut 'Kajüte'.

kandidaat 'õpetajaametisse kandideerija' "Kandidadiks nimetakse nisuggust meest, kes sure koli peäl walmis sanud; Piiskooipi kohto polest läbbi katsutud ja üllekulatud, ning temma käest tunnistuse kirja sanud, et tedda kõlbawaks arwatud, õppetaja ammeti peäle katsuda" MN 21, 391. (VL-s ld. candidātus 'valgesse riietatu; Vana-Roomas riietusid riigiameti taotlejad valgesse toogasse), Wiedemannil *kandidāt (kandidāt) 'Candidat'.

kantselei 'asutuse asjaajamist toimetav isikkond, ametiruum' "kõigist linna- ja ma-kohtudest Kindralkubberneri Kantseleisse teada antakse" MN 22, 197. (VL-s / ld. cancelli 'võre, piire'), Wiedemannil *kantselei (kantli) 'Kanzelei'; *kantsli = kantselei.

kapital 'põhivara, tagavara' "mõnni sadda taalrid trahwi peäle; mis Waestelaste-maja kaptali jure lissati" MN 21, 408. (VL-s pr., ingl. capital / ld. capitālis 'peamine'), Wiedemannil *kapital 'Capital'.

kassa "mitte ennam kui agga kolm protsenti laenomaja kassast renti peaks sama" MN 25, 202. (VL-s it. cassa 'kastike, laegas'), Wiedemannil *kass, gewöhnlich kassa 'Kasse'.

kastani(puu) "Kõige Europa-maal on se Kastani pu^{*2}", mis Sitsilia saarel, kõigist kõigesuremaks petut" (Joone all on seletus: ^{*2}) Castagniaro di cento cavalli, nenda tedda seälne rahwas kutsub" MN 23, 265. (ld. casta-

num), Wiedemannil *kastan, kastānia 'Kastanie', kas-tani-pū 'Rosskastanie (Aesculus Hippocastanus L)'.

kips 'kaltsiumsulfaat, ehitus- ja voolimismaterjal' "ja mattis kolm kärnast-konna ühe kasti sisse, mis ta gipsiga olli täitnud" MN 23, 123. (VL-s kr. gypsos), Wiedemannil gips, kips 'Gips'.

klaver "laulavad kui inglid; mängivad wiolid, klawwerid, ja muid mängu, mis hingega aetakse" MN 22, 152. (pr. clavier), Wiedemannil *klawer (lawer) 'Clavier'.

kliinik 'haigla' "ja wies neist praego Tartus Surekoli Klinikus arstitawaks on" MN 23, 160. (VL-s \angle kr. klini-kos 'voodis lamav'), Wiedemannil *klinik 'Klinikum'.

kolonist 'asunik, uuele asumisalale siirdunu' "Nisuggused innimesed, kes tühja ma kõhta lähhewad assuma, ellama ja maad harrima, nimmetakse kollonistiks, ja on neid jo Narwa ja Peterpurri wahhel paljogi ellamas" MN 23, 245. (sk. Kolonist, mille aluseks ladina tüvi vt. VL-s \angle ld. colōnia), Wiedemannil *kōlonist 'Colonist'.

komandör 'sõjalaewa ülem' "käskis laewa kommander kõik wal-mis panna ja walwsad olla" MN 25, 207. (VL-s pr. com-mandeur), Wiedemannil *kommander (kommandir, komman-dör) 'Commandeur, Befehlshaber'.

(kreisi)komissar 'volinik, ülem' "mõllemad aastaluud (Jahrgänge) on walmis kõidetud ... Paides Kreiskomsaruse här-ra, ja Willandimaal pookbinder Böki jures sada" MN 25, 75. (VL-s pr. commissaire \angle kesk-ld. commissarius 'volinik'), Wiedemannil *komesār (kommisār, komsārus) 'Commissaire'.

komödiant 'näitleja, kometitegija' "nenda kui: mängomehhi, komediantisiid, ja tõisi, ja on siis meie linnas aina lusti- ja rõmopäwad" MN 23, 232. (VL-s it. commediante, kr.), Wiedemannil *komediant, komejant (kommejand) 'Comödiant, Schauspieler'.

konsistoorium 'kirikuvalitsuse organ' "ja Ria linna Konsto-

riumi polest, linna õppetaja Tidemann; Kurama Konstoriumi polest, praust Richter; Tallinna Konstoriumi polest Supperdent Mayer ... siin piddid ollema" MN 22, 116. (VL-s lad. consistōrium 'koosolekukoht'), Wiedemannil *konstōrium 'Consistorium'.

konsul 'riigi ja selle kodanike huve kaitsev ametnik välisriigis' "Sesuggusid mehhi peawad kõik wallitsused igas kuulsas kaubalinnas, kus nende walla rahwas kaupakäiwad ajamas, ja nimmetakse neidsinnatsid ammetmehhi Konsuliks" MN 23, 211. (VL-s ld. cōnsul). Wiedemannil *konsul 'Consul'.

kontor 'asjaajamise ja arvepidamise ruum, asutus' "Kontor on ühe sure kaupmehhe kodda, kel kaubaajamise pärrast kauge- ja liggi ma kaupmeestega palju teggemist on" MN 22, 111. (LV-s pr. comtoir). Wiedemannil *kontōr 'Comptoir'.

koraan 'muhameedlaste poolt pühaks peetav raamat' "Se kirri, nimmega K o r a n, petakse Turgi rahwast nisama pühaks, ning nisamoti auus, kuidas meie Piibliiramatud pühaks, ja temmast luggu peame" MN 21, 354. (VL-s ar.), Wiedemannil ei ole antud.

korpus 'väekoondis' "sest et Prantsus liggi kolm kõrd surema wäehulgaga olli peäle tullemas, mis kümme jausse ehk korpusse olli jagganud" MN 22, 290. (VL-s ld. corpus 'keha'), Wiedemannil *korpus 'Corps, Abtheilung'.

kraad 'pügal' "ja näitas Termometer, ehk sojanäitaja, 3 damal ja 4 damal Julil päwa warjus 28 gradi, ja weel pisut peälegi" MN 22, 237. (VL-s ld. gradus 'samm, aste'), Wiedemannil *krät '1) Grad, 2) Thermometer'.

krediitkassa 'laenukassa' "Ehk wõib ka sesuggust rahha Lihwlandimaa Kredit-kassale, seädetud kasso-rahha wasto rendi peäle anda" MN 25, 204. (VL-s ld. crēditum 'usaldatu, võlguantu'), Wiedemannil *krēdit(kredit)-kassa 'Creditcasse'.

laava 'tulemägedest allavoolav tulikuum kivimite sulam' "wimaks hakkas kahhekümne wiendamal üllekäima, ja lawad wälja keetma, mis kui üks suur tullejõggi alla orgu, ja seält merde jooksis" MN 22, 162. (VL-s it. lava), Wiedemannil lāwa 'Lava'.

lantsett 'kaheteralise otsaga arstinuga' "Usi-rõugid panakse nenda: wõetakse lantsetti, ehk ka nõela otsaga nattikest uerõuge limma (Lymphé)" MN 23, 25. (VL-s pr. lancette \angle ld. lancea 'oda'), Wiedemannil ei ole antud.

livr 'Prantsuse rahaühik' "andis wiiskümmend tuhhat Liiwrid, mis ni palju teeb, kui wiiskümmend tuhhat rublad pabber rahha" MN 22, 151. (VL-s pr. livre \angle ld. libra 'nael'), Wiedemannil ei ole antud.

luidoor 'Prantsuse kuldmünt' "agga üks Luidor on prantsuse ma imperial, ja wie hõbbe rubla, wäriiline" VN 21, 319. (VL-s pr. louis d'or 'kuldlui' \angle p.-n.), Wiedemannil ei ole.

madam 'proua' "Olli Rias üks kulus roateggiija Madam, nimme-ga Sommer" MN 25, 118. (VL-s pr. madame). Wiedemannil madam 'Madame'.

madrus "nähti üht wõerama matrosi ühhe purida otsas istuwad, kassi murdwad, ja halleda nuttoheälega kaebawad" MN 21, 405. (sks. Matrose, vene матрос), Wiedemannil madros, madrus (matros) 'Matrose'.

magister 'õpetaja' "Magister Grenzien, Niggula õppetaja" MN 25, 410. (VL-s ld. magister 'ülem, õpetaja'), Wiedemannil ei ole.

magneesia 'magneesiumoksiid' "Kui sadda topi parrajat merre wet on, siis on seäl nelli ja pool naela sola; üks ja werand naela magnesiat, pooltõist naela weäwel-piritust" MN 23, 271. (VL-s kesk-ld. magnesia \angle kr. kohanimi), Wiedemannil magnezia, mannēzia 'Magnesia'.

mamsel 'vallaline naisterahvas' "ja jäime üksi, ühhe wanna

mamselli, ja kokka Petri Lenoga" MN 22, 10. (VL-s pr. mademoiselle 'preili, neiu'), Wiedemannil mamsel 'Demoiselle'.

markii 'kõrgaadli tiitel Prantsusmaal, Itaalias jm.' "mis minnewal talwel, meie auuliko Kindralkubberneri, Marki Paulucci, kasso peäle, ma kele sai ümberpantud" MN 21, 169. (VL-s pr. marquis), Wiedemannil ei ole antud.

markitant 'sõjaväega kaasaskäiv kaubitseja' "ja kuidas kül uskuda sünnib ja arwata, mõnne wenne kõrtsmiko ehk markitandiga kokko hoidwad, kes warrastud ehk risutud asju sennist warjawad" MN 25, 363. (VL-s sks. Markettender < it. mercantante 'kaubitseja'), Wiedemannil marketender, marketenderina, marketendi-naene, markitant 'Marketender, Marketenderin'.

meriino 'peene säbrulise villaga lambatõug' "kuidas sedda Spanja-maa lamba suggu, kedda Merinoks nimmetakse, pidada" MN 25, 143. (VL-s hisp. merino), Wiedemanni sõnaraamatus ei leidu.

metall "Kuld, hõbbe, wask, raud, tinna ja nende sarnatsed maast kaewatawad asjad, selle ühhe nimme alla kogutakse, et neid m e t a l öldakse ollewad" MN 21, 18. (VL-s lad. metallum < kr. metallon 'kaevandus, kivi-murd'), Wiedemannil metall 'Metall'.

millits 'maakaitseõdur' "ja olli ka Kindral Markow Moskwa kubbernemango millitsatega sinna jõudnud" MN 22, 298. (VL-s < ld. militia 'väeteenistus'), Wiedemannil milits = milits (militsi) 'Miliz, Landwehr'.

miljon "kaup, mis wõerale male widi, maksis, kuidas Tolli-ramatud ülles näitwad, 1 Miljon, 402 tuhat ja 974

Rubla 15 kopikad" MN 21, 189. (VL-s pr. million), Wiedemannil mil'ion, mil'ion (million) 'Million'.

minister 'riigiametnik, valitsuse liige' "Anti sedda asja Piiskoppi kohto polest Peterpurri teada, ja palluti Ministrid, sedda Keisri ette nimmetada" MN 21, 130. (VL-s minister ld. 'teenija'), Wiedemannil ~~Minister~~ (minister, ministre) 'Minister'.

nafta 'maaõli' "On ka üks tõine mäewaigo suggu, mis mae-
elliks ehk Nahwtaks nimmetakse" MN 21, 301. (VL-s kr. naphtha). Wiedemannil ~~Nahwta~~ 'Naphta'.

njuufauundlandi (koer) 'tugeva kehaehitusega ja pika musta karvaga koeratõug' "Lasti siis Amerika maalt enne minnewa suwwel hulk neid koeri tua, mis üllemal olleme nimmetanud, ja kedda Funtlandi koeriks kutsutakse" MN 21, 131. (VL-s ingl. Newfoundland dog), Wiedemanni sõnaraamatus ei esine.

ooberst 'polkovniku, koloneli auaste' "Oberst Russel, Ing-
lisma wäepealik armastas omma prauad ellaste" MN 21, 210. (VL-s sks. Oberst), Wiedemannil ~~Oberst~~ 'Obrist'.

odekolonn 'lõhnavesi' "ning ka sedda armsaste lehkawad piritust, mis sel ajal Ungriwasser, agga nüid O-kolongiks nimmetawad" MN 25, 250. (VL-s pr. eau de Cologne), Wiedemanni sõnaraamatus ei leidu.

oksion 'müük enampakkumise teel' "Üks tislar õstis auksioni peält pulpeti, ja wiis sedda koddo" MN 21, 55. (VL-s ld. auctio 'suurendus'), Wiedemannil ~~auksiõn~~ (auksiõn, auksiõn, aksiõn); oksiõn, oksiõn (oktsiõn) 'Auction, Versteigerung'.

pank 'rahaasutus' "ja tõiwad 172 tuhhat 433 rubla temma kätte, mis nimmetud banki rendi peäle läks" MN 25, 199. (VL-s it. banco < germ.), Wiedemannil ~~bank~~. panka 'Bank (Geldanstalt)'.

pankrot 'maksujõuetus' "Üks tubli mees, kingseppa meister Karel Kotlieb Wonner, sai minnewal aastal pankrotiks"

MN 21, 331. (VL-s sks. Bankrott < it. bancorotto), Wiedemannil pankrot 'Bankrott'.

papüurus 'Egiptuses Niiluse jõe suudmes ja mujal Põhja-Aafrikas soistes kohtades kasvav lõikhein' "Egiptuse maal kasvab üks pilliro suggu, Niluse jõe kaldas, mis P a p i r i k s nimetakse, ning kenneist meie pabber omma nimme sanud" MN 23, 300. (VL-s kr. papyros), Wiedemannil ei ole, on paber (papper, paper, papir, pabir) 'Papier'.

parlament 'kõrgem kohtuorgan Prantsusmaal' "Noor mees ei olnud selle otsusega rahul, waid läks Parleменти, mis Prantsuse-maal sesammasuggune rigi üllem kohhus on, kuidas Senat Peterpurris Wenne-ma üllemaks kohtuks on" MN 23, 82 (VL-s ingl. parliament, pr. parlement), Wiedemannil *parlament 'Parlament'.

pilet 'tunnistus, kviitung' "Et aeg liggijõudmas, mil selle pole aasta pearahha Krono Rentkambri tulleb maksta, ja selle tarbeks ka jo need tarwitatawad Billetit walmis murretsetud" MN 21, 321. (pr. billet), Wiedemannil *piliet (pilet, pillart, pillet) 'Billet, Schein'.

planeet 'rändtäht' "Sest et nemmad ühtepuhko liguwad, ning ikka omma teed päikese ümber emale lähbewad, nimmetakse neid planetiks, se on: neid ööldakse k ä i w a d t ä h h e d ollewad" MN 22, 77. (VL-s ld. planēta < kr. (aster) planetēs), Wiedemannil *planēt 'Planet'.

poleerima 'lihvima, läikivaks hõõruma' "Arwago nüüd innimene, kes sedda loeb, mis senna tarwis lähheb, kui palju pakku ärratikkuda; tedda hiilgawaks peegliks polerida" MN 22, 63. (VL-s ld. polīre 'siluma'), Wiedemannil *pölērima (polērima) 'polieren'.

politsei 'sisehaldusorgan' "ja tulli pollitsei jallapeält tedda otsima, ja wäljatõmbama" MN 21, 67. (VL-s sks. Polizei < kr. politeia 'linnaavalitsus, riigivalitsus'), Wiedemannil *politsei 'Policei'.

porter 'kange must õlu' "ja Peterpurrist lähheb liggi kolm tuhat seddasamma rahha suggu Inglis-male, et seält selle õlle tarbeks, mis Portriks nimmetakse, ja mis Peterburris pruitakse, kõlbawaid ummalaid osta" MN 23, 335. (VL-s < ingl. porter's ale 'pakikandja õlu'), Wiedemannil porter 'Porter'.

praaker 'praakija, kontrollija, sorteerija' "Braakrid on wannutud mehed, kes ammeti, kaupa, mis wõeralt maalt tulleb, ehk senna lähheb, lahti wõtawad, läbbikatsuwad ja järrelewatawad, et kegi saaks pettetud, waid et kaup sesuggune on, kuidas kaupmees tedda ütleb ollewad" MN 23, 212. (VL-s sks. Bracker, vrd. ka vene õpakep), Wiedemannil puudub, on prāk ja prākina 'Brake, Schlempe' ja 'wraken'.

prints 'kõrgaadli tiitel Saksamaal, Prantsusmaal' "Kile õhto jõudis meie armolise Keisri Härära õepoeg, Printe Meklenburg Schwerin, Saksamaalt tulles, meie linna" MN 21, 68. (VL-s sks. Prinz < pr. prince < Id. princeps 'esimene kodanik'), Wiedemannil prints 'Prinz'.

professor 'ülikooli õppejõud' "assutas Tartu linna suurt-koli; läkkitas Rootsist peäle kakskümmend wägga targaste õppetud mehhi senna Prohwesseriks, se on: õpetajaiks" MN 21, 44. (VL-s ld. 'avalik õpetaja'), Wiedemannil prohwesser, prohwessor 'Professor'.

protokoll 'ametiisiku poolt koostatud tunnistus' "ja wiib sedda, olgo mil ajal tahhes, koggokonna kohto; se lasseb mõllemad kõrwad otsast ärraleigata; tõmbab neid nõri peäle, ja panneb omma protokollu" MN 23, 21. (VL-s kesk-ld. protocollum < hiliskr. prōtokollon 'esimesena kleebitud leht'), Wiedemannil prōtokol 'Protocoll'.

protsent 'üks sajandik, tulu kapitalilt' "Ehk, kui ta siis mitte ka ennam kui agga kolm protsenti laenomaja kas-

sast renti peaks sama" MN 25, 202. (VL-s < ld. procentum 'sajas'), Wiedemannil *protsent (prötsent) 'Procent'.

protsess 'kohtuasi, õigustüli' "Juhtus nenda, et ühhel mõisawannemal Tallinna maal, ja Rootsi wallitsuse ajal, protses ühe kunninga mõisaga raja pärrast oli hakkand" MN 25, 283. (VL-s ld. processus 'edasi-minek'), Wiedemannil *prötsess 'Process'.

protsessima 'kohtu teel oma õigust nõudma' "Olli siis mõisawannem, kes Kronoga protsessis, Keiser Pe(t)rit pal-lunud" MN 25, 283. (Verbi protsessima aluseks on la-dina päritoluga nimisõna protsess), Wiedemannil *prot-sessima 'processieren'.

pruss 'neljatahuline palk' "Wälja sadetakse: saelaudu, nel-jakandiliseks tahhutud palka, mis brussiks kutsuwad" MN 21, 245. (vene опыс), Wiedemannil prúss (SO) (prüz) 'vierkantiger Balken' (russ.).

puдинг 'teatud magustoit' "Kahheksas jaggu: Puddingid, jah-ho- ja munnaroad" MN 25, 119. (VL-s ingl. pudding), Wiedemannil *puдинг 'Pudding'.

punš 'alkohoolne segajook' "Ja on sesamma pimast aetud wiin kaunis kange, ning omma mau polest wähhe appu-kas õtse kui punts" MN 25, 151. (VL-s ingl. punch India k.), Wiedemannil *puns (punsh) (punts) 'Punsch'.

pärgament 'kirjutusmaterjaliks eriliselt töödeldud eesli-nahk' "Kirri, mis piddi seisma jäma, tehti silledaks aetud eesli nahha peäle, mis pergamendiks nimmetakse" MN 23, 300. (VL-s sks. Pergament < ld. pergamēna (charta) 'antiikse linna Pergamoni järgi'), Wiedeman-nil *pergament 'Pergament'.

rakett 'põleva või plahvatava seguga täidetud kest, mida tarvitatakse ilutulestikus või märguandmiseks' "ilmus kõrraga üks suur tulle pal põhjatähhe liggidal, mis ellendades sure ruttoga, kui üks nool, ehk kui üks

raket, õhto pole lendis, ja kumawad wiru ennese tah-
ha jättis" MN 22, 81. (VL-s sks. Rakete), Wiedeman-
nil raket 'Rakete'.

senat 'kõrgem kohtujärelvalve asutus Tsaari-Venemaal'
"waid läks Parleменти, mis Prantsuse-maal sesammasug-
gune rigi Üllem kohhus on, kui Senat Peterpurris Wen-
ne-ma Üllemaks kohtuks on" Mn 23, 82. (VL-s ld. senā-
tus), Wiedemannil senat, senāt (sinat) 'Senat'.

sidrun 'lõunamaine puuvili' "Seält tulleswad Sitronid, Ap-
pelsinid, wigid, mandlid, rosinad ja kallid plumid"
MN 23, 228. (sks. Zitrone / ld. citrus), Wiedemannil
sidron, sidrun 'Citrone', sitron.

sits 'õhuke puuvillane riie' "kus mitto sadda wärtnat
poomwilla ketrawad, ja sedda penikest lõnga tewad,
kust penikest poomwillast riet koutakse, mis Zitsiks
nimmetakse" MN 25, 265. (sks. Zitz, vene ситен),
Wiedemannil sits 'Zitz'.

student 'tudeng, üliõpilane' "mil poeg Gimnasiumis walmis
ja sure-koli studendiks piddi sama" MN 25, 132. (sks.
Student / ld. studēre), Wiedemannil student 'Stu-
dent'.

summa 'rahahulk' "Nisuggune määrato summa näitab meiesug-
guste arwust ja melest arwamata summa" MN 25, 370.
(ld. summa), Wiedemannil summa 'Summe'.

zlott 'Poola rahaühik' "Slot on üks Pohla-ma rahha" MN
25, 193. (VL-s poola k. zloty 'kuldne'), Wiedemanni
sõnaraamatus ei ole.

termomeeter 'kraadiklaas, soojusnäitaja' "Ilmad on meil
liig pallawad olnud, ja näitas Termometer, ehk soja-

näitaja ... päwa warjus 28 gradi, ja weel pissut peä-legi' MN 22, 237. (VL-s...kr. thermos 'soe'; kr. metreō 'mõõdan'), Wiedemannil termomēter 'Thermometer'.

translaat 'tõlge, ülekanne' "Translat. Keisri Härra, kui Wennema-Rigi Ullemwallitseja käsk, mis wallitsewa Senati käe läbbi Lihwlandi-ma Kubbernemango wallitsusele antud" MN 22, 313. (< ld. translativus 'ülekanmisele kuuluv'), Wiedemannil ei ole antud.

translaater 'tõlkija' "Translatoris Christ. Bauer, Kubbernemango-kohto translator" MN 22, 316. (Sõna päri-neb ladina tüvest translat-, millele lisandunud saksa keele isikut märkiv sufiks -er), Wiedemannil ei ole antud.

translateerima 'tõlkima' "Translatoris Christ. Bauer, Kubbernemango-kohto translator" MN 22, 316. (Ka verbi moodustamisel on aluseks sama ladina päritoluga tüvi translat-), Wiedemanni sõnaraamatus ei esine.

trumpeeter 'trompetipuhuja' "Jättis siis Keiser weel kolmat kõrda tükilaskmist seisma, ja satis trumpetriga kindrali kätte ramatud, kuhhu olli sissekirjutand" MN 21, 242. (sks. Trompeter, pr. trompette), Wiedemannil trompēter 'Trompeter'.

ulaan 'ratsaväelane' "Husarid, Ullanid, ja Traggunid läksid meilt läbbi" MN 21, 229. (VL-s poola k. < tat.), Wiedemannil ulan (ulān) 'Ulan'.

viaki 'kange inglise viin, kaeraviin' "siis teeb ennesele jomist, mis wiskiks nimmetawad; sedda tehakse kaerust; ja on ta walge kui piim; mis pissut weega segawad, ja sedda üllewägga armastawad" MN 23, 351. (VL-s ingl. whisky < gaeli k.), Wiedemannil ei ole.

vitriol 'väävelhape' "Kõigekergem aur se, mis roostetamata raua ehk terrase wilipurrust tulleb, kui senna Vitrioli piritust ehk Seidewasrid peäle wallatakse" MN 22, 174. (VL-s < ld. vitreus 'klaasine'), Wiedemannil witriol, witriöl, witriōn 'Vitriol'.

Ühtekokku on "Marahwa Näddala-Lehhes" kasutatud pisut üle saja võõrsõna. Päritolu järgi on neist kreeka-ladina tüved adjutant, aeronaut, aerostaat, akadeemia, assessor, bankonoot, boa, ekspediitor, gümnaasium, hüdra, imperiaal, intress, invalid, kandidaat, kantselei, kapital, kastani-(puu), kips, kliinik, kolonist, komödiant, (kreisi)komissar, konsistoorium, konsul, korpus, kraad, krediitkassa, magister, metall, miilits, minister, nafta, oksjon, papüürus, planeet, poleerima, politsei, prints, professor, protokoll, protsent, protsess, proteassima, pärgament, senat, sidrun, student, summa, translaad, translaater, translateerima, vitriol - ligikaudu pooled.

Ühe veerandi moodustavad prantsuse päritoluga võõrsõnad armee, batist, brigadir, brošeerima, departemang, gard, klaver, komandör, kontor, lantsett, livr, luidoor, madam, mamsel, markii, miljon, odekolonn, parlament, pilet, trumpeeter 'trompetipuhuja'.

Viimane veerand jaguneb enam-vähem võrdselt saksa apelsin, bernstein, drell, gild, madrus, ooberst, praakker, rakett, sits, inglise njuufaundlandi (koer), porter, puding, punš, viski ja itaalia kassa, laava, markitant, pank, pankrot päritoluga sõnade vahel. Neile lisanduvad üksikud teistest keeltest pärit võõrsõnad, nagu hollandi kajut, islandi geiser, ungari husaar, poola zlott ja ulaan, hispaania meriino, vene pruss, araabia koraan.

Temaatiliselt moodustavad "Marahwa Näddala-Lehhe" uutest võõrsõnadest kaaluka osa ühiskondlik-poliitilisi mõisteid tähistavad sõnad. Nende hulgas on riigiasutuste nimetused departemang, kantselei, kontor, parlament, senat; mitmed riigiametnike nimetused assessor, konsul, (kreisi)-komissar, minister; tiitlid, kõnetlussõnad madam, mamsel, markii, prints; sõjaväelised auastmed ja muu relvajõududega ühenduses olev sõnavara adjutant, armee, brigadir, gard 'kaardivägi', husaar, komandör, korpus, markitant, miilits, madrus, ooberst, trumpeeter 'trompetipuhuja',

ulaan. Kohtupidamise ja ametitalituse alalt on sõnad protokoll, protsess, protsessima, ekspediitor, praaker. Rohkesti uut sõnavara on lisandunud finants- ja majandusalalt: bankonoot, intress, kapital, krediitkassa, oksion, pank, pankrot, pilet, protsent, summa, sealhulgas eri maade rahade nimetusi imperiaal, livr, luidoor, zlott, riidematerjale batist, drell, sits, toitude ja jookide nimetusi porter, puding, punä, viski.

Loodusteadustega on seotud bernstein, boa, geiser, hüdra, kips, laava, magneesia, meriino, metall, nafta, papiüürus, planeet, rakett, lõunamaiste puude ja nende viljade nimetused apelsin, kastani(puu), sidrun. Tehnika alalt on aeronaut, aerostaat, kajut, poleerima, termomeeter, inimese arstimisega ühenduses on sõnad invaliid, kliinik, lantsett.

Mitmed uued võõrsõnad on kultuuri valdkonnast, nagu õppe- ja teadusasutuste ning seal tegutsevate isikute nimetused akadeemia, gümnaasium, magister, professor, student, raamatute valmistamisega seotud brošeerima, pärgament, muu kultuurisõnavara, nagu komödiant, klaver. Kiriku ja usuga ühenduses on sõnad kandidaat, konsistoorium, koraan.

Vaadeldud "Marahwa Näddala-Lehhe" võõrsõnadest on F.J. Wiedemann enamiku esitanud oma sõnaraamatus. Teatavasti märgistas ta uudistuletised ja võõrsõnad tärnikestega. Et võõrsõnade kirjaipilt ei olnud lõplikult fikseerunud, esitab Wiedemann paljudel juhtudel paralleelseid variante. Võõrsõnadeks oma aja kirjakeeles peab Wiedemann eespool vaadelduist järgmisi: [⌘]adjutant (agutant, akutant); [⌘]akadēm, akadēmia; [⌘]apelsin (apwelsin); [⌘]assesser, assessor; [⌘]patist; boa; departemang; [⌘]trell; garde (gärde); [⌘]kild, kilde, kildi; gimnaz, gimnazium, gümnāz, gümnāzium; gips, kips; [⌘]huzar, huzār; [⌘]imperjāl, imperial; [⌘]inwalid; [⌘]kandidāt, kandidāt; [⌘]kantselej (kantli); [⌘]kapitāl; [⌘]kass, kassa; [⌘]kastan, kastānia; [⌘]klawer (lawer); [⌘]klinik; [⌘]kō-ionist; [⌘]kommandēr (kommandir, kommandör); [⌘]komediant, ko-

mejant (kommejand); kommesär (kommisär, komsärus); kons-
törium; konsul; kontor; korpus; krät; krēdit(kredit)-
kassa; lāwa; madam; magnāzia, maññēzia; markotender;
marketendarina, marketendi-nasna; markitant; metall; mi-
lits, mīlits (mīlitsi); miñister (minister, ministre);
nahwta; ōberst; auksiōn (auksjōn, auksjōn, aksiōn);
pank, pañka; parlament; piljet (pilet, pillart, pillet);
planēt; pōlērima (polērima); politsei; porter; prints;
prohwesser, prohwessor; prōtokol; protsent (prōtsent);
prōtsess; prōtsessiima; puding; puns (punnh), (punta);
pergament; raket; senat, senāt (sinet); student; ter-
momēter; ulan (ulan).

Võõrsõna mõistest väljaspool olevaiks, oma sõnadeks
 peab Wiedemann mitmeid selliseid sõnu, mis näiteks täna-
 päeval on ilmsed võõrsõnad: pañgu-nōdid, pañgi-n., pañ-
ku-n.; perlenstīn (perñstējn, perñstēn, perñstīn); intres;
pankrot; wītril. wītriol. wītriōn.

On ilmne, et Wiedemann kasutas "Marahwa Näddala-Lehte"
 ühe allikana oma sõnaraamatu koostamisel, aga tegi sel-
 le sõnadest valiku. Nii näiteks ei esita ta siin vaadel-
 dud võõrsõnadest järgmisi: aeronaut, aerostaat, armee,
brigadir, brošeerima, ekspediitor, geiser, hüdra, koraan,
lantsett, livr, luidoor, magister, markii, meriino, njuu-
faundlandi (koer), odekolonn, papüürus, praaker, zlott,
translaat, translaater, translateerima, viski. Tõenäoli-
 selt ei pidanud ta neid meie keele sõnavarasse kuuluvaiks.

Tänapäeval on need O.W. Masingu poolt meie kirjakeel-
 de toodud võõrsõnad üldiselt kasutusel, tarvitusse pole
 jäänud vaid translaat, translaater, translateerima ja
trumpeeter 'trompetipuhuja'.

O.W. Masingu "Marahwa Näddala-Lehhes" leiduvate võõr-
 sõnade häälikuline külg on õige varieeruv ja paljuski eri-
 nev tänapäevasest kasutusviisist. Nii näiteks kasutab Ma-
 sing sõna algul kord b, d, g-d, kord p, t, k-d, mõnikord
 koguni ühes ja samas sõnas (Bankonoti ≈ Pankonoti). Täna-

päevasest erinevalt esineb tal sõna algul k ja t sõnades trell 'lihtsa mustriaga tugev linane või puuvillane riie', kild, kildituba ja b ning g sõnades Bank, Billetid, Braakrid, bruss, Gardid, gips, Grad. Ulejäänud juhtudel langeb b, d, g või k, p, t kasutamine sõna algul tänapäevatavaga kokku.

Baltisaksa hääldustava kohaselt esineb Masingul kreeka algupäraga sõnades y (= ü) asemel i, näiteks hiidra, Papiriks. Enamasti ei kasuta Masing vöör sõnades vöörhäälikuid, nagu näiteks Nahwta, Prohwesser, punts, Slot, bros-süritud. Vaid sõnas Zitsika 'sitsiks' leidub saksa keele eeskujul Z. Saksapärasest märkimisviisi kohtame sõnades auksion, kajüti, pergament, Sitronid, matros, student ja mujal. Saksapärasusena tuleb vaadelda ka paljude nimisõnade kasutamist suure algustähega, samuti er-liidet isikut märkivates vöör sõnades (Brigader, Ekspediter, Kommander, Prohwesser, Trompeter 'trompetipuhuja').

Osa vöör sõnu on Masingu tarvituses lühema tüvekujuga kui tänapäeva eesti keeles (Konstorium 'konsistoorium', kaptal 'kapital', (kreis)komsarus '(kreisi)komissar').

Erinevusi vokaalide kasutamises leidub sõnades Komediant, Parlement jt. Prantsuse päritoluga sõnu Departement, O-kolong märgib ta kirja pildi järgi, mitte häälduse kohaselt nagu tänapäeval.

Kokku võttes võib öelda, et vöör sõnade häälikulise külje märkimisel lähtub O.W. Masing enamasti saksa keelest, puuduvad veel kindlad eesti keele kasutustavad selles valdkonnas.

RAHAÜHIKUTE NIMETUSI J.W. JANNSENI AJALEHES
"PERNO POSTIMEES"

Mare Makkar

Kaubavahetuse arengu käigus kujunes üldiseks vahetusväärtuseks, ekvivalendiks raha. Oma iseloomult on vahetusväärtus teatavate ühiskondlike suhete väljendus. Rahaühikute nimetused kuuluvad seega otsati ühiskondlik-poliitilisse sõnavarasse (selle mõiste laiemas mõttes). Teistes keeltesse kanduvad rahade nimetused enamasti otseste laenudena.

XIX sajandi eesti kirjakeelde jõudsid, eriti rahvusliku kirjanduse ja ajakirjanduse tekke ning arenguga, kõige muu olulisema kõrval ka mitmete maailma maade rahaühikute nimetused. Vaadelgem alljärgnevalt, missuguste ga neist puutus kokku omaaegne J.W. Jannseni "Perno Postimehe"¹ lugeja, lugedes ajalehest võõraste maade kirjeldusi, jutujätke, teateid jne. Peale "tavaliste", omamaiste hõberublade ja kopikate on mainitud mitmeid võõramaiseid rahaühikuid (millest mõnda näit. teistes "Perno Postimehe" aegsetes väljaannetes ei tunta).

dollar: "Laew peab seest ja wäljast wägga illusaste ehhitud ollema ja mitte ennam kui 1,250,000 Dollari maksuma (Dollar on peäle hõbberubla)." (1858, 20: 157)².

frank ~ panko rubla: "... mis eest ta keelmatta nädalas 5000 wranki ehk panko rubla saab." (1857, 3: 22).

~ prank: "... mis eest ta 30,000 pranki annud ja 12,000 pranki warsi ärramaksnud." (1860, 49: 391).

¹ Ilmumisaastad 1857 - 1861.

² Esimene number sulgudes tähistab ilmumisaastat, teine ajalehe numbrit, kolmas lehekülge.

gini 'Inglise kuld münt': "Agga pea assi on ta wägga illusad tiwa sulled, kelle eest Kapmaal mõnni kord 12 Ginnid (liggi 80 rubla) naelast antakse..." (1858, 20: 159).

grivnik 'grivna, Vana-Vene rahaühik': "Ühhe kriwniko eest (pehmemat wahha selle tarwis küssida) wõib 20 - 30 noort puud pokida." (1861, 18: 143). Sõna leidub Wiedemanni sõnaraamatus (1869: 430)³.

kulden: "... on Wini linna rahha losimisse peält korraga 250,000 guldenit (liggi 150,000 hõbberubla) wõtnud." (1858, 4: 29).

nael 'naelsterling, Inglise rahaühik': "Peäle nende hulga innimeste, kelle ello ükski ei maksa, on "Austria" 70,000 "naela" (1 nael on peäle 6 hõbberubla) ja kaup, mis Amerikamale piddi widama, 500,000 naela wäärt olnud." (1858: 17: 134).

piaster 'rahaühik Türgis, Indias, Egiptuses, Süürias jm.': "Olgo piaster kül pissuke rahha (5 kopp.), siiski saddatuhhat päwas..." (1858, 38: 295).

real 'hõbemünt, end. rahaühik Hispaanias ja Portugalis': "... Hispaanias Realid, Türgimaal piastrid u." (1861, 30: 236).

rupiin 'ruupia, rahaühik Indias, Pakistanis jt. Kagu- ning Lõuna-Aasia riikides': "... mis kokko 25,000 rupini maksid (rupin on meie rahha järrele 54 kopp. hõbbetat)..." (1858, 44: 337).

silling 'end. Inglise münt, rahaühik Austrias jm.': "... ja 2 1/2 sillinget (se on 88 kopp. hõbb.) wõeti innimesse pealt." (1859, 11: 86). Nimetus esineb Wiedemanni sõnaraamatus (1869: 1244).

³ F.J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. 1. tr., St. Petersburg, 1869. Teine number sulgudes tähistab sõnaraamatu veergu.

taader 'taaler, end. Saksa hõbemünt': "... lubbas Weimari hertsog sellele, kes sel aastal keige ennam kartohw-
lid piddi mahhateggema ... 40 tadert ... kinki-
da." (1857, 1: 6).

tukand 'tukat, Veneetsia algupärane kuldmünt': "... ja pännast on Keisri Herra 300 Dukandit ommast taskust weel jure kinkinud." (1860, 45: 355). Nimetus esineb Wiedemanni sõnaraamatus (1869: 1343). Hupelil (1818: 255)⁴ leidub tukat.

Mingil määral annab võõra maa kohta informatsiooni ka kirjeldatud riigi rahaühikute tutvustamine. J.W. Jannsen püüab oma ajalehe lugejale anda võõramaistest rahadest võimalikult selge sisulise ettekujutuse, esitades vastavusse omamaises vääringus (hõberublaades).

⁴ A.W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. 2. Auflage. Mitau, 1818.

VERBI- JA ADVERBISUFIKSITE KASUTAMINE
EESTIKEELSE TERMINOLOOGIA LOOMISEL KÄESOLEVA
SAJANDI I POOLEL

Asta Veski

Eestikeelse terminoloogia loomisel ja rikastamisel leidsid laialdast kasutamist nimisõnasufiksid. Nende ulatuslik rakendamine võimaldas erinevatele aladele moodustada hulgaliselt sobivaid termineid. Nimisõnasufiksiste kõrval tulid teisel kohal arvesse verbisufiksid, millede osatähtsus oli aga märksa tagasihoidlikum. Kui uute nimisõnade loomisel saadi tarvitada ligi 50 sufiksit, siis verbisufiksiste üldarv selles funktsioonis ulatus ainult kaheksani.¹

Kõige enam kerkisid neist esile faktitiiviliited: -ta, -da, -t. Moodustati sõnad: aretama, arvutama, edastama, edutama, ergastama, koostama, mahitama, sedastama, säotama, talletama, vasetama, viirutama, viretama; ajaldama, mergeldama, oterdama, pealdama, pügaldama, sõmerdama, teisaldama, tõsteldama, täheldama, veeldama; lüütma, taatma, uutma.

sta-liite abil saadi: avastama, lahtistama, mürgistama, sisestama, tasastama, teadlikustama, tundlikustama, veetustama, õhustama, ärastama.

nda-liide võimaldas kasutusele võtta sõnad: juhendada, kehandama, kuivendama, käendama, käsundama, liigendada, loendada, taandama, tabandama, talendama, tõlgendada, uurendama.

Kausatiividest võiks nimetada oskussõnu: ajatama, hiivutama, hulbitama, kastutama, kasvitama, keevitama,

¹ A. Veski, J.V. Veski eesti kirjakeele oskussõnavara arendajana. Kandidaadidissertatsioon, Tartu 1956, lk. 636-641.

käivitama, leiutama, nakatama, pehitama, söövitama, väljutama.

Refleksiivid andsid järgmisi oskussõnu:

-u kottuma, kuivuma, kõhruma, kõrguma, laiuma, mõhnuma, roiskuma, sarvuma, sõltuma, sälkuma, uuduma.

-du akenduma, keerduma, kimarduma, kõõnduma, noorduma, peenduma, pügalduma, sagarduma, verduma.

-ndu imenduma, juustunduma, kulenduma, neonduma, si-
dunduma.

-stu armistuma, kõhrestuma, luustuma, lõigustuma, seostuma, sopistuma.

-bi käibima, lööbima, sööbima.

Vähemal määral saadi translatiive.

ne-liide: enanema, haignema, hägunema, koosnema, külgnema, lahknema, lülinema, paiknema, paksenema, paljunema, põhinema, põlvnema, seadusnema, süsinema, urbnema.

Mitte rohkem ei moodustatud frekventatiive. Kasutati kahte sufiksiti:

-le hagelema, jõudlema, koputlema, kuselema, küütlema, nõudlema, olelema, palavlema, taatlema, talitlema, töötlema, uurllema, ühendlema.

-skle majasklema, petisklema, põesklema.

Kontinuatiive moodustati sufiksiga

-tse aurutsema, hõõritsema, palavikutsema, poliititsema, sõbritsema, veritsema, värvitsema.

Ainealade poolt on -sta olnud kõige produktiivsem selles suhtes, et tema abil on valminud sõnu viiele erialale (rohkesti keemia, vähem õigusteaduse, arstiteaduse, agronoomia ja majanduse oskussõnu). Neljale ainealale (keemia, õigusteadus, arstiteadus, ajalugu) on hangitud uusi oskussõnu -ta (-da) kaudu. Seejuures on nimetatud sufiks, vaatamata sellele et sta-liidet on kasutatud viiel erialal, ometi võimaldanud luua hulga rohkem sõnu kui -sta.

Kolmele ainealale on andnud sõnu liited -stu (rohkesti ajaloo sõnu, ka arstiteaduse ja veidi agronoomia sõnu); -nda (õigusteadus, keemia, ajalugu); -u (arstiteadus, kee-

ma, agronoomia) ja -du (vähesel määral arstiteaduse, botaanika ja agronoomia sõna). -le kaudu on saanud arstiteaduse ja zooloogia sõnu.

Seega on siis kõige produktiivsemad sufiksid -ta (-da), -sta, -stu, -u. Vähe on esinemas uudissõnu tse- (arstiteaduse ja zooloogia sõnades) ja t-liitega (mõned sõnad keemias, botaanikas, ajaloo).

Oskussõnade loomise käigus leiti võimalus väljendada eitavat sisu erikujuliste verbidega, millede lähteliseks tüveks on abessiivi käändel baseeruv adjektiiv. Tekkis eesti keelele uudisliku kaksikliite -tu + -sta esinamus. See koosneb õieti adjektiivi ja faktitiivi sufiksist. Teda on rakendatud rea tegusõnade tuletamisel, nagu peatustama, veetustama, värvitustama jne. Mainitud kaksikliide osutus vastuvõetavamaks kui teine, paralleelleettepanek moodustada samasisulisi verbe ärama abil (peaärama, vesiärama, värvärama). Esiialgu kasutati küll mõlemaid variante (seepärama - seebitustama, kehtärama - kehtetustama), hiljem rakendati ärama-varianti siiski peamiselt keemias.

Mõnelgi korral saadi liitelistest verbidest käändsõnasufiksi lisamisel moodustada substantiive: jahutama - jahuti, käivitama - käiviti, pärandama - pärandus, tõsteldama - tõsteldi jne.

Vahel on üks verb saanud aluseks isegi mitmele substantiivile, näiteks: arvutama - arvutus - arvutis; leiutama - leiutus - leiutis.

Terve hulk liitelisi verbe on andnud aga uusi nimisõnu sel teel, et nende tüvetuumikud on iseseisvate sõnadena rakendusele toodud. Näiteks: ajendama > ajend, eelistama > eelis, irduma > ird, näitama > näit, ravitsema > ravi, tõendama > tõend, vaidlema > vaid /vaiu/ jne.

Arvuliselt veelgi tagasihoidlikumalt kui verbisufiksid on rakendamist leidnud adverbisufiksid. Nende abil on loodud uusi oskussõnu üldiselt vähe. Kõige tarvitatavamaks on osutunud -ti, millega on moodustatud üksikuid sõnu erinevatele aladele, põhiliselt küll õigusteaduse ja majandu-

se sõnu, näiteks: kuuti, ositi, päiti (õigusteadus); kau-
buti, tunniti (majandus); liikmeti (matemaatika); suhiti
(ajalugu); taluti (agronoomia). - Huvitav on aga asjaolu,
et eesti keeles on olemas homonüümne nimisõnade sufiks
-ti, mille abil on saadud kaugelt üle 100 nimisõnalise os-
kussõna. Ainetest tõuseb esikohale meditsiin, kus vastav
komisjon sai nimetatud sufiksiga ligi poolsada tuletist,
näiteks: imeti, katsuti, kergiti, kusiti, loksuti, loputi,
põletati, siruti, tupsuti, uinuti, virguti, ärriti jt. Sõna-
de rohkuselt järgneb keemia mõnekümne oskussõnaga, nagu
auruti, erguti, külmuti, murruti, suluti, ka liitsõna:
gaasitekiti, kauglüliti, õhkjahuti, õhuniisuti. Lisanduvad
zooloogia (korruuti, kõlguti, lahuti, mäluti) ja tehnika
oskussõnad (hõõruti, sööviti, tihnuti, tolmuti, viiruti).
Üksikuid tuletisi leidub veel muudelgi aladel.

Ka -li on kasutuselt üsna avar, tema abil moodustati
sõnu mitmele alale (zooloogia, meditsiin, agronoomia, bo-
taanika), kuid kõikjal vaid üksikuid. Tähelepanev on
see, et -li liitub siin just arvsõnadega, näiteks: kaheli-
murduv, üheli eritelgne (zooloogias); kahelimurdmine, ka-
helinägemine (meditsiinis); üheli algmestatud (agronoo-
mias) jne.

-lt on samuti andnud vaid üksikuid sõnu erinevatele
aladele, näiteks: esmaspingsalt, teisespingsalt (arstitea-
duses); kõikselt (veterinaarias); mõttepiirsalt (zooloo-
gias).

-misi võimaldas üheainsa sõna: puntumisi, mis on ka-
sutatav nii arstiteaduses kui ka veterinaarias.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kuigi verbi- ja adverbii-
sufiksita rakendamine terminite seotamisel on olnud palju
väiksema ulatusega kui nimisõnasufiksita kasutamine, on
nad ometi võimaldanud hankida küllaltki nimetamisväärse
koguse uusi oskussõnu.

KOERAS

Aino Valmet

Eesti keeles üldtuntud sõna kanep pärineb läti keelest, kuhu see on omakorda tulnud slaavi keeltest (Vaba 1977: 40-41). Isakanepi tähistajana on kasutatud nii meie murde- kui kirjakeeles sõna koeras. Järgnevalt on jälgitud koerasa-sõna ja selle variantide tuntust eesti keeles ja tehtud oletusi nende päritolu kohta.

Kanep on üheaastane kahekojaline rohttaim, mida on kasvatatud peamiselt kiu ja õli saamiseks. Harilik kanep (*Cannabis sativa*) pärineb Lõuna-Aasiast, Hiinas tunti seda juba umbes 4500 aastat tagasi (ENE III: 397).

Eestis on kanepit kasvatatud suhteliselt harva, paremini on see õnnestunud huumusrikkamatel muldadel (EE IV: 410), kuid väikeste muust põllupinnast paremini haritud lappidenä on kanepit varasematel aegadel viljeldud oma tarbeks ka üsna viletsa mullastikuga aladel, nagu saartel ja Lääne-Eesti rannamail. Käesoleval ajal kasvatatakse meil kanepit väga vähe.

Kanepi isastaimed on lühemad ja saavad koristusküpseks varem kui emastaimed, seepärast koristatakse isastaimed käsitsi kitkudes varem. Viimaste kiudu peetakse kehvamaks kui emastaimede oma (EF VIII: 367).

Isastaimede ehk koerase nimetuse kohta võib varasematest sõnaraamatutest leida järgmisi andmeid.

Hup.: kannepi koormed r. esja kanepi d. taube Hanffstengel.

Wd.: koeras G. koerase, koerakse = koere; koere, pl. koermed (koeras, koerus, kõre) männlicher Hanf.

Nagu selgub, tuleb neist esile sõnakujusid koore (: koorme), koere, koeras ja koerus.

20. sajandi õigekeelsussõnaraamatutes kohtame koeras-kuju juba kirjakeelde omaks võetud keelendina.

EÕS: koeras (= isakanep, Fimmel);

ÕS 60: koeras, -e = isakanep;

ÕS 76: koeras, -e isakanep.

Sõltuvalt vastava mõiste harvast kasutamisest, kuulub koeras kirja- ja ühiskeeles vähe tuntud sõnade hulka.

Eesti murretest on 'isakanepi' kohta tulnud esile järgmisi näiteid.

A.Saareste "Eesti keele mõisteline sõnaraamat" toob märksõna kanep all: koeras, -e (Hi, Sa, Vi) e. koere g. koerme e. koerkanep e. koerus (Muh) 'isakanep': k-d peab õitsemissel välja kitkuma (I 947). Selle kõrval leidub veel verb koerima e. koerastama (Hi) 'koeraseid kanepist välja kitkuma': kanepit k.

Käsitirjalised materjalid pakuvad järgmisi andmeid.¹
koerus 'isakanep': nē ^uō kanēppi koēruššed (Muh), koerūs 'isakanep' (Rid), kōērōs (Mar), koērus (Vig), kōrūs 'isane kanep' (Kse), koerūs (Aud, Hää), kōrused (Saa), kuerūs 'isakanep' (Sim).

Sama sõna esineb ka tuhmunud tähenduses.

koerus 'punaseks läinud lina, kanep': linā ja kanēp on koeruses siē kui_{na}D punases on läinD' (SJn).

koere 'isakanep': kōrmed saīD varēm vāimis (Kei), izazeD vei koīlmed vgetti [kanepitel] vālla (Kei), kuere (Kad), koērmiD koerustama (Plt).

Sedagi sõna on tuntud veel teises tähenduses.

koere 'umbrohi'; kuere 'kanepi sees olev umbrohi (= vili), mis enne sealt välja kisti', kuērmed oliD oDavamaD kui kanēppiD (Juu).

koermes 'isakanep': koērmed kištakse vālla (Ris), kqermēs (Juu), koērmed kištakse enne ... vālla (JMā).

Tähendus 'umbrohi' tuleb ka siin esile.

koermes 'kanepi umbrohi (vili)': kyērmed kašvavaD kanēppis (Mār).

¹ Viiteta näited pärinevad ENSV TA KKI murdesektori sõnavara üldkogust.

koerjas 'isakanep': koerjas, -jame (Kuu), kjerjamid (Kad).
koeras 'isakanep': koërazeD kizatti kaneppest välla (Kse - A.V.).

Ka mainitud sõnakujust ilmneb ebamäärase tähendusega juhte, kus kanepit ja koerast on vastandatud või viimane märgib umbrohtu.

koeras 'umbrohi, tähendus ebamäärane või andmata': koërak-seD kisti enne vällä ja kanepiD jätti kasvama (Vai), koirasD 'kanepis kasvav umbrohi' (Khk), koerased (Rei).

koerane: sis korjad este koëratseD ärä (Kod).

koer ~ koerus-kuju on tulnud läänemurdes esile ka liitsõnaliselt.

koerkane 'isakanep': koërkane (LWg, Vig, Lih), koëruz-Gane (Var - M.K.).

Teistest vaatlusaluse mõiste tähistajatest on tuntud isakanep, kitsukanep ja pooskanep.

isakanep 'isakanep': isakanepiD (Ris), isä kanep (Plt), isä-kanep (KJn), katte sortti olli / teine olli ezä kanep ja teine olli emä kanep / ezä kanep kakkutti enne ärä (Pst), esäkanep (Hls), esäkanep (Krk), ezä-Gane (Ran, Kam), esäkaneppest terrä ei sä (Ote), ezä kanep (Vas, Röp).

Märgitav on seejuures, et 'emakanepist' on teateid järgmistest kihelkondadest: Muh, Lih, Kse, Ris, Plt, KJn, Pst, Hls, Krk, Ran, Kam, Ote, Vas, Röp, Se.

kitsukanep 'isakanep': kitsukanepil ei kasva üks terrä // kiud sai kitsukanepis aGä sement es olè (Ote), Tyy kidsukanöp, tyy om esäkanöp (EA 117, lk. 156), kiDzu-kanëBi nü^k kuifuz vällä? (Har, Mön), kiDsu kanepi piät üks vaira kanepi sehest vällä kitskma (Rõu).

pooskanep 'isakanep': kanep ol katte müdo bõskane ja imä

kañep (Se), p^uõs kanebi, miss^uõte ei terri küleh
(Se), p^uõskanèbi? (Se).

Viimane on laen vene murdekeelest: пыльником бесплодная конопля (Даль III: 333).

Vähestel juhtudel on koeras-tüvest teateid ka adjektiivides.

koerasene 'isakanepine': kaneBine koŕ ja koërazene kañne
(Khk - V.L.), koerasene 'kanepine (isakanepist)' (Rei).

Mõnevõrra rohkem on näiteid sama tüve tarvitamise kohta verbides.

koerastama 'isakanepid välja kitkuma': kuerastama (Kad),
kuërastama (VNg, Vai), koerastama (Jäm), koirastama
(Khk, Jaa), koerastaB (Pöi), kqerastama (Emm), koerastada (Käi), koerastama (Rei, Phl, LNg, Mar, Kse - A.V.).

Kuid sama verb võib esile tulla ka nihkunud tähenduses.

koerastama 'halvasti tööd tegema': mis sa koërastaD / te
inimese mõdi (Khk), müüdu üle koerastama 'pealiskaudselt
tööd tegema' (Jäm), kes sañdist nidaB või sañdist
õsüB, sis ättess ka: mis sap koiràstnD (Khk).

koerustama 'isakanepit välja kiskuma': koerustama (Muh),
koerostamp (Mar), kõrustama (Kse), koerustama (Ris).

koerutama 'isakanepit välja kitkuma': koeruttama (Kse).

Eesti murretest on materjale koeras-sõna kohta tulnud esile suhteliselt vähe. Leviku osas on andmeid saarte ja läänemurdest, vähem Kirde-Eesti rannikumurdest ja harvadel juhtudel keskmurdest. Lõuna-Eesti alal vastavat sõna ei tunta.

Lähematest sugulaskeeltest leidub koeras-sõnale vas- teid kõigist läänemeresoome keeltest peale liivi keele.

Kaasaegses soome kirja- ja murdekeeles on koiras ja selle ühendid liitsõnana üldtuntud.

NS: koiras urospuolinen eläin (harvemmin kasvi), samuti on tuntud liitsõnalised kujud, nagu koirashamppu = hedehamppu, koiraskala, koirasporo (I 441), koirashumala (SKES II 207).

Nagu soome keele andmestik näitab, tähistab sõna eelkõige isaslooma, harvemini isastaim. Kui vastava sõna 'isaslooma' tähendust tunnevad eelkõige soome läänemurded, siis 'isakanepi' tähendus on rohkem levinud soome idapoolsetes murretes (Ruoppila 1947: 86, 89).

Karjala murretes seevastu tuntakse koiras~koiraš-kuju eelkõige seoses isakanepiga.

KKS: koiras koirasliinan hedehamppu, joka nyhdetään maasta aikaisemmin kuin emihamppu; koirasliina~koiras (II 279).

Vepsa keel tunneb samuti sõnu koir~koiras tähenduses 'isakanep': koiras~koirashamppu, siit tuleneb ka verb koirastada 'nyhtää pois koiraksia' (SKES II 207).

Isuri keeles kohtame 'isakanepi' tähistajana koera-jaine 'hampun hedekasvi' (IS: 184), seega samuti taime märkimist.

Samas tähenduses on sõna tuntud ka vadja keeles: koiras 'hampunkoiras' (Ruoppila 1947: 91).

Liivi keel vastavat tuletist ei tunne, kuigi sõna k^uoir 'koer' on tarvitusel (SKES II 207).

Lapi keeles leidub vaatlusalusele sõnale küll vasteid, need on saadud aga soome keelest (SKES II 207).

Kaugemates sugulaskeeltes märgib vastav tüvi, harva sellest saadud tuletis, ainult isaslooma. "Suomen kielen etymologinen sanakirja" andmeil võib leida siin järgmisi vasteid: komi, k̄ir, k̄ir-pon, k̄ir̄s 'uroskoiras'; mansi k̄ār, k̄ēr, χār 'koiras' (härkä, porohärkä, ori jne.); handi χor, kār, χār 'porohärkä; ori; koiras'; ungari here 'koiras; kuhhuri; kives'. Niisamuti leidub sõnale vasteid ka samojeedi keeltes, kus see võib märkida 'härğa', 'isas-põhja-põtra' või ka 'täkku'.

Lähemate ja kaugemate sugulaskeelte materjalide põhjal saab öelda, et koeras-sõna tüvi on tuntud mitte ainult

soome-ugri keeltes, vaid ka uurali keelkonnas. Tähen­duselt on see algselt osutanud isaslooma, nagu isast koera, här­ga, isast põhjapõtra või täkku. Oletatakse, et läänemere­soome algkeeles sai koira-tüvi, aga ka tuletis koiras eelkõige isase koera märkijaks. Aegamööda tõrjus see kee­lend välja canis'e oletatava varasema nimetuse peni (Ruoppila 1947: 91, 93-96).

Kui läänemeresoome hõimud õppisid tundma kanepit ja teisigi kahekojalisi taimi, kujunes siin loomariigi eesku­jul isastaime märkijaks koira ~ koiras-sõna. Isakanepi tä­henduses tunneb seda suurem osa läänemeresoome keeli, sa­mal ajal kui käesoleva sajandi keeletavast on teada, et isaslooma on sõna märkinud lähemates sugulaskeeltes ainult soome keeles.

Mis puutub kanepi kasvatamise algusse Eestis, siis an­tud ridade kirjutajal ei ole õnnestunud selle kohta täp­seid andmeid saada.

On teada, et Venemaal on tuntud kanepit 6. saj. m.a.j. (EF VIII 367), Rootsi arheoloogia andmeil on kanepileidu­dest teateid viikingiajast, s. o. 9. - 11. sajandist (Sten­berger 1976: 497). Läti arheoloogid on linnustest leitud materjalide alusel väitnud, et Lätimaal on muinasaja lõpul (11. - 13. saj.) kanepit juba laialdaselt kasvatatud (LA 1974: 309). V. Trummali arvates võiks oletada, et eestla­sedki on vähemalt käesoleva aastatuhande algusest kanepit tundnud.¹

Kuidas seletada laenulise sõna kanep ühe esinemisvor­mi tähistajana eesti keeles sõna koeras?

Kui võtta omaks arvamus, et kanepi kui põllukultuuri tundmaõppimine toimus keele andmeil ilmselt lõunapoolsete naabrite, s. o. läti hõimude vahendusel, langeb ära võima­lus, et koos vastava taimega oleks ida- ja põhjapoolsetest sugulaskeeltest võetud omaks seal küllaltki laialdaselt tuntud koiras-sõna. Liivi keel, samuti Lõuna-Eesti murded

¹ Arheoloog V. Trummalilt isiklikult saadud andmed.

vastavat sõna ei tunne, järelikult ei saanud see neil aladel kanep-sõnaga kaasneda. Jääb üle võimalus oletada, et sel ajajärgul, kui kanepit Põhja-Eestis tundma õpiti, oli selle ala mõningates piirkondades mälestusi veel sellest, et mingit isaslooma, tõenäoliselt isast koera, tähistati sõnaga koira~koiras või häälikuliselt lähedase kujuga (vrd. Saareste 1924: 62). Ilmselt kanti analoogia loomariigist taimeriki, nagu seda tegid ka põhjapoolsed sugulaskeeled. koeras, üksikjuhtudel koer, sai isakanepi tähistajaks vaid osas Põhja-Eesti murretes, selle kõrval tunti ka teisi väljendusvahendeid. koeras-sõna isaslooma tähendus unustati täiesti.

Et kaasajal Eesti alal kanepit vähe kasvatatakse, kuulub koeras tänapäeva eesti rahvakeele pruugis ununevate keelendite hulka. Küll aga võib sõna püsima jääda botaanilise oskussõnana.

Kasutatud kirjandus ja lühendid.

A. Trükitud allikad.

Даль = Даль, Владимир, Толковой словарь живого великорусского языка, том II, Москва 1956.

EE = Eesti entsüklopeedia IV, Tartu [1934].

EF = Eesti floora VIII, Tallinn 1971.

ENE = Eesti nõukogude entsüklopeedia III, Tallinn 1971.

EÕS = Eesti õigekeelsuse sõnaraamat I, Tartus 1925.

Hup. = Hupel, August Wilhelm, Ehetnische Sprachlehre, Mitau 1818.

IS = Inkeröismurteiden sanakirja. Toimittanut R.E. Nirvi, Helsinki 1971.

KKS = Karjalan kielen sanakirja. Toinen osa, Helsinki 1974.
LA 1974 = Latvijas PSR arheologia, Riga 1974.

NS = Nykysuomen sanakirja. Lyhentämätön kansanpainos. Osat III ja IV, Porvoo-Helsinki 1970.

Saareste, Andrus, Besti keele mõisteline sõnaraamat I, Stockholm 1958 - 1962.

Saareste 1924 = Saareste, Albert, Leksikaalseist vahekor-
dadest eesti murretes I, Tartu 1924.

SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. [Koostanud]
Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis Joki, Helsinki
1958.

Stenberger 1976 = Stenberger, M., Vorgeschichte Schweden,
Stockholm 1976.

Vaba 1977 = Vaba, Lembit, Läti laensõnad eesti keeles,
Tallinn 1977.

Wd. = Wiedemann, Ferdinand Johann, Besti-saksa sõnaraamat.
Neljas muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeri-
tud väljaandest, Tallinn 1973.

ÕS 60 = Õigekeelsuse sõnaraamat. Toimetanud E. Hurm, E. Raiet
ja M. Kindlam, Tallinn 1960.

ÕS 76 = Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud E. Kull ja
E. Raiet, Tallinn 1976.

B. Käsikirjalised allikad ja suulised teated.

▲.V. = ▲. Valmeti tähelepanekud.

EA = ENSV Riikliku Etnograafiamuuseumi etnograafiline ar-
hiiv.

ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi murdesektori sõna-
vara üldkogu.

M.K. = üliõpilaselt Mailis Kukulelt saadud teade.

V.L. = murdeuurija Varje Lonnilt saadud teade.

SISUKORD

J. Peebo. "Kalevipoja" sõnastik II.	3
P. Ariste. Murjan	51
V.-L. Kingisepp. Võõrsõnad "Marahwa Näddala-Lehhes" .	57
M. Makkar. Rahaühikute nimetusi J.W. Jannseni ajalehes "Perno Postimees"	79
A. Veski. Verbi- ja adverbisufiksitate kasutamine eestikeelse terminoloogia loomisel käesoleva sajandi I poolel	82
A. Valmet. Koeras	86

ИССЛЕДОВАНИЯ И МАТЕРИАЛЫ ПО ЛЕКСИКЕ ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА У.
На эстонском языке. Тартуский государственный университет.
г. Тарту, ул. Олеколди, 18. Vastutav toimetaja H. Rätsep.
Paljundamisele antud 22.04.1980. Kirjutuspaber 30x42 1/4.
Trükipoognaid 6.0. Tingtrükipoognaid 5,58. Arvestuspoognaid 4,97.
Tiraaž 500. MB 01358. TRÜ trükikoda, BNSV, Tartu, Pääoni t. 14. Tell. nr. 438.
Hind 75 kop.

75 kop.